

~~IV. 400.~~ 53 1/2

~~IV. 400.~~ 53 1/2

ERDÉLYORSZÁG

T Ö R T É N E T E

TEKINTETTEL

MIVELŐDÉSÉRE.

388

I.

00
180

388

Т. О. К. Т. И. М. Т. О. Ч.

Л. И. Г. О. Д. А. Р. Е. В. А.

Frédéric-Auguste

1879

ERDÉLYORSZÁG
TÖRTÉNETE

írta

Szilágyi Sándor.

Első kötet.

Báthory István a fejedelem.

Pesten, Kiadja Heckenast Gusztáv.

100.457
470
ERDÉLYORSZÁG

TÖRTÉNETE

TEKINTETTEL

MIVELŐDÉSÉRE.

IRTA

SZILÁGYI SÁNDOR.

ELSŐ KÖTET.

100.457
470
PEST.

KIADJA HECKER GUSZTÁV.

MDCCCLXVI

Handwritten blue ink scribbles and marks in the top right corner.

Large, faint, mirrored text at the top of the page, likely bleed-through from the reverse side.

Faint, mirrored text in the middle of the page, likely bleed-through from the reverse side.

Handwritten blue ink scribbles and marks in the bottom right corner.

ELŐSZÓ.

Jelen munkát olvasókönyvül készítettem a nagy közönség, főként az ifju nemzedék számára, tekintettel arra, hogy az anyaállam történeteiről irott munkákat kiegészitse. Való igaz, hogy főként az utolsó időben a magyarországi történetirók kellően méltányolják Erdély fontosságát, tanulmányozzák mivelik történetének forrásait s jóval terjedelmesebben s méltányosabban irnak róla mint elődjeik. De természetesen munkáik terve sem engedi meg, hogy többre terjeszkedjenek ki, mint az érintkezési pontokra, s minden méltányosságok, jó igyekezetök mellett is sem terök sem alkalmok nincs a régi előítéletek egész halmazát lerontani, és a kis állam intézményeit, melyek oly gyakorlatiak, küzdelmeit melyekben annyi a kitartás, szenvedéseit

melyek egy pár esetben a világtörténetben páratlanul állanak, egy egész képben mutatni fel. Azon korról, melyben Erdély örvidék volt, s melyben institutioinak alapjait megvetette, azon hetedfél századról említést is alig tesznek. Azután, hogy a separatio megtörtént, az új ország külön államélete tárgyalásuk keretébe hasonlólag nem illeszthető, annyi sajátossággal s eltérő színezettel bír az. Mentsen Isten, hogy ezt hibáztassam. Ez az eset áll minden kiváltságolt és örvidék, minden társ- és mellékországgal szemben, s az nem is lehet másként mind addig, míg mind ezeknek külön, részletes és kimerítő monographiája nem áll a történetíró rendelkezésére. De éppen ezen eset igazolja a szempontot, melyet Erdély története megírása körül választottam.

Más különben is Erdély külön történettel bír, valamint elválása az anyaállamtól a kor, viszonyok események által igazoltatik. Ma már senki sem tagadja, hogy annak a magyar nemzet és alkotmány fenntartása körül missioja volt, még azon esetben is midőn túl vitte fegyvereit a Tiszán. Ekkor sem ment soha magára s nem csak a Részek — az a darab Magyarország, mely sor-

sát az övéhez kötötte -- hanem a felső vidék minden megyei hozzá csatolták zászlóikat. Hiában való igyekezet e mozgalmakat lázadásokká akarni törpitni, hiu törekvés a fejedelmeket pártvezérrekké alacsonyítani. Volt idő, midőn Erdély az európai politikában játszott szerepet, a külső hatalmasságok pedig számításaikban factorul veték fel, s hogy ez ugy történt, az nem egy-két nagyravágyó ember műve volt, bár mennyire akarják is azt itt-ott a világgal elhíttetni. Ezekben áll történetének fontossága, mely maga nyílt felelet minden ellene szórt vádakra, gyanúsításokra.

S épen e kor az, melyet legterjedelmesebben tárgyaltam, s mely jelen munkának csaknem háromnegyed részét betölti. De nem akartam kiválóan csak azt mutatni fel, bár kétségtelen, hogy az a dolgozás nehézségein tetemesen könnyített volna. Erdély megalakulása a honfoglalás után egy pár századdal fejeződött be, de fekvése, sajtáságos helyzete s ezekből és örvidéki állásából folyó kiváltságai, különös viszonyokat idéztek elő, melyek nemcsak azért érdekesek, mert önálló állammá alakulására befolytak,

hanem kiválóan, mert legtöbb intézvényének gyökérszálai odáig nyulnak fel. Ezért nem akarám e kort mellőzni, de épen ez tette szükségessé, hogy magára a művelődés történetére is, annak folyamában mindenütt kiterjeszkedjem. Ez utóbira különben is elegendő mintát találtam az európai irodalomban, mely ma már a művelődési s politikai történeteket összeköti, habár ez nálunk ily alakban tudtomra első kísérlet. Hogy pedig a Rákoczi-forradalom lezajlása utáni kort oly rövid kivonatban tárgyaltam, annak fő oka az, hogy e kornál már megszakad a történeti irodalom s annak adatai rám nézve hozzá férhetlen levéltárakban vannak elzárva. Különben is érdekes volna az egy külön monographiára.

Végül még forrásaimról kell számot adnom. E részben kötelességem szerint az újabb idő minden nyomozásait tekintetbe vettem, azonban igyekeztem mindenütt felmenni az első forrásig s abból meríteni. Tudva, hogy az átalánosságokban is a részletek lehető teljes ismerete által kerül el az író a tévedéseket, sokkal részletesebb tanulmányokat tettem, mint mennyit e szabott körü munkában felhasználhattam. Épen

ezért az egykoru röpiratok sem kerültek el
figyelmemet, habár néhányhoz azok közül min-
den igyekezetem mellett sem juthattam. Fősulyt
fektettem az egykoruak történeti munkáira, év-
könyveire, naplóira, és más nemü irataira egy-
s okiratokra és levelezésekre más felől. E részben
tagadhatatlanul már sok közzé van téve, de még
több az mi — főként a mohácsi vést megelőző
korszakra vonatkozólag — levéltárakban, gyűjte-
ményekben kiadatlan, s részben ismeretlen. Saját
gyűjteményemen kívül jó akaróim, barátaim szí-
vessége által, meglehetős számu, s nagy részben
kiváló fontossággal bíró kézirati adatot lón alkal-
mam felhasználhatni. Jelesül: édes atyámnak s a
Magyar tudományos Akademiának gazdag gyűj-
teményeiből az erdélyi országgyűlési articuluso-
kat; nagyságos Mike Sándor urnak szívességéből
az felséges k. főkormányzók birtokában levő
török leveleket s az ő saját gazdag okmánytára-
nak egy nevezetes részét; Rozsnyai Dávid collec-
tóját, melyet gróf Mikó Imre ő nagyméltósága
kegyeskedett velem közleni; kisebb, de nem
kevésbé fontos közléseket nyertem Torma Ká-
roly, K. Papp Miklós tisztelt barátaim s a Magyar

Akademia gyűjteményeiből. Legnagyobb köszönettel azonban Szabó Károly és Szilády Áron barátimnak tartozom, kik közül ez utóbbi közel kétszáz török állam-okiratot fordított le, az első pedig az Erdélyi Muzeum-egylet irattarából több mint kétszáz a törökviszonyokra vonatkozó oklevelet s alkalom szerint más egyéb adatokat is közölt velem. Ez által nekem lehetségessé vált tüzetesebben megismerkedni azon viszonyokkal, melyben Erdély állott a portához.

Jól tudom, hogy bármily érdekes és nevezetes gyűjtemény is az mit felhasználtam — még is csekély ahoz képest mit nem használhattam fel. A történet-nyomozás oly arányban halad elé, hogy kétségtelenül elébb utóbb ezek is közzé fognak tétetni. S ez nem csak bővitni de alakítani is fogja tudomásainkat; valamint a mindig szaporodó monographiák tisztázzák a részleteket. Mindazáltal a már ismert adatok is eléggé tisztán mutatják a történet körvonalait s az én meggyőződéseim szerint a kutatásnak és feldolgozásnak arányban kell állani. Ezért nem riadtam vissza a kidolgozástól, ezért és csak ezért fogadtam el Heckenast G. ur ajánlatát „Erdélyország Törté-

netének“ megírására. De a tér, melyen mozognom lehetett, meg volt szabva, s nekem gazdálkodnom kelle a helylyel. Így hát mellőznöm kelle a magyarországi történetek tüzetesebb tárgyalását, mellőznöm a források idézését a harmadik könyvön kezdve, midőn t. i. azoknak egyik fontosabb részéről, a történetírók munkáiról, különben is említést találánd az olvasó az irodalom-történetben. Kivételt csak a nyomtatásban meg nem jelent adatok egy részére nézve tehettem, a többieket illetőleg, valamint munkám azon helyeire vonatkozólag, melyekkel a történet számos homályos pontjait tisztázni törekedtem, elégnek tartom kijelenteni, hogy kritikai megfontolás nélkül, indokolatlanul semmit sem irtam le, a minthogy nyilvános vagy magános felszólalásokra mindig kész is vagyok igazolással szolgálni. Az első és második könyvre nézve azonban, minthogy ezeknek forrásai nagyon szét vannak szórva, s legnagyobb részben csak oklevelekből állanak, kivételt tettem, mert itt sok helyt épen az irtokból mellőzhetlennek hittem azok idézését.

Nagy-Körös, 1865. sept. 10-kén.

SZILÁGYI S.

TARTALOM.

A) Targymutato.

I. könyv. I. Dacia meghoditasa Roma által. Romai telepek és miveltség. Az oláhok romai leszármazása. Hún és avar hódítások. Székelyek. II. A magyarok bejövele. Honfoglalás. A székelyek csatlakozása. Az oláhok megveretése Töhötöm által. Az ország első szervezete. A keresztyénség behozatala, Hierotheus. I. és II. Gyula. III. Erdély meghódittatása István király által. A király első intézkedései. Küzdelem a bessenyőkkel. István utódai. A kunok beütése 1070-ben. Cserhalom. További küzdelem a bessenyőkkel s kunokkal. IV. A szászok betelepítése. A nagy flandriai telep egyházi függetlenítése, a szebeni prépostság. Egyházi és politikai szétdaraboltság Erdélyben. V. A Bárczaság betelepítése. Német vitézi rend. Kihágásai, elüzetése. VI. A szászok aranybullája. VII. Béla herceg Erdélyben. Kun püspökség. VIII. A tatárjárás Erdélyben. Az ország helyreállítása. IX. IV. Béla küzdelme István herceggel. Feketeügy ostroma. Két kun király. A szászok kirabolják Gyulafehérvárt. Ujabb kun pusztítások. X. Az oláh kenézségek. Rolánd vajda lázadása. X. Alkotmány mivelődés, irodalom. 1—82. lap.

II. könyv. I. Ottó király és László vajda. Péter és Benedek püspökök. Erdély lecsendesítése Róbert Károly által. Tamás vajda érdemei. A szászok kiváltságaikat szaporitják. Lázadások. Az 1342-iki gyűlés. II. Nagy Lajos dicsőséges uralkodása. A Laczkfiak. Moldva alapittatása. Lajos 1386-iki mulatása Erdélyben. Vlajkó lázadása. Megajándékoztatása Fogaras földével. Gobelín püspök. III. Zsigmond király. Küzdelem István moldvai s Mircse oláh vajdákkal. Stibor vajda. Lázadás Erdélyben Debrői és Ludányi alatt. Küzdelem a törökökkel. Zsigmond Erdélyben 1426-ban. IV. Huszita nyomok. A dézmaügy. Az oláh

hok ingerültsége. Szabad költözködés. Az 1437-iki lázadás. A három nemzet uniója. V. Török háborúk. Mezid bég és Hunyady János. Kemény Simon önfeláldozása. Hunyady Beszterczét nyeri örökös grófságul. VI. Mátyás király. Kolozsvár kiváltságai. Besztercei zavarok. Szilágyi elfogatása. Az 1459-ki unio. Drákula és árulása. A tolnavári országgyűlés. Hadszervezet. Fogaras földje visszacsatoltatása. VII. Szentgyörgyi forradalma. Mátyás szigorúsága. Hadjárat Moldva ellen. VIII. István moldvai vajda s újabb erdélyi zavarok. Fánsci Mihály s a székelyek lázítása. Török háborúk. A kenyérmezei diadal. A szász terület egyesítettése IX Báthory vajdasága. Kegyetlenkedése a székelyeken. Drágfi. Ulászló látogatása Erdélyben. Országos zavarok. Tordai gyűlés, udvarhelyi gyűlés 1505-ben. Ökörsütési mozgalmak. X. Zápolya János vajdasága. A pórlázadás Erdélyben. A törökök előhaladása. Zápolya intézkedései Erdélyben ezek feltartóztatására. A mohácsi veszedelem. XI. Alkotmány, mivelődés; a protestantismus keletkezése. Ipar, kereskedés XII. Irodalom. 83 - 218. lap.

Függelék. Az 1459-iki unio-okmány. 219—224 lap.

III. könyv. I. Zápolya János és Ferdinánd ellenkirályokká választatnak. Iván czár. Reicherstorfer Erdélyben. Erdély fellázítása s elfoglaltatása Ferdinánd részére. II. János király visszafoglalja Erdélyt. Küzdelem a szászokkal. Báthory István helytartósága, s utóbb vajdasága. Péter moldvai vajda pusztításai. János k. Erdélyben 1531-ben. Majláth Gritti. III. János király környezete. Czibák megöletése. Medgyes ostroma és Gritti megöletése. Szeben ostroma s bukása. János ügyei jobbra fordulnak. A nagyváradi béke. IV. János király 1538-ki nagymérvű készülődései. Tartózkodása Erdélyben. Házassága. Majláth forradalma. János Erdélybe siet. A lázadás nagy részét elfojtja. Fia születik. Halála. V. Majláth forradalma nevékedőben. Izabella királyné és tanácsosai. Athname János Zsigmond részére. Buda ostroma. Fogaras visszavétele. Majláth megfékezése. Fogaras bukása. Buda elfoglalása. VI. Izabella királyné és a barát. Erdély igyekezete, hogy önállóságra emelkedjék. A separatio. Péter vajda beütése. Török adó és szabad fejedelemválasztás. Feszült-

ség a királyné s a barát közt. Az 1544-iki tordai gyűlés. A tiszai Részek. A kincstartó igyekezete. VII. Ujabb feszültség a királyné s a barát közt. Színleges kiengesztelődés. Alkudozások Ferdinánddal. Petrovics magatartása. Mahmud Erdélyben. Török, tatár, oláh beütések. A barát intézkedései. Castaldo. Erdély átadása Ferdinándnak. VIII. Török háboru a bánság ellen. Martinuzzi bibornok megöletése. IX. Castaldo rémuralma Erdélyben. Temesmegye bukása. A királyné igyekezete Erdély visszafoglalására. Castaldo távozik Erdélyből. Dobó és Kendi István vajdasága. Igyekezetek a királyné visszahozására. Erdélyi lázadás. Petrovics törekvései. A törökök beavatkozása az erdélyi dolgokba. Ferdinánd uralkodásának vége. X. Izabella királynénak és János Zsigmondnak visszatérése. Az 1556-iki alkotmányozó gyűlés Kolozsvártt. 1557-ben a vallásszabadság kimondása. Petrovics halála. Igyekezetek a Bánóság visszanyerésére. II. Henrik követe Erdélyben. Bebek és Kendy Ferencz összeesküvése. Egyezkedések Ferdinánddal. Izabella halála. XI. János Zsigmond. Gyulai követsége a portán. Ferdinand igyekezete Erdély visszaszerzésére. Heraklides Jakab segélyt nyer tőle. Háboru Ferdinánd és János Zs. között. Alkudozások Báthori István által. Heraklides bukása. Ferdinánd halála. Háboru Maximilián és János Zs. közt. A szathmári kiegyezés. Báthori István Bécsben. A szathmári pontok Konstantinápolyba küldetnek. A háboru folytatása. János Zs. szorongattatása. Uj athname. A zimonyi tisztelkedés. Szolimán halála. Békes Gáspár emelkedése. Alkudozások a franczia udvarral. A speyeri szerződés. János Zs. halála. XII. A protestantismus terjedése, s a vallás-szabadság kivívása a négy bevett vallásra nézve. 225—383. lap.

Függelék. A János Zsigmondnak adott athname. 383—388 lap.

IV. könyv. I. János Zs. temetése. Báthori István megválasztatása. Békes fellépése. Küzdelem vele. Báthori viszonya a portához. Békes szökése Fogarasból, nótáztatása. Követsége a portára. III. Murád trónfoglalása. Békes hadjárata, megveretése, pártjának nótáztatása. Báthori István lengyel királylyá választatik. II. Báthori Kristóf. Az unitariusok szorongattatása. Dávid

bukása. A jezsuiták Erdélyben. Márkházi Bál. Báthori Zsigmond megválasztása. Kristóf halála. III. Erdély igazgatása. A triumviratus felállítása. Géczi János kormányzó. István király halála. Zsigmond nagykorusítása. IV. Zsigmond és rokonsága. Feszült viszonyok. Józsika István meggyaláztatása. A jezsuiták tulsulya. Cariglia gyóntató. A jezsuiták ellen hozott törvény szelidítése. Zsigmond első lépései Rudolffal kiegyezni. Gálfi és Gyulai megöletése. A küzdelem kezdete a török és német párt közt. Titkos szerződés Rudolffal. Külföldi követségek. Rácز mozgalmak. A török párt erélye a német frigy életbeléptetése ellen. Zajos gyűlések. Zsigmond szökése, visszatérése, mézárllásai. V. A török frigy felbontása. Moldva- és Oláhország bevonatnak a frigybe. Szerződés Rudolffal. Zsigmond diadalmas háboruja a török ellen. Házassága Mária Kristiernával. Prágába utazása. Lemondása birodalmáról. Mária Kristierna kormányzósága. Zsigmond visszatérése országába. Ujabb lemondása Báthori Endre részére. 389—462. lap.

B) Erdély uralkodói:

Erdély ura

Vezérek a Töhötöm családjából	10—14 lap.
Árpádházi királyok	14—72 „
Különböző házakból származott királyok	85—271 „
Izabella királyné (1541—1551)	272—305 „
Ferdinánd (1551—1556)	305—330 „
János Zsigmond és Izabella (1556—1559)	330—343 „
János Zsigmond (1559—1571)	343—367 „
Báthori István (1571—1576)	391—408 „
Báthori Kristóf (1576—1581)	409—417 „
Báthori Zsigmond (1581—1598)	417—455 „
Rudolf első izben (1598)	455—459 „
Báthori Zsigmond másodizben (1598—1599)	459—462 „

Faint, illegible text at the top of the page, possibly bleed-through from the reverse side.

Handwritten signature or name in cursive script.

Faint, illegible text, possibly a title or header.

11	11
12	12
13	13
14	14
15	15
16	16
17	17
18	18
19	19
20	20
21	21
22	22
23	23
24	24
25	25
26	26
27	27
28	28
29	29
30	30
31	31
32	32
33	33
34	34
35	35
36	36
37	37
38	38
39	39
40	40
41	41
42	42
43	43
44	44
45	45
46	46
47	47
48	48
49	49
50	50
51	51
52	52
53	53
54	54
55	55
56	56
57	57
58	58
59	59
60	60
61	61
62	62
63	63
64	64
65	65
66	66
67	67
68	68
69	69
70	70
71	71
72	72
73	73
74	74
75	75
76	76
77	77
78	78
79	79
80	80
81	81
82	82
83	83
84	84
85	85
86	86
87	87
88	88
89	89
90	90
91	91
92	92
93	93
94	94
95	95
96	96
97	97
98	98
99	99
100	100

ELSŐ KÖNYV.

I.

Dacia a keresztyén évszámlálást megelőző századokban tekintélyes birodalom volt. A Dnieper, Fekete-tenger, Duna és Tisza közti földeket foglalta magában. Fővárosa Sarmisegethusa Erdélyben feküdt a kies és gazdag Hátszeg vidékén, ott hol ma egy szegényes falu, Várhely, emelkedik. Bár a fennmaradt kevés történeti adat rendezett államnak, királyságnak tünteti is fel: de népe a dákok vagy géták, minden harcziasága mellett is, csak barbar civilisatioval birt. Eredetére nézve ez a thrák törzshöz tartozott s a macedoni királyok: Nagy Sándor és Lysimachos hódítási kísérleteit sikerrel veré vissza.

Ezalatt Róma sasait három világrészben meghozta. Leigázta Hellast és eltörölte a föld színéről Karthagot, s ezzel rabszolgájává tette az árja és semita miveltség két kiemelkedő képviselőjét. Ezután a szomszédos barbarokra került a sor: s mialatt az élénk gallok egyenetlen harczban leverettek, Pannonia pedig a világ új urának meghódolt, a dák fegyverek nem egyszer reszkettették meg Augustus nagy de hizelgő költőjét, (VI könyv 3-ik oda) míg a legioknak aránylag csekély diadala ugyan ezt határtalan örömmre ragadta.

Az első Caesarral vége lett Róma szabadságának. Az imperatoroknak sok diadalra és sok zsákmányra volt szükségök, hogy a háborgó népet a dolgok új rendéhez szoktassák. Dacia tiz császár alatt fenntartá független-

ségét, sőt a tizenegyediket Domitianust adó fizetésére kényszeríté. E gyalázatot csak második utóda Trajanus mosta le, ki a dákok utolsó királyát Decebalt legyőzte s a birodalmat római provinciává változtatta. Diadalának nagyszerű, ma is fennálló emléke a római Trajan-oszlop. Az örök város elkényeztetett tömege örömmel legeltette szemeit ez oszlop domborművein, s gőg és önérzettel szemlélte alakjait: a rómaid a mint erdőket irt, hogy Daciaba nyomulhasson, a mint küzd és győz, Decebalt a mint Trajanus lábainál békét nyer, s viszont zendülése után a mint levágott fejét lándzsán hordozzák körül. De fojtott haraggal s kielégített bosszúval szemlélte a dákokat a mint élesztik a tüzet s vetköztetik a rómaid, hogy belevegyék, s a dákokat a mint a méregkehelyt üritik, hogy a rabszolgaság alól meneküljenek.

E dombormű-csoportozatok jellemzők — s legalább is annyira mint Strabo vagy Dio Cassius vagy akarmelyik más római, hiven ecsetelik a helyzetet. A dákok nem hajolt meg önként s leveretése után nem könnyen tűrte a rabigát. De az elfoglalt provincia egész arca megváltoztatva. A hid, mely a Dunán emelkedett s a római építészetnek egyik mesterműve volt, az utak, melyek átszeldelék az országot, összeköték ezt a világbirodalommal. Azon helyeken, hol a dákoknak kisdudléczel fedett néha négyszögű, néha oszlopokon nyugvó kerek faházai voltak, emelkedtek a római városok. Az ezeket körítő egyszerű kőfalak és fatornyok helyét jól épült római erődök foglalák el. A főváros Ulpia Trajana nevet nyert s oly nagy volt, hogy határán belől ma tiz falu emelkedik. Ez lett a római polgárisodás főfészkévé s a dákok elem romanisálásának központjává.

És a római gyarmatok az egész tartományt elborították. Az utolsó hadjáratok megfogyaszták a dákokat, s még a felett is sokan a Hierasuson (Pruth) tulmenekültek szabad törzs-rokonaikhoz. Az italioták most is talpon voltak, hogy a szépnek és gazdagnak híresztelt

uj hódítmányon vagyonhoz és jóléthez jussanak. Két római legio lön elhelyhezve a városokban és erődökben, hogy fegyverével fenntartsa a gyarmatok biztosságát s visszaverje a külső rohamokat. A többi könnyen és csaknem önkényt bekövetkezett.

A miveltségnek egyenlő fokán álló népek közt a beolvasztást a szám tulsulya dönti el: de a civilisatio alacsony fokán álló nép könnyen vegyül a miveltebbe. A római nyelv és római törvény uralkodóvá lett e tartományban, a római szokást és római erköltsöket a leigázott rabszolga lassan lassan mintának tekintette, melyet követnie kell. De isteneiről nem könnyen mondott le. Az eddig uralkodó papi kaszt befolyása még letűnté után is szemlélhető volt s a nép, mely annyira irtózott az idegen istenségektől, hogy valahányszor dörgött, nyilailval akarta az ismeretlen elemet elűzni, nem akart lemondani Gibileisisrol s többi isteneiről, kik erdők árnyaiban s szellős ormokon laktak. Se pontban az idegen elemekkel megrakott római mythos engedékeny volt, s mint országát, kizsákmányolta a meghódított dák népnek cultusát is.

S mi lett a dák népből, azután hogy a papok cytherája nem serkentette háborura, törvényei megszűntek érvénynyel birni, s erkölcse az idegen elem tűzpróbáját nem állotta ki? A római sasok 168 évig maradtak Daciában. Elég idő, hogy a dák elem rómaivá váljék, nyelve átalakuljon s önállóságát csak mint régi idők bizonytalan hagyományát emlegesse. De mialatt két legio s az italiota és városi telepek egy thrák (vagy kelta) fajú népet rómaivá tettek, magának a birodalomnak alapjai megrendültek, boltívei aláaknáztattak. A caesarismus rabszolgasága megtermé gyümölcsét, s a nép, mely meghódítá a világot, nem tudá megtartani azt. Kelet és észak forrongott a birodalmi határok mellett, s a megtámadott germanok támadókká lettek. A gothok már a vad Caracalla idejében megjelentek az Al-Dunánál s ezóta folytonosan fenyegették és nyugtalaníták Daciát.

A birodalom zavara naponként növekedett, s egy időben már feloszlásához állott közel, sőt bár kevés időre szét is daraboltatott. De annak mesterséges épülete még e próbát is kiállotta — teljesen azonban soha ki nem épült. Gallienus óta az imperatorok Daciát alig tekintették római provinciának, egy a gothokkal folytatott husz éves háboru után pedig tarthatatlannak hitték. Aurelianus békét kötött ezekkel s a béke idejét a provincia kiüritésére használta fel. A római telepeket 274-ben átszállítá az Al-Dunán s azután a két legiót is kivonta abból.

De bizonyynyal egy nevezetes része az italiótáknak ott maradt. Ez már összevegyült, egy néppé lett a legigázottakkal. Daciát tekintette hazájának s mert e perczet felszabadulás órájának hitte, nem vonult el rokonaival. Azért még megtartotta római emlékeit s szerette magát romainak nevezni. A név varázsát mi sem törlötte le s e gőg a dákra is elragadt. A Macedoniat megreszkettető Dromichaetes, a harczerén elesett Cotiso neve nem birt előttök annyi varázsszal, mint a Scipioké és Caesaroké. De e keverék népben sem a Scipiok sem a Cotisok vére nem folyt többé. A visszanyert szabadságot nem tudá megtartani, s úgy látszik még védni sem próbálta. Az elvonult legiok, a megürült telepek helyét minden küzdelem nélkül gothok foglalták el. A római miveltségnek s fényezésnek még élő fennálló emlékeibe bőrbe öltözött vad barbarok telepedtek le.

Most már megfordított viszony volt az uralkodó és szolgáló törzs között: ugyanannak, mi később a római birodalom minden tartományában ismétlődött, itt volt az előjátéka. A miveltebb volt a rabszolga. Attól fogva a népvándorlás minden korszakán át sokféle érintkezésnek volt kitéve az uj rumun, de mindenik csak kevésbé tudta érinteni. A mivé a dák a római keveredéssel változott, az maradt mind végig. A római nyelvből elsajátította a szavakat — de a nyelv szelleme nem fogott rajta. A római szokásokból megtartott sok külsőséget — de az erő azon nyersesége, mely Róma nagyságának alapja

volt, hiányzott nálok. S valóban sok van a mai oláh köz-nép szavaiban és szokásaiban mi Rómára emlékeztet — de hát római-e ő azert? Óh nem. Mind az, mi nála római, tulajdonkép pirtó emlék: emléke annak, hogy egy talán thrák, talán kelta szabad népet hogyan olvasztott fel, hogyan vetköztetett ki nemzetiségéből egynehány telep, s hogyan törölte el másfél század alatt őseinek még emlékét is szivéből.

Ezen római leszármazás hite aligha megvolt azon népben, mely a kivonulás után ott maradt. Aurelián szavára bizonynyal minden ki rómainak tartotta magát s viszonyát Rómával feladni nem akarta, ment. A ki ott maradt, dák és dákkal vegyült római volt. De midőn a nép-vándorlás folyamában látták, hogy a római név még mindég bir varázszzsal, sőt Kelet-Róma, egy nagy Caesarja alatt, világuralomra tör: fölvették a román nevet, s azt meg is tartották. Ettől fogva sok viszontagságon de kevesb változáson mentek át. A jelleg, mely az ott maradtak sajátja volt, de a mely korántsem volt római, nemzeti jellegökké lett. Sem idő, sem szolgaság nem törölte le, vegyülés talán csak módosította, de egy második nagy átalakuláson nem vitte át.

Mind ennek természetes oka van. Dacia s főként Erdély volt a kapu, melyen a nép-vándorlás folyama alatt majd minden keletről jövő nép átvonult. De akár ázsiai hordák, akár germán gefolgek voltak is: az ár nagy lüktetése pihenni is alig engedé őket. Alig volt ezeknek egyébre idejük, minthogy a római miveltségek egy egy emlékét szétrombolják — melyet aztán a dáknak újra fölépíteni ideje sem lett, oly gyorsan váltakozott szeme előtt minden. A gothokat legyőzték a hunok, de alig hogy ezeknek kóborló hordáit Attila egy világbirodalom alapítására egyesité, halála után egész munkája összeomlott. Erdély viszont german törzsek (gepidák) uralma alá került. S íme megint a hunnal rokon hordák jelennek meg az álavarok (uárok és kunok) szláv és bulgár népet hajtva maguk előtt. Khaganjok Baján épen mint

Attila, birodalmat alapít — de szerencsétlenebb mint Attila, annak már hanyatlását is megéri. Keleten a szláv népek már alakulóban vannak s a byzanci császárok által összeütközésbe hozatnak az avarokkal. Smostezeknek saját alattvalóik, a szlávok és bulgárok ellen kell magukat védeni. De nem ez hozott rájuk végveszélyt. Az idők küzdelmeiből egy hős alakja emelkedett ki, a Nagy Károlyé, ki bámulatosan egyesíté magában a hódító és szervező tehetségeket. Elfoglalta és birodalmába kebelezte az avarok birtokait egész a Tiszáig (796).

Dacia még az avaroké maradt. Ez országban különböző népek laktak nagyobb szigeteket képezve. Az erdélyi érczhegyeket a Meszest s a Kárpátok aljait is a rumanok tartották meg. Innen a Királyhágón nagyobb bolgár telepek nyomait tarták fenn magyar történetirők. S magyar és székely mondák és hagyományoknak s e két testvér nemzet életében kitörülhetlenül megmaradt hitnek tanuság tétele szerént a Kárpátok alsó kanyarulatánál Csaba királyfi alatt székelyek telepedtek meg. De az avarok nem maradhattak nyugodtan. „Vad szomszédai a szlávok és bolgárok úgy bántak vele, mint az üldöző ebek a halálra sebzett vaddal. Vendek, szorbok, fehér krabátok, csehek, lengyelek benyomultak a Kárpátok szorosain, mialatt a bulgárok átkeltek a Dél-Dunán. Minden pillanatban egy egy vérborított horda boritá el a tanyákat, szállásokat, fölégette, leölte a lakosokat, elfoglalta a nyájakat s e föld uraivá tette magát.“*) E zaklatott életet nem türhették az avarok. A nemzet zöme a Nagy Károly birodalmában keresett menhelyet: de bizonynyal e kibujdosás nem volt általános. „Minden valószínűség szerént — mond Thierry, s nem ok nélkül idézzük e lelkiismeretes criticaval dolgozó francziát — az avar népnek azon töredéke, mely Daciában maradt, könnyen védelmezhető helyeken vontta meg magát, a

*) Mondja Thierry „Historie d'Attila t de ses successeur“ II-ik k. 201 l.

mocsárok között, vagy a Kárpátok völgyeiben, hol biztos menhelyet találtak a szláv csapatok rohamai ellen. Ilyen természetes erősség lehetett Erdély, s ha a hagyomány, mely az első hunok egy töredékét ez országban helyhez el, történelmileg való, Baján fiának katonái találkozhattak s összevegyülhettek Attila fiának katonáival.“*)

A székelyek ezen eredetét a történetírók egész serege kétségbevonja. Szerintök sem a kronikairók Anonimus, Kézay, Thuroczy, sem a csiki kronika, sem a nemzeti hagyomány nem eléggé hitelesek. De ellenében semmit egyebet nem tudnak felállítani hypothesiseknél, melyeknek még hagyományi becse sincs, s véleményeknél, melyek vajmi bizonytalan alappal bírnak. Tudom hogy a monda nem történet s a hagyomány nem csalhatatlan. De egy nemzetnek hite, mely vele született s mely ime régibb nyolcz századosnál, mégis többet ér a nagyon új keletü föltevéseknél.

II.

Daciára és Pannoniára nézve a IX-ik század alakulás kora volt. Pezsgett forrongott anélkül, hogy megüledni, állandósulni tudott volna. A darab országocskákban kisebb nagyobb zsarnokok merültek fel, kik gyéren lakott területeken, félig vad, félig elvadult népek felett, nem patriárcsai, hanem kháni hatalmat gyakoroltak. Csak északon kezdett egy nagyobb állam alakulni — de ennek is, a nagy Morva birodalomnak, sulypontja kívül volt. Mind a mellett, állandósulása esetére, ez lett volna hivatva az önmagukban fenn nem állható közár, bolgár, és rumán birodalmakat felolvasztani, s át-

*) Dacia secunda, ubi modo Uni, qui et Avari inhabitant mondja Ravennai Guido egy a IX-ik században írt földrajzában

nyulva a Száván és Dunán az ott letelepült szláv testvérekkel egyesülni.

E percz, melyben a hajdani Hunnia egy széttépett testhez hasonlított, igen alkalmas volt az ország meghódítására. Azonban hogy az ujjur népek ezen harmadik honfoglalása is oly mulékonynya ne legyen mint a két első, szükség vala, hogy a nemzet vezére ne csak hadfoglaló, hanem szervező tulajdonokkalis birjon. Árpád bölcsesége e részben felyülmulta a Bajánét s még az Attiláét is — ő mindent, mi a viszonyokban kedvező volt, ügyesen felhasznált és kizsákmányolt. Csak így alapíthatá meg a magyar birodalmat.

Hogy szerencsétlenségök az Al-Dunánál, elvonulások s nagyobb erővel a Kárpátok felé vonulások titok maradt volna azon népeknél, melyek az Erdő-elvén laktak, alig volna képzélhető. Itt a keleti hegyek aljában egy ruman vagy oláh, a nyugatiban egy magyar vagy székely uralom alakult. Ha az első a hirt aggodalommal s már megszokott rohanásokra elkészülve fogadta, annyival melegebben üdvözölte a másik. A csiki kronika szerént*) midőn a magyar hadak átszállottak a Kárpátokon a székelyek rabonbánja követeket küldött a magyar vezérhez, s ennek bemutatta azon alaptörvénye-

*) A csiki székely kronika 1533-ban készült régi irományokból a Sándor Menyhért várában. Ebből 1695-ben másoltatott le. Ezen utóbbiról pedig 1796-ban másoltatott le s nyujtatott be az erdélyi nyelvmivelő társaságnak. Kiadta Székely Mihály a nemes székely nemzet Constitutioji czimü gyűjteménye végén. Alig folyt valamely magyar forrásért több per mint ezért, s ennél alaposabban és jobban alig vitattak meg valamit. Különösen két kitünő tudósunk tette részletes tanulmányozás tárgyává: u. m. Nagy-ajtai Kovács István egy kitünő munkájában, melyben a székelyek és szászok eredetére vonatkozó forrásokat tette bírálata tárgyává (Nemzeti Társalkodó Kolozsvárt 1833 II-ik f. év a 12-ik számon kezdve) és Szabó Károly az uj magyar Muzeum 1854-ik folyamában, gróf Kemény József ellen védvén azt. Szabó Károlynak a nemes gróf valódi tudóshoz illőleg e szavakkal adott igazat „victas do manus.“

ket, melyek a székely nép állam szerkezetét teszik s fel-
tűnőleg hasonlítottak a magyar vérszerződéshez. Árpád
örömmel látta a követeket magánál, habár annak egye-
lőre aligha volt más eredménye, minthogy figyelmét e
rokon nemzetre vonta.

De ennél több még ekkor nem is történhetett. Óriási
bérczek és ellenséges népek választották el őket egymás-
tól, s elébb ezeket kelle legyőzni. A honfoglalás mun-
kája azonban nagyszerű eredményeket mutatott fel rövid
idő alatt is, s Magyarország nevezetes része csakhamar
Árpadnak engedelmeskedett. A Nyírség meghódításával
Töhötöm volt megbizva, s midőn ez végrehajtatott, e
vezér az Árpádtól nyert engedély alapján Erdélybe nyo-
mult az oláhok ellen. Az itteni oláh és szláv népeknek
fejedelme Gyéló egyetlen ütközetben megveretett, futá-
sa közben pedig megöletett. Most az oláhság önkényt
meghódolt.

Tuhutum e foglalásával nem Árpád birtokát sza-
poritá. Ő itt önálló uralmat alapított s mint a névtelen
jegyző mondja magának Árpádnak engedelmevel. A köz-
tök levő viszonyon ez keveset változtatott, s az egész
aligha volt egyéb annál, hogy Töhötömnek több függet-
lensége és hatalma volt miut társainak a többi nemzet-
ségfőknek. Az Erdélyt Magyarországtól elválasztó bér-
czek természetes határfalat képeztek, s az új államot az
épen ezért nehezen védhető birtokkal tulterhelni nem
akarta. Azonban az ország kicsinysége — mert a széke-
lyek földjére nem terjedt ki — biztositá, hogy az fenn-
állásának egyetlen alapját a Magyarországgal való ba-
rátságban fogja feltalálhatni.*) Ez volt első alapja a
későbbi Erdélyországnak.

*) Azon történetirők, kik a magyar források hitelességét
kétségbevonják vagy egyenesen tagadják, Erdélyt Szent László
által hódíttatják meg. Ezek szerint Erdély a VIII-ik században a
chazarok, a IX-ikben a bessenyők által hódíttatott meg. Nagy-
ajtai Kovács István részletesen s épen az azok által használt for-
rásokból mutatta meg ez állítások alaptalanságát (Társalkodó. A

Töhötöm családja számára biztosítá Erdélyt, valamint a székelyföld is függetlenségét és szerkezetét megtartá. Csak szövetségesei s szükség esetére védelmezettjei voltak az anyaállamnak. De ezen önállóság nyomai történetében örökre megmaradtak, sem elfoglalása s összezsátoltatása Magyarországgal, sem félezredes együttlét nem törölhatték el. A magyar földre nézve ezen önállósági nyomok inkább csak politikai jogokban tarták fenn magokat, a nemzetségi szerkezet bukásával, a megyei felosztás s az ezzel kapcsolatos birtokátalakulások itt is megtörténtek. A székelyek pedig mindent megtartottak.

A székely földjét legteljesebb tulajdoni joggal bírta. A hűbériség soha semmi alakban sem férközött be hozzájuk, s az alap-elvek módosulására még közvetve sem birt befolyni. *) Sem magszakadás, sem hűtlenség nem adott egy talpalatnyihoz sem jogot a fiscusnak. Minden egyes tagja birt a személyes nemesség előjogával, de nem hadi szolgálatai fejében, nem mint határőr s nem is valamely magna charta értelmében. Neki ez nem is kellett, az, mire ő jogait alapítá, régibb volt minden arany bullánál. Ez maga volt a meg nem változtatott ős szerződés.

A nemzet feje volt a közakarattal választott fő rarbonbán (ravóban Szabó K. értelmezése szerint) ki ka-

fenn idézett cikkek.) Még azok is, kik Tuhutumnak létezését megengedik, Erdélyt dubiae possessionis solumnak tartják. De azután ezen urak semmit sem oldanak meg, csak rombolnak. Azon nevezetes jelenséget, mely ezen alakulást csaknem kétségtelenné teszi, hogy Erdélynek még a magyar koronához csatoltatása után is sok önállósága volt, hogy a székely intézvények s alkotmány oly praegnans sajátságokat mutatnak fel, hogy azok azután korból melyben Sz. István a Nagy Károly féle intézvények szellemét ültette át, semmi uton módon sem származhatnak, — figyelembe sem veszik.

*) Hogy e jogon négy, öt századdal utóbb sok erőszak tétett, s szabad székelyek lettek jobbágyokká, az, mint törvényesen elismert visszaélés, mit sem változtat a dolgon.

tonai és polgári hatalommal birt, vezette a nemzeti áldozatokat s Budvárában székelte. Ez áldozatoknak fontos szerep jutott: egy neme volt a népgyűléseknek s maga az áldozása végzéseket szentesítő cselekmény. A részvétel azokon jog és kötelesség volt egyiránt, s az azokkal dacolás halálos büntetést vont maga után.

Maga a nemzet hat nemre, az az törzsre volt felosztva, s minden törzs viszont ágakra. Nemcsak vérrokonsági, hanem hadi és közigazgatási felosztás volt ez egyszersmind. Nyomaira bővön akadhatni XVII-ik századi okmányokban s fontossága a XVI-ik század derekán egészen megvolt. Az ágak tagjai, mint a spártai asztaltársak, bizonyonnyal együtt küzdöttek a háboruban s a hivatalok viselése a külön nemek és ágak szerint váltakozott, magát a főrabonbant kivéve, ki az Apolt nemzetiségéből választatott. A nagy és kis gyulák és harkászok a keresztyén vallás elterjedésével letűntek a történet szinpadáról, de kik helyöket pótolták birók, hadnagyok, dúlók, még sokáig a nem és ágazati rend megtartásával választattak el.

Azonban márafejedelmi korszakban nevezetes változás alapjai lőnek megvetve. Ez volt a keresztyén vallás behozatala. Gyula és Bulcsu — az első Töhötöm unokája Erdélyből, az utóbbi Magyarországból — megismerkedtek Konstanczinápolyban a keresztyén vallással, sőt Gyula egy Hierotheus nevű szerzetest is hozott magával, ki aztán itt a keleti vallást elterjeszté. Ezen kezdeményezés a későbbi időre nézve is nagy fontosságúvá lett. Az oláh nép már közelebbi érintkezési pontjainál fogva is a dél-dunai szláv népekkel, a bulgárokkal, legalább részenként, megismerkedhetett a keresztyén vallással s most „Erdély első keleti püspökének“ — ha őt erre Theophilactus patriarcha csakugyan kijelelte — térítési munkája nagyobb akadályokra nem talált. A magyarok közt a keleti vallás mély gyökeret nem verhetett: s még jóval később is csak átmenetet képezhetett a nyugatiba, de az oláhok egész népe erre tért át.

I. Gyula megmaradt a keresztyén vallásban. Leánya, a korán elhalt Sarolt neje volt Geiza vezérnek s anyja az első magyar királynak. De neki nem volt fiú utódja s II. vagy ifjabb Gyula, testvérének Zombornak fia, kia vajdaságban utódja volt, a pogány valláshoz ragaszkodott. S midőn épen ez időben a székelyek közt is a keresztyén hittéris ellen tettleges föllépések történtek — azt lehet mondani hogy a magyar nép a görög egyházra nézve rövid idő alatt elveszett.

III.

Mialatt Erdélyben a görög hit nyomot vesztett, Magyarországon a latin erősödni kezdett. Geiza vezér fia és utódja nemcsak megkeresztelkedett, hanem a német császári családdal házassági összeköttetésre is lépett. A magyar nemzet jövő sorsát eldöntötte. István vezérré levén, egy hittéris buzgalmával s egy államférfi bölcseségével fogott a római vallás terjesztéséhez. A régi istenekhez ragaszkodóknak sejtelve sem volt róla, hogy mekkora veszély fenyegeti szent berkeiket, s midőn oltáraik kioltott lángja figyelmesekké tette őket, hogy bajok többé nem az ingatag Geizával van: felzudultak. A somogyi lázadás leverése, Koppány elesése megdöbbsentette őket, s István szabadabb kezett nyert percze.

A kezdeményezés nagyszerűsége bámulatra ragadta Európát. A pápai széken ez időben egy kitűnő férfiú ült: II. Sylvester, kit tudománya és magas lelki tehetsége méltóvá tettek, hogy a hitélet fejévé legyen, belátta az előnyöket melyek a magyarok megnyeréséből az egyházra háromlanak. Elvonatnak ezek a görög egyháztól, sőt ellenében bástyává lehetnek, s mi még fontosabb a római szent birodalom hatalmi törekvései ellen is bástyául szolgálhatnak. Koronát küldött a kenetteljes férfiúnak s az egyházjogoknak teljességével ruházta fel.

Istvánnak mint királynak viszonyai államai irányában megváltoztak. Az uralkodói korlátlan hatalom még akkor ismeretlen volt ugyan nyugaton, s a hűbérurak gőgösen pareseknek (paire) nevezték magokat, de itt még sok függött Istvántól: hogy mennyit tartson meg abból. Magyarország pairejeivé a nemzetségfők s a behívott lovagok válandottak: s hogy ezek is olyanokká lehessenek, amazoknak tartományaik részeit át kelle az idegeneknek s az új egyház méltóságainak engedni. Maga István mondja, hogy még sokszoréssok küzdelme volt e miatt — bizonynyal a kisebb Kopányokkal.

Természetes vala, hogy a dolgok új rendje Erdélyre is kiterjedt. Természetes vala, hogy szomszédságában István egy független és pogány „darab Magyarországot“ nem szenvedhet meg. Már helyzeténél fogva is mint királynak s mint az összes magyar nemzet urának, más viszonyba kelle azzal jönni. Nemcsak az volt hivatása, hogy megtérítse Erdélyt, hanem hogy Gyulát hűbéresévé tegye, s országának ő legyen főhűbérurává, mely czimhez mint királynak és I. Gyula unokájának kettős joga volt.

S épen ezen jog megszerzése volt a főkérdés. Minden keresztyén államban, melyben Nagy Károly intévényei divatoztak, az uralkodó csak családi birtokát — s ez nem volt nagyobb egyik vagy másik herczegénél vagy grófénál — igazgatta önuri joggal, a többi tartományok irányában szűzrain volt. István jól ismeré s felhasználta Nagy Károly Capitulare-jait. De az alkotott ország szerencséjére ő mint hittérő, a Koppánynyal történt előzmények után, nem engedheté, hogy a nemzetségi birtokok herczegségekkel fejlődjenek ki: kereszttől kelle vinnie, hogy az egész Magyarországot mint souverain birhassa. Neki és első utódjainak ezért még sokáig kelle küzdeni.

Erdély más volt. Az addig független országot nem elfoglalni, nem beolvasztani akarta. Hogy a természet-től is külön választott tartomány mit és mennyit tartson

meg önállóságából, az kevesebbé látszott előtte fontos kérdésnek, mint az hogy a keresztyén vallásnak s a magyar koronának meg legyen nyerve. S e kettőre nagy sulyt fektetett: nem sokkal a koronázás megtörténte s az első intézkedéseknek keresztülvitele után felszólította Gyulát, hogy mondjon le a pogány szertartásokról, s simuljon a dolgok új rendjéhez. Gyulának tagadó válasza, vagy beütései a tiszai vidékekre s csatlakozása némely bálványos nemzetséggfővel, Istvánt Erdély megtámadására birták. Az 1002-iki hadjárata véres de rövid volt. Istvánnak kész szövetségesei voltak a székelyek s keresztyén magyarok. Ifjabb Gyulát legyőzte s fiaival Buja és Buknával Magyarországra hozta. Gyula bukását követték az alvidékek többi főnökei és kik ennek szövetségesei voltak: a Keané, ki bulgárjaival s bessenyőivel a természetől megerősített helyen vonhatta meg magát*) s az Ochtumé, ki a még Árpád által Gládnak meghagyott birtokokat Marosvárból kormányozta. Erdély ily módon elfoglalva s birtoklása biztosítva lőn, a mennyire a viszonyok közt lehetséges volt.

Erdély különállását István nem bántotta. Vajdává egy Zsolt nevű főurat nevezett ki, ki azonban csak a magyar területen vitte a helytartóságot. Behozta a városzerkezetet ugyan e részekre vonatkozólag, s a nemesiségnek mind azon fokozatát, mely ezzel kapcsolatban volt. A keresztyén vallás megszilárdítása végett pedig egy római püspökséget állított fel, gondoskodott térítőkről, papokról, s ideiglenes könnyű művű fából készült egy-

*) Post haec autem movit exercitum super Kean, ducem bulgarorum et slavorum quae gentes loca naturali situ munitissima inhabitant — tehát bizonyynyal Erdély alsó részét és tán a Havasalföld felső területét — s miután legyőzte és kincsétől megfosztotta, et locavit ibi unum nomine Zoltan etc. Ebből nem következik, hogy Kean valamely szomszéd ország fejedelme lett volna, sőt ha ibi in partes transilvanas mellé tett be vajdát, épen az ellenkező következik. (Qui postea haereditavit illas partes transilvanas).

házakról.*) A székely intézvényeket még ennyi változáson sem vitte keresztül. E népben ő igen alkalmas háttörőket látott s erre a kun és bessenyő népek szomszédsága miatt szüksége is volt. A nemzet egyrésze már is állott ki küzdelmeket a keresztyén vallásért, s ő épen e híven maradt párttal egyezkedett. Védelmezzék a házat északról**) tartsanak a király udvarában száz lovaszt, adót nem fizetnek, de meghatározott nevezetesebb alkalmakkal ökröt bélyegezzenek. Különben a magyar részekkel semmi kormányzati összeköttetésök sem volt: az erdélyi vajdaság s a székelyek ispánsága két egymástól elválasztott hivatal lévén. Mindkettőt a király nevezte ki, s a két hivatal csak hosszas idők multán lőn egyesítve.

Ily módon Erdély nemcsak Magyarországgal nem volt egy hon, hanem önmagában sem. Sőt valószínű, hogy a meghódított oláh nemzet sem háborgattatott nagyon.***) Azon helyeken, hol tömegesebben lakott, megtartotta saját kenézeit vagy ispánjait. A mint a rabszolgasági állapotok Magyarországon tünedeztek, hihető hogy az ő sorsuk is a szerént változott. A várszerkezettel együtt járt a várak emelkedése, s ezzel a várnép s vár-

*) István korából Erdélyben egyetlen templom romja sem maradt fenn: még a gyulafehérvári sem. Hogy ezen normann stílusban épített templom a XI-ik század vége előtt nem készülhetett, megmutatta Müller: Die kirchliche Baukunst des rominischen Styles in Siebenbürgen Wien 1859. 16 l.

**) A székely krónika északot mond. Miért azt erőszakkal keletre változtatni? Nem multhatatlanul szükséges, sőt nem is bizonyos, hogy az István Erdélye a mai Erdélyt magában foglalta volna egészen. Sőt valamint Fogaras vidéke nem tartozott hozzá, úgy a mint alább látni fogjuk, a székelyektől északra eső vidék sem volt meghódítva.

***) Quod si literas Sancti Stephani regis aut successorum ejusdem in quibus libertates et statuta habentur ab imperiali Majestate possent impetrare t. i. universitas Hungarorum et Valachorum, mondja egy 1437-iki okmány, Hunyadiak kora X. k. 7-ik l.

jobbágyi rend. De bármely kiváltság adatott is utóbb egyes kerületeknek, sem a kenézek sem az oláhok azért nem bírtak a vajdák és ispánok a magyarok és székelyek politicalai különállásával.

István első diadalmaival nem volt vége még az Erdély birhatásáért folytatott küzdelmeknek. Az Erdélyt északról és keletről környező bessenyők veszélyes ellenségei voltak az alakuló államnak s gyakrabban intéztek rabló hadjáratot ellene — jelesül 1021-ben, midőn azonban István intézkedései a beütöket visszavonulásra kényszeríték.

Az Istvánt követő zavaros időszak Erdély birtoklását még kétesebbé tette. Németország trónján III. Henrik ült: egy hatalmas és erélyes ember, ki egész életét egy merész eszme kivitelére szentelé: a nyugati kereszttyén világ központjává, fejévé a német romai császárt tenni. S valóban a tarenti öböltől a Visztuláig már mindenütt az ő parancsszava döntött. A pápákat ő nevezte ki s a magyar király hűbérurának ismerte el őt. De e korszak mind kettőjöknek jó lecke volt: a pápának és magyar nemzetnek. Midketten beláthatták, hogy függetlenségöket egy és ugyanazon oldalról fenyegeti veszély s hogy az ellen legbiztosabb védelem kettőjök összetartása. S valóban azon egész időszak alatt, melyben a frank és hohenstaufen császárok élet-halál harcztot folytattak VII. Gergelylyel és utódaival, a magyar királyban mindig biztos szövetségesre találtak ezek.

De az Árpádház fiágának a trón visszafoglalása sok vérbe és sok áldozatba került. Előbb egy sereg főúr vérpadon vérzett el s a paganismus újra erőre kapott, eddigi megaláztatásáért szilaj rombolással véve boszut. A diadal mulékony volt, sőt Endre és Béla növekedő erélylyel küzdöttek ellene s mindinkább leszorították. Főként ez utóbbi, ki a kolosmonostori apátságot épen e célból alapítá, a székelység megtérítését csaknem végre hajtá s a pogányság emlékeit szétrombolá köztök.

Volt-e a pogány magyarságnak a rokonfajú kunok-

kal és bessenyőkkel összeköttetése? S nyert-e azokkal valami segílyt vagy támaszt? Évkönyveink és emlékeink ezeknek beütéseiről hallgatnak. Az egész küzdelmes korszak eltelik, négy király váltja fel egymást a trónon s már az ötödik Salamon is két évig uralkodott, midőn azok újra megjelennek. Évkönyveink e hiányait soha semmi sem fogja kipótolni. Midőn Endre a pogányság segílyével Pétert levertes azután maga is a pogányok ellen fordult, és midőn Béla az őshit védelmezőinek nagy fölkelésén diadalmaskodott, nem küzdöttek az egész ország ellen, s a nyugoti részen lefolyt harcokban semmi vagy kevés része lehetett a keleti vidékeknek. De hogy Erdély s a keleti vidékek meg lettek volna kimélve, anynyival hihetlenebb, mert a mint látszik, a radnai és fogarasi havasok a kunoknak s bessenyőknek kezében voltak, honnan aztán ezeknek nem volt nehéz leszállani. De azért sem pusztítás sem egyes hadjáratok nem tették Erdélyt kétes birtokúvá, nem tudták állandósítani a kunok uralmát s az 1070-iki csapással megfélekezésök ideje kezdődik.

Ez évben roppant kun csapatok törtek a magyar király birtokába. Besztercze felől nyomultak Erdélybe, a Szamos völgye mentében Dézs felé folytatták utjokat, s a Meszes hegy felső végénél, az alparét-örmező-zsibói vonalon át Magyarországba mentek át, áttörvén az ellenök emelt fagátaikat, rablással és égetéssel jelezvén mindenfelé utjokat. A Nyírséget, a Biharváratól Máramarosig eső gazdag és szép földet felégették, kirabolták s azután a Szamos és Lápos közti vidéken visszafordultak, nőket, férfiakat s roppant barom-csordákat hajtva maguk előtt.

A kipusztított országrész épen Gejza herczegé volt, ki, miként atyja Béla, Endre korában, ennek fiával Salamonnal végrehajtott osztozásban az ország tiszai harmadrészét nyerte. De az ilyen herczegségek sem voltak kivéve a királyi főgondoskodás alól, bár az inkább védelmi mint teljhatalmu volt. S most is maga a király egyesül a herczegekkel Gejzával és Lászlóval s lovas

seregeket gyűjtven össze a Meszes-kapun át (Zilah s Magyar-Egregy közti uton) Erdélybe ment s Doboka váránál megállapodott. E vár kétszeresen fontos volt a magyar sergekre nézve. A király eddigelé készakarva kerülte a találkozást a kun hordákkal, s az ut, melyet választott, olyan volt, hogy épen elibök kerülhetett. Aztán e várnál biztos támpontja volt a hadműködésre, a szomszéd várak fegyvereseit ide könnyen összehivhatá s a hordák utját bár merre menjenek is, innen biztosan elvágható.

Itt a hadseregnek ideje maradt pihenni. Mindenfelé kémek küldettek ki, hogy a kunok jöveteléről biztos hírt hozzanak. Egyikök csaknem egy hét múlva tért vissza azon jelentéssel, hogy a hordák Sajó völgyének vették utjokat. A magyar had rögtön nyomukba indult s még azon éjjel a kun tábor közelébe érkezett, mely csakugyan a Sajó völgyében Cserhalomnál települt le. Nem messze egymástól töltötte el az éjt a két tábor. Hajnalban a papok feladták az urvacsorát, a magyar tábornak hogy megszenteljék küzdelmökét. De Ozula csapat vezére komoly csatára gondolni sem akart, stáborának ifjaival intézett rohamot a magyar sereg ellen. Ezen ifjak pezsgő vérek mellett is megrettentek a jól felszerelt magyar seregtől s visszavonultak. Most Ozul védelmi helyzetbe tette magát s Cserhalom lapályos tetejét foglalta el.

Erre megkezdődött a magyarok támadása. Salamon király dandára egyenesen a hegyre akart nyomulni: de az ott tanyázó kunok nyilaikkal fogadták. Daczára ennek oda ért a magyar hadosztály s az alatt tanyázó kunokat visszanyomta. A hegy itt meredek volt, s több kun véressé vágta ijjával lovának oldalát, csak hogy társaihoz juthasson. Ez alatt Gejza a kun tábor háta mögé került s a lejtősebb uton nyomult fel, míg testvére László csatabárdjával a legsűrűbb soraikat támadta meg. Az ormon még élkeseredettebben folyt a harc: de a horda megveretett s megtizedelten indult futásnak. A magyar had

nyomban üldöze a futókat. *) Ekkor történt, hogy László herceg egy kunt megpillantott, ki egy magyar lányt vitt lován. A herceg hiában biztatta kedves lovát Szöget a kun paripát nem érhetze utól. De miután intésére a lány övénel fogva földre rántá a kunt, László utólérte s párbajban vitéz védelem után a földre terité és a lány kérelme daczára meggyilkolá. Ez volt a kerlési csata, melyről oly szépen mondja a költő:

Cserhalom a te tetőd diadalnak büszke tetője!

A vad hordákat egy bármily fényes diadal sem szokta vizsariasztani. Ha a kunok a besztercei havasoknak eddigelé birtokában voltak, azokat most kétségtelenül elvesztették **) azonban a duló hadjáratokról, mint államszerkezetök egyik leglényegesebb pontjáról, nemmondottak le, s még sok időn át voltak ostorai nyugati és déli Európának. Főként Erdély szenvedett tőlök igen sokat, s a Salamon király és a hercegek közt kitört vilongás új utat nyitott a kalandokra. Az elűzött Salamon most maga megy közibök, s vezérökkel Kuteskkel frigyét köt, hogy ha őt trónjára visszasegíti, nőül veszi leányát s Erdélyt átadja. A beütés megtörtént, László ellenök ment, és ők „mint a sólyom körmeiből kiszabadult madarak, tollaikat vesztik — mond Thuróczi — csak futással menekülhettek.“ (1086)

Hat év mulva új kun és bessenyő csapatok ütöttek

*) Lehetetlen hogy ne figyelmeztessem az olvasót Nagy-ajtai Kovács István gyönyörű értekezésére ez ütközetről, mely az Erdélyi muzeum-egylet Évkönyveiben látott világot.

**) A szász tudósok nevezetes része bizonyos úgy nevezett tisztázások alapján Erdély meghódítását épen ez időbe teszi, sőt még kitünő magyar írók is hajlandók elbinni, hogy Erdély István után elveszett. Müller Fridrik e nézet nagy tudományú képviselője magát Thuróczi idézi: mert n. m. másként említi Erdélyt az 1070-iki hadjáratkor és után. Ha máskülönbén sokat bajlódnék Thuróczi Erdélylyel, ha megmagyarázná, hogy a székelyek mit csináltak ezen idő alatt, ha okmányilag nem állana, hogy a kolosmonostori apátságot I. Béla alapítá: akkor érvei birnának az igazságnak legalább látszatával.

be. Felprédálván Erdélyt és a tiszai részeket s roppant zsákmányt gyűjtven visszafordultak. „Harczolva jöttünk, mondák, vadászva térjünk haza.“ De ha vezérok Kapolcs roppant hordáival könnyű szerrel győzte le azon szétszórt csapatokat, melyek itt-ott utját el akarták állani, annyival erősebb küzdelmet kelle kiállania, midőn László király jól rendezett hadával találta magát szemben. Kapolcs elesett s hordája teljesen megsemmisített. A honn maradt kunok fogolytársaik kiadatását követelték — vesztökre, mert most László be nem várta támadásukat, határukra nyomult s vezéroket Ákost elejtven hordáját megfutamitá.

A szomszéd bessenyőknek s kunoknak e négy beütéséről csak a magyarországi évkönyvek emlékeznek, mert Erdélynek, fájdalom, e korból krónikája nem maradt. Oly ismeretlen volt-e az erdőn tuli rész? vagy bizonyos körülmények behatása alatt méltatták-e oly kevés figyelemre? jelesül Erdélyt nem tekintették-e Magyarországnak s az erdélyit véröknek? Fájdalom ugy van. Hogy az erdélyi megyék nem osztattak be a magyarországiakba, hogy a székelyek különállása meghagyatott, ha a körülmények parancsoló hatása alatt történt is: mégis politikai hiba volt, mely megbosszulta magát még történetében is. Ime ezen három utolsó hadjárat nagyrészből ezen körülménynek köszöni fentartatását hogy a daliás László főtenyező volt a diadalokban s hogy különben is Magyarországot érdekelte. Ha oly időben, midőn a rend megszilárdult serős kezek által fékeztetett a kunok enyyszer és ily messze nyomulnak — mi történt akkor, midőn zavar és belháboru napirenden volt a király és vele osztózó rokonai, a hercegek közt.

Ilyenkor, minthogy az anyaállam segélyére még kevesebb lehetett számolni, a beütések hihetőleg gyakoribbak voltak. Erdély volt a bástya, mely e rohamokat feltartá, s mely épen azért végetlenül sokat állott ki. A hordák hadjárata rendszeren tömeges és irtó. Erejük csak is ebben állt s ebben rettenetességök. Keresik a nyilt csa-

tát, hol lovasaik és ijászaik ügyességöket egészen kifejthetik, kerülik a várakat, melyekkel nem birnak. De tagadhatlanul volt különbség a hordajárások közt, még pedig éles és felismerhető s nemzetiségi sajátságokkal összefüggő. Midőn az avarok szláv és bolgár hordákat hajtottak maguk előtt, a gyilkolás módjából külön minden horda útja felismerhető volt. A keresett kinzásnak mindeniknél volt egy kedvencz neme, milyeket sem a kun sem a hun nem alkalmazott s még a bessenyő sem használt oly rendszeresen.

De azért rosz volt a kun és bessenyő szomszédság, s még rosszabb hogy Erdély magára hagyatva saját erejével állotta ki becsapásaikat. Bizonytal nem engedék magukat az önvédelem megkísértése nélkül megszároltatni s intézkedéseket is tettek feltartóztatásukra. A székelyek közt várak emelkedtek,*) mely menhelye legyen a fegyverteleneknek s fedezze a fegyveresek kiütését. Mind a mellett ez is sokat szenvedett tőlük, bár több sükerrel is védte magát. Sok bessenyőjárás meghiusult s ilyenkor a levertek ben maradtak a székely földön s kaptak szétszórva telepeket,**) — mert a székely népnek ereje és harcziás szervezete volt legbiztosabb védelme.

Annál többet szenvedett a vidék, mely a székelyektől északra feküdt s az ország déli része. Töhötöm magyarjai e vidékig nehezen terjedhettek ki. Az alsó, természetből megerősített helyek szent István alatt Keánéi voltak sennek megverése után kebeleztettek Erdélybe, a felvidéken (Doboka megyén felül) többnyire kunok

*) . . . Ut siquidem castrum Waarheggy finitimum ad reprimendos paganos et pichenetos per siculos ab olim ex jussu divorum regum bonae memoriae exstructum Schuller Urkundenbuch I. 1 l.

***) Egy 1324-ben kelt okmány emlékezik a székelyek közt levő bessenyőkről: quosdam bissenos suos octuaginta mansiones hominum liberorum bissenorum stb. kiadta gróf Kemény József Kurz Magazin II. 265

campiroztak. Midőn a kerlési veszteség ezeket a beszercei havasokon túl nyomta, e helyeken nagyon gyér lehetett az oláh népség. Fogaras földje épen a bessenyők s utóbb bulgárok kezében volt.*) A Barczaság, mely azon túl feküdt s melynél megszűnt a székely birtok, s az ország azon része, mely innen felől ért össze határával lakatlan vadonná lett. Az oláh kenézek — ha laktak ott — idebb vonultak, részint felebb részint nyugatra Zaránd és Hunyad-megyébe. E rengeteg puszta a védfal egy nemét képezte, de a mely csak nehezíté, azonban nem gátolta a becsapásokat, s minthogy a kivonuló hordáknak alkalmas visszavonulási helye volt, szükségessé vált biztosabb határvédőkről gondoskodni.

Igy történt, hogy II. Gejza új telepeket szállított országába.

IV.

„Az egy nyelvű és egy szokásu ország gyarló és töredékeny“ — e szavakat írta I. István fiának Imrének, mint leendő utódjának azon atyai szózatában, melyről óhajtá, hogy ennek és következőinek uralkodási programja legyen. István előtt a római birodalom és Nagy Károly országának képe lebegett, s másként is e szavakat Magyarország saját viszonyaihoz kívánta alkalmazni: jöjjön ez mennél gyakoribb érintkezésbe a nyugati államokkal s szaporodjék népessége mennél nagyobbra. És e részben nem is lehetett panasza utódaira. Mindenfelől számtalan lovag jött be, kik itt egy-egy előkelő magyar nemzetségnek ősapjává lettek. Kézai Simon mester csehekről, lengyelekről, bessenyőkről,

*) Egy 1231-iki okmány mondja „a temporibus jam quibus ipsa terra blaccorum (t. i. Fogaras földje) terra bulgarorum existitisse fertur“ Kurz Magazin I. 177. Az oláh-bulgár birodalom alapítása a dél-dunai tartományok) a tizenkettedik század végén mintegy 1190 körül történt. Azelőtt kunok, bessenyők laktak, vagy legalább tették mások által lakhatatlanná.

görögökről, örményekről emlékeznek, kik Gyeics vezér s a kiályok idejében koronként bevándoroltak, s utána tesz, hogy majd minden nemzet, mely az ég alatt van, itt vendégszeretőleg fogadtaték. De legtömegesebb, s következményeiben legfontosabb telepítés volt az, melyről Kézai megfeledkezett említést tenni, s melynek ideje II. Gejza korára esik.

A kereszties háboruk nyugotot forrongásba hozták. Ez egy népvándorlás volt, melyet Európa intézett Ázsia ellen. Közel két századig tartott, mindenfelé zaklatva és korbácsolva ezen idő alatt a szenvedélyeket. Néha csapatok kerekedtek fel, melyek rendeltetésök helyét soha el nem érték, s más irányt vettek utjoknak. De alig ment végig Európán egy-egy nagyobb sereg, mely magából kisebb fáradtabb rajokat ne bocsátott volna ki. S főként a nagy de szétszaggatott német nemzet közt volt akkor is, mint napjainkban, a kivándorlás leginkább elterjedve. Hogy mikor, minő és mekkora csapatok telepedtek le Erdélyben a keresztiesek közül, annak nem maradt fenn semmi nyoma, azonban nagyon hihető, hogy az első német bevándorlók ezekből teltek ki. Egyes városok: mint Dézs, Magyar-Igen, Torda, Enyed, részint még a vegyes királyok korszakában, részint azután is német lakossággal bírtak: jeléül annak, hogy e helyeken ők honosították meg a városi szervezetet s részben hihetőleg alapították. Majd nagyobb tömegek jelennek meg, melyeket egyes városok nem voltak már képesek befogadni, s mely a szebenvidéki vadont népesíté meg. Ez volt zöme a bevándorlásnak, a mai Szeben, Ujegyház, Nagy-Sink székeket foglalta magában. De még ekkor sem volt annak vége. E század folytán kisebb bár, még mindég jelentékeny tömbök jönnek s Szászváros, Szászsebes, Szerdahely, Kőhalom, Segesvár székek területén foglalnak állomást. Majd Medgyesszék is megnépesedik s meg tán még Gejza alatt, vagy legalább e században az északi vadon: Besztercze is, a többiekkel össze nem függős még századokig külön álló helyzetet foglalva el.

Némely hagyományok arra mutatnak, hogy e telepek legnagyobb tömbje flandriai volt. De mi volt bejövetelek, vagy ha úgy tetszik, behivatásuk célja s minő állást foglaltak el a korona és magyar nemzet irányában bejövetelektől fogva azon napig, melyen II. Endre jónak látta őket Erdély harmadik nemzetévé tenni — alig van kérdés, melyről hevesebb vitákat folytattak, s melyet szenvedélyesebben, ingerültebben vizsgáltak volna, mint épen ez. Minden biztos adat hiányában koronként a föltevésék egész serege merült fel, melyek alkalmasabbak voltak bonyolítani, mint tisztázni a kérdést.

Pedig minden adat, minden körülmény világosan mutatja Gejza célzatait: betelepíteni a lakatlanná lett helyeket, megnevelni az ország katonai erejét, s gondoskodni az északkeleti és déli határok megvédéséről,*) oly módon, mint a székelység felől célszerűnek bizonyult be. A behivottaknak kétségkívül ez volt feladata, anélkül azonban hogy első szervezetök már oly egyetemes hadi kötelezettséget rovott volnn rájuk, mint a székelyekre, kiknek egész szervezetök katonai democratia volt. A flamand békés házi tüzhelyétől magával hozta a polgári elemet s ezt az idők változásai alatt sem vetköztette le.

A magyar törvények sok kedvezéssel halmozák el a bevándorlókat, kiket a vendég tisztos nevével ruháztak fel. I. István rendeletei első könyvének egy fejezetét rólok ír, Kálmán (Decr. I 35, 81) nem engedi hogy hadi szolgálaton s fizetésen kívül más munkával terheltesse nek, s ezek és utódaik oly bőven oszták nekik a kiváltságokat, hogy az arany bullának egy czikke (19-ik) már kiköti, hogy minden vendég a bejövetelekor nyert szabadságában megtartassék. Kétségtelenül a nagyobb

*) Nec ob custodiam confiniorum excubent in exploratione, mondja Endre 1206-ban egy a százszoknak adott kiváltságlevelében. Urkundenbuch 86.

szász csapatok betelepülésök alkalmával nyertek kiváltságokat s ezt öregbiték is: de szint oly bizonyos, hogy a különböző nagyobb területeknek — utóbb székeknek nevezettek — kiváltságaik különbözők voltak, nem volt közös fejök, s semmi szorossabb láncz nem füzte őket össze: ellenben kiváltságaik körén kívül, a mennyiben t. i. nem egyenesen a király alá tartoztak, alája voltak vetve részben talán a vajdai hatóságnak, de tulnyomólag a székely grófnak legalább kormányzati és hadászati tekintetből, s katonai szervezetök is más nemü volt mint a magyar vidékéké. Várat, gyakrabban váracsokat emeltek, melyek a honvédelmi rendszer központjai voltak, s melyekből a nép természetes hajlamaihoz mérten, utóbb kincses városaik fejlődtek ki.

A telepítés az egész XII-ik század alatt, sőt még azután is tartott, s ha az önkéntes bevándorlást némely esetekre biztosan feltehetjük, kétségtelen, hogy sokan voltak a behivottak „vocati.“ Az a század, mely Erdélyt minduntalan egy egy hordajárással látogatta meg, nem engedte meg, hogy ez ország a természet gazdag adományait csak valamennyire is fejthesse. A nép, melynek önvédelme miatt mindég fegyverben kelle állania, hogy meg ne lepossék, legtöbb esetben pedig futnia, hogy el ne separtessék, s védelmi tekintetben királyaitól csaknem magára volt hagyatva, iparral nem sokat foglalkozhatott. De a zaklatások végre ritkultak, a sátrak és fagunyhók, melyek a várak tövében, inkább csak szállásai — descensus — mint állandó lakhelyei voltak a népnek, kezdetek a várak területébe beolvadni. A városok alakulása nálunk is olymódon történt mint nyugoton mindenütt — csak hogy mig ezeknél a római kornak maradványai e részben sok könnyítéssel szolgáltak, nálunk a népvándorlás mindent elsepert — itt mindent alapjából újra kellett kezdeni. A németek behívása sok hasznos szolgálatot tett nem csak az alakulni kezdő városoknak az ipar fejlesztése által, hanem magának az országnak is uj városok alapításával.

A behívás, midőn volt, nem történt egyedül csak népesítés szempontjából: s ha a nagyobb tömbökkel vagy vadonokat fogadtak mivelés alá, vagy honvédelmi célokra számítottak, a kisebbek feladata volt az ipar egy egy ágát meghonosítani, a bányászat valamely nemét művelni. Az ilyenek adomány-leveleket nyertek, melyeknek erejével azon kiváltságokat, melyekkel hazájokban éltek, megtartották, sőt új kiváltságokat kaptak rendszeren. Magok választották bíráikat, tanácsukat*) sőt néha még egyházi tekintetben is részesültek előjogokban. Azonban nem képeztek sem a kisebb váro-i telepek, sem a nagyobb tömbök külön politikai nemzetiséget, s valamint településük különböző időben és különböző helyekről történt, ugy összeköttetések is lazák voltak.

Idők folytán sikerült ugyane telepek nagy részének, annak, mely ma már collectiv névvel szásznak nevezetik — bizonyos solidaritásba lépni, de ez később, csak akkor történhetett meg, midőn a legnagyobb telepnek, Szeben környékének sikerült politikai önállóságra szert tenni, smagát oly központtá alakítaniát, melyhez a hason ajkuak vágyva vágyódtak. E törekvésnek kezdete és első nyilatkozványa volt a nagy flamand telepnek egyházi függetlenítése, mely csak hamar III. Béla alatt bekövetkezett.

A magyar király az apostoli jogoknak teljességével birt. A mily szüséges volt ez a királyság megalapításakor, oly sok gáncsra adott később okot a hatalmas pápáknak, kik VII. Gergely óta a keresztyén világ fő-

*) A toroczkaiak Austria Eisenwurezel helyéből hivatnak meg. Okmányaikat a tatár dúlás elseperte ugyan, de kiváltságait III. Endre megerősíti: *iisdem juribus libertatibus et indultis ad que vocati fuerant, de hinc quoque uti, frui et gaudere ad indstar reliquorum in dicta Austria Superiori constitutorum metallurgorum et ferrifabrorum uti frui et gaudere possunt in perpetuum stb.* Urkundenbuch zur Geschichte Siebenbürgens I. 176. Tordaakna, Szék, Kolos, Dézsakna kiváltságairól u. o. CLXXVI okmány.

hübérurának akarták magukat tekinteni. S ha egyes kérdések olykoron voltak is összeütközést maguk után, a pápa és király mindég kiegyenlítették azt. Érezték, hogy egyiknek a másikra nagy szüksége van, közös ellenségök, a német császár tervei meghiusítására. S még más veszély is fenyegette az egyházat: a patarenusok eretnek felekezete Tracziában, Bulgáriában, Bozsnyában, Dalmátiában, a Magyarországgal részint határos, részint összeköttetésben álló országokban szemlátomást terjedt sőt még más név alatt (valdenses) délen és nyugaton is ismertté lett. A magyar királyok, a pápáknak régi frigyesei, buzgó catholicusok voltak ugyan, de jogukból sem akartak engedni: s e körülmények közt tanácsos volt őket még ez áron is megtartani az egyház érdekei mellett.

A magyar korona területén a bevándorlók a legtöbb esetben nemcsak a politikai hanem az egyházi kiváltságokkal is birtak. Épen úgy mint az ugynevezett „ecclesiae regales“ az apátságok, prépostságok, kolostorok s a szerzetes rendek ki voltak véve a püspöki dioecesis hatósága alól s saját felsőségek alatt állottak, és egyházi dolgokban illető főnökjöktől ezek viszont az esztergomi érsektől, világiakban pedig a királytól — mint ki alapítá, dotalta őket spraelatusukat kinevezte — függöttek: épen úgy voltak a városok között számosan ecclesiae exemptae-k is. Ezek maguk választák plebánusaikat, szedték a dézmát,*) mely tulajdonkép a parochia véd-szentjeé volt s nem állottak azon püspöknek hatósága alatt, kinek területén feküdtek, hanem az esztergomi érsek alá voltak rendelve. Azonban könnyebb igazgatás szempontjából az ilyen, egymástól nem messze fekvő egyházakat saját prépostságokká (tehát királyi egyházakká) alapították s mindeniknek fejévé egy egy pré-

*) More saxonum válasszák papjaikat s szedik a dézmát. Okmányok Fejérnél IV. I. 314.

postot tettek*) ki született kanonok volt s igen sok esetben nem is lakott prépostsága székhelyén.

Az Erdélybe különböző időben behívott szászoknak némely városa el volt látva ilyszerü kiváltságokkal, nagyrésze azonban az erdélyi püspök alá volt rendelve. Azok, melyek birtak e joggal, bizonyynyal eredetileg birták azt, mert képzelhetetlen, hogy a püspök hatalma alól valamikép ki tudták volna magokat szabadítani. A dolog természetében fekszik, hogy az erdélyi püspök ezen hatósága alól kivett egyházakat nem szívesen türte, nem annyira azért, mert jövedelme ezáltal csökkent, hanem elv szempontjából is, részint hogy nem csak czimjénél fogva, hanem valóban is Erdély püspöke legyen (a székelységre, mely a milkovi püspök alatt állott, nem is gondolt) s részint hogy a még önálló prépostsággá nem szervezett egyházakat saját hatósága alá huzzza.

Béla uralkodásának végefelé 1190 körül azon munkált, hogy I. Lászlónak a szentek közé sorolását kieszközölje. E tárgy végett Gregorius de S. Apostolo bibornok, egy rendkívüli tehetségü férfit mulatott udvarában. Az erdélyi püspök épen ez időben Adrián volt, ki ugy látszik, hogy a kivételes egyházak bekebelezésének eszméjével komolyabban kezdett foglalkozni, s a kolosmonostori apátságot elfoglalta, a monostort lerombolá és az apátot fogságba vetette. A bibornoknak nem vette minden idejét igénybe a legendáknak összegyűjtése, s szívesen foglalkozott egyházi dolgokkal. De az adományleveleknek ellenére, a király s az esztergomi érsek védelme alatt álló kivételes egyházakat nem lehetett a püspöki hatóság alá vonni: hogy mégis ne maradjanak egyházi hatóság nélkül, kieszközlé III. Bélánál, hogy ez felállítá a szebeni prépostságot, azt nyomban rá maga is megerősíté, sőt Czelesztin pápa által is 1191 dec. 20-án meg erősítetté.

*) Nem kell összezavarni ezen praepositi regaleseket a praepositorummal.

Az egyházi egyesülés alapja hát meg volt vetve. Az azonban csak azon területre terjedt ki, melyen a Gejza által behívott flamandok laktak, t. i. azon székekre melyek ma Szeben, Ujegyház, Nagy-Sink nevet viselnek, s a többi egyházak maradtak régi állapotban. De a versenyésnek ezzel nem volt vége. A szász egyházak belátták, hogy ebben nemzeti egyesülhetéseknek kovásza rejlik, s az új prépostsághoz kívántak csatlakozni, felhasználván nem eléggé világos szavait az alapító okmányoknak. Az ügy a pápa ítélőszéke elé került, s ez Gergely bibornokot bizta meg eldöntéssel. A prépost szerint minden flandriai, Adrián püspök szerint csak azok, kiket Gejza hívott be, volnának az új prépostság alá vetve. Világos vala, hogy e kérdésben csak azon értelmezés a döntő, melyet a király ad az alapítóokmányoknak — s a király a püspöknek adott igazat,

Nem sokkal ezután a prépostságok ügyében egy nevezetes lépés történt. III. Incze pápa 1202-ben oct. 8-án egy a magyarországi érsekekhez s püspökökhöz adott bullájában kijelenté, hogy a prépostságok valamint világiakban a király, úgy szellemiekben közvetlenül az ő hatósága alá tartoznak — tehát a főpapok hatalma alól ki vannak véve. E kivétel nagy csorbitása volt az esztergomi érsek hatalmának s Jób az akkori érsek, hogy e nevezetes előjogát megmentse, tüstént még azon télen személyesen Rómába utazott s élő szóval adott értesítéseket a pápának. Sikerrel járt, s egy nyalább bullával tért haza, melyek az érseki hatalom és előjogok tiszteletben tartását czélozák s melyek a prépostságok ügyét is másképp dönték el. „Nem akarjuk — mondá 1203 apr. 7-én III. Incze, ezen leghatalmasabb az Isten szolgáinak szolgálói között — hogy azon levél alkalmával, melyet az egész Magyarországon az esztergomi egyház alá vetett királyi prépostságok ügyében először adtunk ki, neked vagy utódaidnak valamely sérelme származzék.“ Ezen értelmezéssel azonban, sem a király, sem a prépostságok nem voltak megelégedve: nem főként a

szebeni, mely azon tervével, hogy hatáskörét minden telepre kiterjessze, épen nem hagyott fel. S miután alárendeltségét nem változtathatta meg — habár az ujon választott prépostok megerősítésekor a pápa e prépostságot szellemiekben közvetlenül maga alá rendeltnek állítá is — tervének más fordulatot adott.

Ez időben Erdély egyházi tekintetben épen ugyaszét volt darabolva mint politikailag. A vajdaságnak külön volt püspöke, ki a kalocsai érsek alá tartozott, a székelységet s szász telepek némely részét is a milkovi püspök dioecesiséhez számították, a vajdaságban apátságok, archidiaconságok voltak, melyek az esztergomi érsek alá tartoztak s végre a szebeni prépostság is azon törte fejét, hogy önállóságát püspökséggel koronázza. Ily módon remélte az összes szász telepeket a maga hatásköre alá vonhatni. II. Endre királyt megnyerte tervének, s ez tett is felterjesztést Rómába ez ügyben. A dolog nagy zajt csinált s meghiúsítására a magyar clerus mindent elkövetett. Willermus az erdélyi püspök, külön követe által értesíté III. Inczét, hogy mily elviselhetlen nagy mértékben fogná ez az ő kerületét megkisebbitni, az esztergomi főpap pedig kimutatta a pápánál, hogy az nemcsak neki, mint egyháziakban a prépostság fejének, hanem magának a pápának is hátrányára volna. A megerősítés 1212 febr. 12-éről meg lón tagadva — de ez csak nevelte a viszályt, mely utóbb még véres harczokat is idézett elő.

V.

Az új telepeknek nem volt oka megbánni, hogy hazát cseréltek. Igaz, hogy a vajda is, a püspök is, a hol lehetett, kiváltságaik némelyikét megnyirbálta, s mindenik igyekezett hatásköre terjesztésén. De bizonynyal sem ez, sem a határörködés nem volt oly terhes, hogy felvirágzása gátolva lett volna, s már III-ik Béla alatt

oly virágzó állapotban volt, hogy midőn a király II. Fülöp Augustus francia király leányával Margittal második házasságra készült, s a francia király számára a magyar király összes (166,000 marka ezüstöt meghaladó) jövedelmeiről kimutatást készítettek, a király erdélyi telepei, bár kétségtelenül tulzott felvetéssel, tizenöt ezer marka ezüsttel szerepelnek ezen kimutatáson. S csakugyan e század alatt nem szünik a telepedés s tart a következőben is, és mindjárt kezdetén egy új még pusztán álló föld egyszerre népesedik meg.

Ez volt a Barcaság.

Az új telepítés azonban merőben különböző az eddigiektől — tisztán katonai volt az. A német lovagrend csak nem rég lőn alapítva s épen ez időben nagymestere Salza Hermann alatt nagy tekintélyre tett szert. E rendnek különös pártfogója volt a thüringeni tartománygróf, s ennek fia Lajos Endre leányát Erzsébetet vette nőül. Talán épen ezen körülmény szolgáltatott alkalmat, hogy Endre érintkezésbe jöjjön a nagymesterrel, azon nagymesterrel, ki jól látta, hogy a keresztyén hódításoknak keleten többé nincs jövője s épen ezért rendje számára másfelé keresett foglalkozást. A nagymester első eszméje a kunok megtérítése volt, kik Moldva és Oláhországban laktak, s a mennyiben koronként fel-fel merül a milkovi püspökség, mint moldvai, egyes keresztyének is lehettek köztök. Itt évéghatárán a keresztyén világnak, mely a latinismus és byzantinismus közt még eredeti vadságában fennállott, más kilátások is kecsgették a rendet. Ha terve sikerül, beékeli magát a keleti vallásu szlávok és görögök közé, s ezeknek nagy fontosságúvá lehető találkozását meggátolja, szomszédjává lesz a bulgár-oláh birodalomnak, melyben nem volt sok rokonszenv a konstánczinápolyi császárság iránt, és még a nem messze levő patarenusokra is gyakorolhat befolyást.

Az eszme merész és a telepedés pontja kitünő tapintattal volt választva. Valóban Endre 1211-ben kiadta

adomány levelét. Az adományozott Barczaság nagyobb volt a mainál, feküdt a kunok (Oláhország), székelyek és blaccusok (fogarasföldi oláhok) közt, közel 45 mföldnyi területen, az Olt, Tatrang, Borza vizektől s meredek és erdős hegyektől körítve. Midőn a király megbízottja Jura pristáld a rend tagjaival megjelent a helyszínén, hogy megtartsa az ünnepélyes határjárást s a rendet beigtassa — a vadon szépségei bizonynyal mindenkit bámulatra ragadtak. Egy folyókkal gazdagon át-szelt tartomány, melynek közepe a Feketeügy mentében egy a természet öserejét bőven mutató medenczét képezett, s míg egész kerületében kisebb termékeny és fákkal borított hegyvonalok nyulnak el, széleit meredek ormok, óriási sziklafalak s a távol kékjében felcsillámló havasok, szegik be. Minden, minden lakatlan és pusztá volt még ez áldott helyen*), midőn a pristáld a lovagok bizottjaival megjárta és megjelélé a határhelyeket, úgy mint erre Mihály vajda utasítá őket.

Örök és szabad birtokul adá e földet Endre a lovagoknak. Ő annak főhübérura, ő azon a legfőbb itélőbíró. A mi arany és ezüst abban felfedeztetik, annak fele a királyé, fele övék, de a lovagoknak joguk pénzt verni nincs. Ezek csak favarakat és fakastélyokat építhetnek, mert a kunok ellen ezek is biztos védezközök, kővárakat csak a király birhat s mások is csak különös esetekben és különös adomány útján építhetnek. Ellenben azok védelmezik a határszél a kunok ellen, magok választják bíráikat, mentesek a vajda vendégelésének költségeitől s minden adófizetéstől és földjökön szabad kereskedést folytatnak.

Valóban a rend sok önállósággal birta földjét, mely a birtokbavétel napjától külön kis tartományt (provincia), a barczaságit képezte. S im a vadon felvirágozott. A lovagok nyomában telepek jöttek, németek Németor-

*) De ez nem azt teszi, hogy ottan egy ember se lakott volna. V. ö. Schuller Archiv I. 170.

szágból, oláhok a szomszéd helyekről, s falukat helységeket alapítottak melyek egyenesen a rend alá s csak közvetve voltak a király alá vetve. A kunok pusztításainak Erdély egyetlen részse sem volt annyira kitéve, mint e sarok, melybe három szoros ut vezetett. Az alapító okmány azon szavait, mely e földet desertumnak, s a későbbiek azon jellemzését, mely üresnek és lakatlannak mondja azt, alig vehetjük azon értelemben, hogy azon egy lélek sem lakott volna — de azok hiven festik a helyzetet. Vadon volt mert nem miveltetheték, lakatlan, mert az ott szállangozó nép falukba nem települhetett s hogy tengethesse életét, a rengetegekbe kellett futnia. A félig elvadult emberek nagyon megrémülhettek az új harczosoktól, kik mellükön keresztet s oldalukon kardot viseltek, s még jobban elbujtak barlangjaikban, honnan azonban csahamar előjöttek.

És e harczosok szépen megoldák feladatukat. Az ujon érkezők még jobban felerlérék a kunok harczzvágyát, beütéseik az óta szaporodtak, mindennapiakká lettek, mondja egy okirat, ugy hogy nekik vérükön kelle az ajándékot elfoglalni. A rohamoknak azonban azon arányban kelle ritkulniok, a mint a lovagok várai elkészültek s a tartomány biztos védhelyeivé váltak. De a rend első tette mindjárt kétszeres áthágása volt az adománylevélnek: kővárakat építettett s egyet, Keresztvárat (Kruczburg) azon a helyen hol a mai Nyén falu emelkedik, a bozzai ut vonalán, egyenesen a kunok tőszomszedságában, kívül a nekik adott területen. E kettős visszaélésnek nemcsak hadászati fontossága volt. Igaz, hogy a kővárak biztosabb védelmül szolgáltak fa-alkotmányoknál, s ezekkel megerősítették a védendő területet jobban, mintha adományuk szavához ragaszkodnak. Igaz, hogy ezen egyszerre védelmi és támadó fellépés nagy hatással lehetett a kunokra s e vad hordák irányában hadászati szempontok által különösön ajánltaték. De két dolognak csalhatatlan bizonyosága volt. A rend a Barczaságot oly állomásnak tekinti, melyből foglalási háborut akar foly-

tatni, s szemeit Kunország meghódítására függeszté. Endre királyt is csak addig hajlandó hűbérurának elismerni, míg oly terület urává nem lesz, mely alkalmas arra, hogy önálló uralommá alakittassék. Mind az, mit a rend utóbb egy pár tizeddel északon tett bizonyítja, hogy itt volt első kísérlete s épen nem rajta mult, hogy nem hajthatá már itt végre.

Öt ház — fünf Hüser, mondja egy régi német följegyzés, s még sok esetben századok mulva is házaknak nevezik a várakat — csakhamar elkészült öt jól kiszemelt ponton: Keresztvár, Földvár — mely tán maga lehetett fából — Feketehalom, Törösvár — mely nevében: lapis Theodorici a rend egy előkelő tagjának, tán épen comthurjának emlékét tartotta fenn — s végre Brassó. Ez öt vár megannyi rendház volt, melyekből lőn intézve a tartomány kormányzása. De ezenkívül még más várak, váracsok, templomkastélyok emeltettek, úgy hogy a Barzaság egy erődített tábornak nézett ki.

Endre aligha vette jóneven az adománylevél ellen elkövetett kihágásokat, de még ezuttal, bizonynyal tekintetbe véve a rendnek hasznos szolgálatait, tultette magát azokon, s hogy az ügy kiegyenlítették, a hatalmaskodással elfoglalt földnek birtokában megerősítette, sőt ujabbedvezményekben részelteté azt. Detrik testvér közbenvetésére megengedé, hogy az új telepre pénzváltók nem menjenek, hanem a forgalomra szükséges pénzt csere utján ezüstért adják. Talán Detrik többet, pénzverési jogot sürgetett, talán verettek is már ekkor a lovagok s Endre a kényszerűség felhozott okát, a zsidó haszonbérlok háborgatásait, akarta megszüntetni, s késebb volt a lucrum cameraeról lemondani *), mint a

*) A vékony ezüst pénzt t. i. a kopás által haszonvehetetlené válván, évenként bizonyos vesztességgel beváltatotts ujjal cseréltetett ki. A nyeresény — lucrum camerae — a kinstár jövedelmét tette. Ezt Endre zsidóknak sizmaelitáknak adta ki, kiknek ebből szép hasznok volt.

különben is messze fekvő telepnek még több felségi jogot engedni.

Ez még a rend otlétének második évében 1212-ben történt. Ugyanekkor Vilmos erdélyi püspökkel is nagy fontosságú kiegyezés jött létre, talán hasonló előzmények következtében*). A mit a püspök adománylevelében mond, nem mindennapi nagylelkűséget árul el: „vérrel szerzett földjököt a pogányok naponkénti rohamai ellen védik e vallásos férfiak s az egy Isten harczosai“ és ezért káptalanjával egyetértve, megengedi, hogy magok szedjék a papi tizedet, kivéve a betelepülendő magyaroktól s székelyektől, kik neki adják a tizedet, hogy plébánosait magok nevezzék ki, kiket azonban ő fog megerősíteni. De az egyházi biráskodást magának tartá fenn, s kötelezte a rendet, hogy ha kíséretével a Barczaságba megy, ott előjogaihoz mért fogadtatásban részesüljön. Ez adománylevel volt első vivmánya a rendnek azon törekvése felé, hogy egyházi tekintetben is független s önálló állást vivjon ki magának.

A rend hatalmas kezei között csakhamar felvirágzott a Barczaság. Az új telep részese volt a harczoknak, melyeket a lovagok folytaáltak, s a szorgalma által felvirágzottat segített vérével megvédeni. Hatalmával azonban nevededett a rend gőgje is: folytatta területi nagyobbitásait, fakastélyok helyett kővárakat emelt, nem elégedett meg a pénzcserelés kiváltságával, hanem maga veretett pénzt. Végül egyházi függetlenítése felé is egy nevezetes lépést tett: kieszközlé 1218-ban Honorius pápánál, hogy ez a Vilmos püspök adományát megerősítse.

De főként a pénzverés kérdése boszantotta Endrét: s midőn a szent földről ereklyéivel haza tért, a johannitákat magasztalásokkal s adományokkal, a templomosokat

*) *Iustis postulationibus fratrum annuentes*, mondja az illető okmány *Urkundenbuch* 11. De az ilyen igazságos követelések megadását rendesen küzdelmek szokták megelőzni.

hasonlag adományokkal halmozá — de a német rendről meg sem emlékezett. Boszankodásának ez volt első jele, de midőn a sérelmek halmozódtak, s midőn fiai, az erdélyi vajda s az erdélyi püspök nem szüntek meg előtte emlegetni az adatokat, melyek a rend végczéljait mutatták, a végsőre határozta el magát. Már ki is adta az okmányt, melylyel adományát visszavette, s a végrehajtással meg is bizta a vajdát*). De talán a rend korán értesült a fenyegető veszélyről, s eszközlésére bizonynyal a pápa, Salza a nagymester, Thüringen tartomány grófja, kinek Endre ipa volt, mindent mozgásba tettek, hogy a veszélyt elhárítsák. A király ezuttal megint megengesztelődött, s a visszaéléseket megint utólagos jóváhagyással szentesíté. Neki adományozá 1222-ben az ujonnan foglalt földeket, egészen Oláhország határáig s a Dunáig, s Ipocs bán pristáld által be is igtattatá őket. A régibb kiváltságokat ujjal szaporitá; 12 hajójok az Olton és Maroson megosztva szabadon vihet sőt és hozhat árut, kővárakat épithetnek, elfogadhatják a vég hagyományokat, s gyarmatjaikkal együtt vámmentesek, ha akár a székely földön, akár Fogaras vidékén átmennek. Mert a királyi harag megkárositá őket, meghagyta nálok a pénzbeváltás kedvezményeit, sőt ennek jövedelmét nekik engedé. De kettőt kikötött, pénzt ne verhessenek, s a vajdaságból beköltöző német telepeket ne fogadják be. Az új alapítványlevelen már a nagymester neve is előfordul, s ennek felhívására a pápa azt még azon év december 19-én maga is megerősíté.

A már kétszer kapott leczke semmit sem használt, sőt inkább táplálta a rend elszakadási hajlamait. Időközben ez a Vilmos által nyert kiváltságot a pápánál ujjal, sokkal tágabb körüvel cserélte ki, melyben a magyar egyház dolgaiba oly szívesen avatkozó Honorius

*) Fuerant non modicum damnificati — mondja az illető okmány. Urkundenbuch 19. De minő más károsítás lehet, mint időközi felfüggesztés?

a Barczaságot közvetlen saját hatósága alá rendelé. „Ne legyen más főpapjok mint a római püspök,“ mondá. Ez azonban még nem alakítá őket új egyház-kerületté, vég céljuk pedig az volt. S fölterjesztésökre, minthogy már is számos pappal birnak, megbizá Honorius az esztergomi érseket, hogy addig is, míg a barczasági lakosok annyira szaporodnak, hogy külön püspökséggé ala kittathatnak, dekányokká azt nevezze, kit a lovagok felterjesztenek.

Ezzel hát a Barczaság is külön egyházi kerületté lett. Egy püspök sem türte szívesen az exemptae ecclesiae-eket, melyeknek száma rövid idő alatt, III. Béla óta, hárommal, a szebeni, a kerczi — mely a cistercitaké volt — apátságokkal s a Barczasággal szaporodott. Ugyanaz a Vilmos, ki a Barczaságot egy adománylevéllel legalább még egy ideig hatósága alatt tudta tartani, megtámadta a pápa alá rendelt kolosmonostori apátságot, az apátot s két testvérét elfogta, a királyi adománylevelet vízzel, a pápait tüzzel pusztította el. Hasonlót nem mert tenni a lovagrenddel, mely több fegyveressel rendelkezett mint ő, s irányában az engedékenység utját választá. Halála után (1221) a püspöki szék egy ideig üres maradt, minthogy a kalocsai érsek a megválasztott, de hibás szemü Rajnádot csak a pápa megkérdezése s 1223. jun. 3-án nyert engedélye után erősíté meg.

A kivételes egyházak iránt elődeinél Rajnád sem volt türelmesebb. Hihetőleg ezen interregnum alatt hajtattott végre a pápai szék alá rendelése a lovagrend földjének, s főként azért nem akart róla tudomást venni az új püspök. Nem ismervén el más zsinórmértéket a Vilmos-féle egyezménynél, a papokat törvényszéke elébe idézte, a világiaktól követelte a dézmát s más illetőségeit*) s midőn sem egyik sem másik nem engedelmes-

*) De vajon kiktől? nem csak azoktól, kiktől a Vilmos adománylevele alapján joga volt követelni? A pápai bulla igen határozatlanul szól. Urkundenb. 22. l.

kedett, egyházi átokkal sulytotta őket. Az ügy a pápai szék elébe került, s Honorius a rendnek adott igazat. Rajnald meglőn feddve, s az esztergomi érsek parancsot kapott, hogy ha a püspök átkát vissza nem vonná, ő jelentse ki azt érvénytelennek. Végül a dékán ki lőn nevezve, — s ez volt a tényleges befejezés — a pápa pedig ezt 1224. apr. 2-án mint a Barczaság és Havaselve*) dékánját megerősíté.

Tehát az egyházi függetlenség is ki volt már víva, sőt több, mintegy megjelelve a föld, mely az új püspökségnek magvát képezendi. S a rend buzgón munkált azon, hogy Honorius ezen vágya teljesezésbe menjen, s e végre elegendő nagyságu birtoka legyen. Már Havaselvén is kezdettek várat emelni, támpontját a támadó háboruknak, melyre készültek, s melynek építhetését csak egy a kunokon nyert diadallal biztosíthaták. Minden, minden mutatá, hogy a rend teljes függetlenségre törekszik: pénzt veretett, új foglalásokat tett, s már nemcsak a kunok felé, hanem Erdély határos földjein is, és a szász telepeket erővel a Barczaságba viszi át. Ekkor Salza Hermann egy mindezeknél vakmerőbb lépésre határozta el magát: Barczaságot és Havasalföldét a szent széknek adományozá, s évenként két marka arany fizetésére kötelezte magát.

Endre nem tartozott az erélyes és határozott jellemű uralkodók közé. Fiai s környezete, mint ezt az ez ügyben fennmaradt számos pápai bullák némelyike mutatja, már régóta figyelmeztették a királyt, hogy a lovagok vakmerő dolgokon török fejöket, s ha ama hazafias törekvéseknek már régebben is volt sikere, most Endrének be kelle látnia, hogy a lovagokkal többé nem alkudhat. A föld nem volt a lovagoké, csak mint hűbért birták, s hogy ezek itt a magyar korona csonkításával önálló országot akarnak felállítani, az már nyilvánvaló dolog.

*) „Ultra montes nivium“ így nevezi a bulla s ez = Havaselve v. Havason tuli föld.

Válaszul az adományozásra, Endre visszavonta saját adományozását.

A lovagok azonban nem könnyen mondtak le birtokukról, s még egy ideig dacoltak a királyi parancssal*). Azonban 1225. év nyarán maga Endre ment hatalmas lovas-sereggel ellenök s a Barczaságon megállapodott. Most a rend felhagyott a fegyveres ellenállással, a király pedig egymásután foglalta el váraikat, s mialatt a harcosok a gyarmatot zsarolták, maga hadi sereget csikart tőlök. Végre kiadá parancsát, hogy a lovagok távozzanak a Barczaságból — de ezek azon reményben, hogy a pápa újra kiegyezést hozand létre, kijelenték: hogy ezt csak a pápának vagy nagymesterüknek rendeletére fogják tenni. S valóban Honorius mindent elkövetett érdekükben, vigasztalta őket, három cistercita apátot**) megbizott, hogy vizsgálatot tartssanak, megbizta a portói püspököt, legatusát, hogy igyekezzenek a királyt megengesztelni, kérte, intette Endrét, s végre magát Bélát is. Sőt miután a három megbizott apát értesítése is a lovagok részére kedvezőtlenül ütött ki, még akkor sem hagyott fel békéltetési kísérleteivel. De már minden késő volt. Endre nem várta be a vizsgálat eredményét, hanem a lovagokat kihajtotta a Barczaságból.

Honorius még azután is tett kísérletet, hogy Endrét a lovagok visszahívására bírja: de Endre hajthatlanságán meggyusultak mind az ő, mind utódjának IX. Gergelynek igyekezetei. Sőt ez utóbbi 1227-ben, a kunok megtérítése szempontjából, Róbert esztergomi érseket kumaniai s brodiniai pápai legatussá is kinevezte, hogy a rend restitúciójának szükségességét bebizonyítsa —

*) Quod ipsos super terra eadem inquietas: mondja Honorius, s ez aligha lehetett más, mint fegyveres nyugtalanítás. Urkundenbuch. 32 l.

**) De Lineveld, de Kercz et de Egris volt a három apát. Urkundenbuch 31. l.

de ennek sem lett meg a kívánt eredménye. S még akkor is, midőn IV. Béla a rend iránt megengesztelődött és azt Magyarországon nevezetes adományokkal látta el: a Barczaságot nem ereszté ki kezeiből.

De a lovagrend telepítésének a koronára nézve megvolt az a haszna, hogy a Barczaság be lőn népesítve és várakkal felszerelve. Területi épsége nem maradt meg. A kunoktól elfoglalt föld örökre elszakadt Erdélytől, a többinek nagyobb része Brassó vidékké lett, egy része azonban a magyar*), más a székely földhöz csatoltatott.

VI.

II. Endre uralkodása Magyarországra és Erdélyre nézve egyaránt emlékezetes. Ott is itt is egy-egy arany bulla tartja fenn nevét, melyek mindkét helyt nem egyenlő, bár nagy fontosságú következményeket idéztek elő, s melyek mégis uralkodói tehetetlenségének bizonyítványai. A várszerkezet már ez időben veszendőben volt, s a várjóságok, a bitorolt földek visszavétele, melyet az ifjabb király Béla oly buzgón sürgetett s sokszor erélylyel hajtott végre, ha a király pénzzavarán annyit a mennyit segített volna is, de a roskadozó épületnek egyetlen követ sem mentette meg. De ha a hanyatló magyar alkotmányok romjait megmentette, sőt annak fejlődését óriási lépéssel mozdította elő a magyarországi bulla — a kétfelé darabolt erdőntuli földet épen három részre osztotta az erdélyi.

A szászok ez okmányt nagy nemzeti vívmánynak tartják. S méltán, mert ez volt az, mely Erdélyt három részre osztotta, nekik adván a harmadikat. De hogy üdvös volt-e Erdélyre nézve: az valóban más kérdés. Ha

*) Ez volt az okmányokban előforduló „terra Szék“, mely előbb egy Fulkun nevű szászé s a tatár pusztítás után a hatalmas Akadás fiaé Vinczjé volt, ugyanazok kiktől a gróf Nemesek és Kálnokiak származnak.

a vajdaság nem úgy fejlődik mint indult, ha az erdélyi vármegyéknek nincs a király alatt még egy külön fejük. egy szász vármegyének alakítása a magyar korona egységének nem sokat ártott volna. De Erdélyben ezzel egy harmadik, a más kettővel ellenkező érdek oltatott be, mely e naptól fogva fenn tartá magát, folytonosan erősödött nemcsak nemzeti elsánczolás, hanem épen területi nagyobbodás által is.

A magyar bulla keletkezésének története meglehetősen tisztára vanhozva. Minő küzdelmek ára volt, hogyan csikartatott ki, smiczelőztatott vele, ezekre maga a történet megfelel. Az erdélyinek eredetére nézve annyival nagyobb a bizonytalansága, ha csak a bulla bevezetésének szavait szószerénti értelemben nem vesszük, s az irályi czafrangokat is históriai tények gyanánt nem fogadjuk el. Az első szavak mindjárt Endrét nagy és igazságos uralkodónak mutatják, „ki a kevélyek makacságát hatalmasul elnyomja, az elnyomottakat felemeli. mérlegeli a hűséges szolgálatokat, s mindenkivel saját érdeme szerént érezteti kegyét.“ Nem hiszem, hogy maga Endre is komolyan hitte volna e szavait. Ha e szavak a szászok szolgálatait illetik, kérdés, minő szolgálatok lehettek azok? A szászok e részen határőrök voltak, a királyt csak keleti hadjárataiba kísérték*) s délfelől védelmezik az országot. De épen ez volt betelepítésök oka és rendeltetése. Midőn a németek bejöttek, minden egyes telep, a mint székekre oszlott, vagy helységeket szervezett, kapott külön kiváltságokat.

„Panaszkodának — folytatja az okmány — a mi hűséges telepeink, hogy azon szabadságokból, melyekre hivattak ősünktől Geizától, egészen kiestek, s ha csak kegyesen rájok nem tekintünk, szegénységök nyomora

*) Item quod iidem ad exercitus regios duntaxat ad partes orientales pro tempore emergentes ire teneantur prout iidem saxones nostri de Cibiniensi et aliis sedibus transire ab antiquo sunt soliti. Egy 1369-iki okmány szavai.

miatt nem is szolgálhatnak minket.“ S valóban ily szomorú lett volna-e a szász telepek sorsa? Hogy az erdélyi megyéknek mind püspöke, mind vajdája azon igyekezett, hogy a kiváltságolt helyekre befolyását nevelje, s hogy a székely gróf sem volt kiméletesebb, az kétséget sem szenved. S ha a püspök igyekezete sérelmes volt mindjárt kezdettől fogva, az nap óta, hogy a szebeni dioecesis szerveztetett, törvénytelenné is vált. Természetes, hogy Gejzának egyházilag független telepe most politicalai independentismusra is törekedett, de hihető, hogy a vajdák és a székely grófok által ejtett sérelmek épen azon arányban szaporodtak.

Ily körülmények közt hivatott meg a német lovagrend s vette kezdetét a Barczaság betelepítése. A rend onnan hívott be lakosokat, honnan kapott. A kilátás az új földön nem volt rossz. A mely feltételek alatt birta eredetileg földjét a szász, csaknem azon feltételek alatt mehetett ide is át, sőt itt a határőri kötelezettség, a rend tagjai vezetése alatt, sokkal nagyobb számú várak mögött nem volt oly terhes, s mi legfőbb az ott megeskult kiváltságokat itt nagyobb mérvben és biztosabban élvezheté: tehát tömegesen s oly feltűnő számban vándorolt a Barczaságba, hogy Endrének köteleességévé vált az ellen fellépni, ha csak nem akarja elnézni, hogy ama határszél újra desertummá váljék*). Első fellépésének a rend ellen ez volt egyik oka: de ezen épen oly kevésbé segített az új kötés, mint a többi panaszokon. A bevándorlás azért nem szűnt meg. S mégis segíteni kelle a dolgon — és Endre segített is, az arany bulla kiállítását általegyévvél a rend elűzése előtt 1224-ben.

A bulla régi szabadságok visszaadásáról szól: de valóban oly kevésbé szoritkozott csak régi kiváltságokra, mint maga a magyar arany bulla. Ez ugyan a szent

*) Ha valaki a mi embereink vagy a szászok közül hozzájuk vándorolna, a mint megtudják „expellant, et hi qui eos introduxerint in manus regis vel nunciorum ejus tradent.“ Az 1222-iki második alapítványlevél: Urkundenbuch 18. l.

István alkotmánya szellemében készült, de a szászoké nem teljesen Gejza kiváltságainak alapján; — mert ennek nem volt célja telepítéseivel Erdélyben egy harmadik független politikai testet teremteni. Egy találkozó pontja azonban van a kettőnek: mindkettő demokratiai elemeket foglal magában, de míg az első a kisebb nemességet védi az aristocratia ellen, az utóbbi egy saját fejlődésre utalt democrata alkotmánynak forrásává lett.

„Azon nép mely Szászvárostól Baróthig és Daróczig terjed a székely földi Sebessel együtt egy nép legyen.“ E nevezetes és a határvonalakat illetőleg a megfajthatatlanságig homályos szavak adák meg a szász nemzetnek politikai önállóságát, s ha mi utána következik, „hogyan egy bíró alá legyen vetve, s minden megye (t. i. szék, az, melyet a bevándorlók külön csapatokban alapítottak) teljesen megszűnjék, kivéven a szebenit“ ezen értelmezést igazolják, szintugy bizonyos, hogy a nép egységének eszméje a rangfokozatok különbségét kizárta. Az okmány szerént e földön csak szász lakhatott, bírójok csak a király lehetett s a szebeni ispán, kit a király nevezett ki, s a ki idegen hivatalnokokat nem állíthat be, hanem ezeket magok válaszsák. Bizonyos, hogy bevándorlásuk alkalmával s utóbb is sem egyenlő rang, sem egyenlő birtok nem volt köztök: de ez okmány értelmében jogaik és kötelezettségeik teljesen egyformákká lettek, oly alap, melyre utóbb nagy fontosságú statutumaik épültek.

A kamarai nyereséget évenként 500 marka ezüsttel szaporítják*), de ennek fejében a pénzbevéltók nem jelenhettek meg köztök. Ezen összeget saját hatóságaik

*) III. Béla jövedelmeinek kimutatásában, mint láttuk, magokra az erdélyi vendégekre 15,000 marka van téve. Ezen összeg az andranum 500 markájával összehasonlítva roppant nagy, még az esetben is, ha felvesszük, hogy az minden szászra, ez pedig nem mindnyájára volt kivetve. De talán egész Erdélyre szólott azon összeg?

vetették ki a lakosokra, fizetése alól különös kiváltság nélkül senki sem volt kivéve, még a praedialisták sem, azon nagyobb, hihetőleg szász birtokosok, kik köztök laktak; köteles fizetéseiket azon ezüst marka súlyával mérjék, melyet III. Béla engedett nekik (tehát már ezen király idejében is voltak panaszaik, s történt is azokon orvoslás) t. i. ötödfél fertót, azaz negyedtet számítva egy szebeni sulyra, kölni denárokból, hogy a mértékben mely szerint fizetnek, különbség ne legyen, azaz miután a budai ezüst marka három lattal nehezebb volt az erdélyinél, egy budai marka pedig 4 arany-forintból állott, és az erdélyi csak $3\frac{7}{19}$ arany forintot tett: tehát e részben is fizetésökben a már kinyert kedvezményt megtartották. E számítás szerint ötödfél negyed vagy fertó épen 18 lat ezüstöt tesz*). Azon királyi hirnököknek, kik az adó felszedése végett mennek hozzájuk, naponként három lat ezüstöt fizetnek.

A birodalom határain belől 500 katonával, azon kívül 100-al segítik a királyt, ha személyesen vezérkedik, de ha csak jobbágyát küldi, 50-nel.

Papjaikat szabadon választják.

Legyen saját pecsétjük, ismeretes a királyi környezet előtt.

A blaccusok és bessenyők erdőségeit és folyóit a blaccusokkal és bessenyőkkel együtt közösen használják, mint melyek egyedül a királyi adománytól függenek, ur és szegény egyenlő joggal. E föld volt a mai Fogarasvidék s talán Oláhország egy része, a blaccusok és bessenyők pedig oláhok és bessenyők (s bizonyynyal kunok is — mert a bessenyő uralom már ekkor nem állott fenn), kik e földön laktak s az alvidékek betelepítése óta

(* Egy markára rendszeren 16 lat ezüstöt számítanak, de a budaiában 19 lat volt, míg az egymással egyező szebeni és kölniben 18—18 lat volt. Tehát vevén négy közönséges fertót, azaz 16 latot, és egy fél fertót, azaz 2 latot, lesz 18 lat, t. i. a Bélaféle gira.

a magyar koronához tartoztak s megyévé soha sem alakították.

Évenként három ízben nyolcz-nyolcz napig szabadon vihetnek be morzsasót. Kereskedőik szertejárhatnak az országban vámfizetés nélkül, s vásáraik otthon adómentesek.

Senki a jobbágyok (azaz nemesek) közül jószágot földjökön ne merjen kérni, s ha kérne, ők ellentmondhassanak.

Ha mi megyünk közjök csak három szállásköltséget, ha pedig a vajda, annak csak két szállás költséget tartoznak fizetni.

S ez volt a híres arany bulla, mely a szász nemzetnek egy nevezetes részét Erdély harmadik politikai testévé tette. Ez azonban világosan csak a Gejzaféle telepre szólt, arra t. i. mely elébb a hét első szász széket foglalta magában (Szeben, Ujgyház, Szászváros, Kőhalom, Szerdahely, Segesvár, Szász-Sebes). Épen ezért azonban az összes nemzet nehézkedési sulypontjává lett, okozójává nem egy küzdelemnek s forrásává sokféle vágyaknak, maga pedig az okmány mint libertas cibiniensis példányává a kiváltság-törekvéseknek. S ha az ugynevezett szebeni kiváltság oly törvényes szójarássá lett is, mint Magyarországon a budai vagy fehérvári, de két századnál több idő folyt le, míg csak a nagyobb telepek is egyesültek, a nélkül hogy a kisebb pontok, szétszórt városok valaha bekebelezthettek volna. Az új terület egy saját gróft nyert, mely a maga körében épen annyi önállással birt, s épen úgy a király alá volt rendelve, mint akár az erdélyi vajda, akár a székelyek ispánja, míg egyházi tekintetben a szebeni prépostság alá tartozott.

A be nem kebelezett területek megtartották eddigi viszonyaikat a koronához és annak hatóságaihoz. A szebeni grófság tőszomszédságában fekvő Medgyes szék, sok önállóságot biztosító kiváltságai mellett, a székelyek

grófja alá volt vetve, Besztercze *) mint emberek emlékezete óta volt, a magyar királyné uradalma maradt, s ennek, valamint a Barczaságnak (mely 1422-ben soroztatott a szász gróf alá), saját külön ispánjaik voltak, de kik épen ugy, mint Medgyes és Selyk, a székelyek ispánjának hatósága alatt állottak, ugy hogy az Andreanum által nem kiváltságolt egész szász föld, daczára hogy egy részben legalább Fehérmegyéből vált ki, nem tartozott a vajdai hatóság alá. Ezen kétségbevonhatlan történeti tény önkénytelenül is azon kérdést támasztja: ha vajon nem volt-e az egész szász föld az Andreanum kelte előtt a székely ispán alá vetve? Ha vesszük, hogy maga az Andreanum is a felszabadítandó föld egy részét Sebest székely földhez csatoltnak mondja, hogy magok a szászok is mint határőrök voltak alkalmazva, s ez oknál fogva is természetesebbnek látszik a székely gróftól függésök, — hihetőnek fogjuk találni ezt.

Azonban az összes szász föld egyesülése csak lassan haladt. A hét székhez előbb a kettő: Medgyes és Selyk (septem et duo sedes), később a másik két provincia vagy vidék is csatlakozott, ugy hogy a szász ispán hatósága az összes szász földre csak a XV-ik század második felében terjedt ki, miután az Andreanum kiváltságait már elébb külön külön megnyerék.**)

*) Teusch és Fernhaber Urkundenbuchja I. 80. l. mint Orbán pápa 1264. jul. 16-iki bullájában nevezi.

**) Az Andreanum, s ezzel kapcsolatban a szász nemzet eredete és jogi állása felett hosszas irodalmi viták folytak, mióta amaz okmányt Töppelt kiadta. A magyar és szász felfogást ég és föld választá el egymástól, mert a kérdés szoros kapcsolatba hozott az erdélyi közjoggal. Az okmányon mindkét részről sok erőszakot tettek, mit tanusít a szászok által elnyomott oláhok beleszólása az 1791 és 1841. országgyűléseken. Sha egyfelől Töppelt megbüntetésére mert a vocati helyett donatit irt s Attila határjárásaira is hivatkoztak, bizonyos, hogy Slötzernek pöffeszkedő hangján minden higgadt ember megbotránkozhatik. Minden commentatorok közt legtöbb tudományos apparatusal Eder és Schuller szólottak a kérdéshez s bár ők sem mentek az elfogultságtól, tagadni nem lehet, hogy a tudományos kutatás körén belül maradtak.

VII.

Mióta I. Endre testvérének Béla hercegnek segélyével nyerte vissza a trónt, szokássá vált királyi hercegeknek az országnak egy részét, néha harmadát kormányzatul átengedni. Mig Horvátország és Dalmatia nem tartoztaka magyar koronához, Béla, Géza, László hercegek a tiszai harmadrészt kapták. Sok valószínűség van benne, hogy Erdély, legalább a megyék, ezen harmadrészbe be voltak osztva. Utóbb azonban inkább kaptak a hercegek Horvátországon, habár a tiszai harmadrész sem szűnt meg szerepelni. De Erdély mint külön fejedelmi czime valamelyik királyi hercegnek nem fordul elő egészen IV. Béla király koráig. Az ország örökös szét daraboltatása nem kis hátrányára volt a koronának. Igaz, hogy örökösödési rend akkor Europa egyik nagyobb udvarában sem volt megállapítva, s hogy mindenütt az atyák még életökben igyekeztek fiaik számára biztosítani a trónt. Az is kétségtelen, hogy a királyi család hatalmasabb tagjainak ez volt legbiztosabb kielégítése: mert ezek nem fogták volna elégnek tartani, ha ama rész akár mint apanage akár mint uradalom adatik kezökbe. De bizonynyal mind ez sok családi versenynek, sok belháborúnak legerősebb indoka volt.

Az erdélyi vajdaság a jövedelmezőbb s tekintélyesebb állomások közé tartozott. A zászlósok közt a negyedik hely, s a hadseregeknél, ha a király is ott volt, a bal szárny vezetése volt az övé. Nem csuda, ha a király kegyenczeinek adta rendesen. De alig van példa rá, hogy a királyi kegyelem által jobban megaláztatott volna e hatalom, mint midőn Endre azt sógorának Berchtoldnak, egyszersmind kalocsai érseknek adta (1212 körül).

A lovagrend kiüzése után Béla a király elsőszülötté, az ifju király, Horvát- és Dalmátország kormányzását

átadta testvérének Kálmán hercegnek, maga pedig 1226-ban a tiszai részek és Erdély igazgatását vette át. Ez időben a várjavak visszaszerzése volt a jelszó. A várszerkezet s az erre épített honvédelmi rendszer bomlásnak idült, s eléggé helytelenül nem a magát túléltnek ujjal pótoltatása, hanem a réginek új erőre hozatala czéloztaték ez által. Béla szigorral folytatta a vizsgálatot a kétes vagy ujjogczimmel birt adományok felett. Egy összeesküvés, mely neki és atyjának meggyilkolását, s II. Fridrik német császár trónra emelését czélozta, a levélvivő elfogatása által meghiusult ugyan, de az eljárása szigorát nevelte. Béla most az egész ország minden birtokának megvizsgálására nyert engedélyt, s munkálatát ennek alapján Erdélyben már 1231-ben bevégezte: „dicsőség az istennek a magasságban, s békeség a jó akaratu embereknek e földön, melyre felviradt a magyarok megváltásának, a királyi dicsőség helyreállításának, s a korona szabadsága visszahelyezésének napja! Szent István király földje bánatból, szolgaságból szabadságba lőn helyhezve!“

Béla ezen Erdélyben mulatásának idejére esik a kun püspökség alapítása. 1227-ben Robert érsek a szentföldi kereszties hadjárathoz volt csatlakozandó, midőn a kun fejedelem fia Borics, mint atyjának követe megjelent nála, s kérte hogy menne Kunországba az istenigénének hirdetésére. E munka épen oly szentnek tetszett előtte, mint a kereszties báboru és Magyarországra nézve közvetlenebb hasznunak. El is ment s a fejedelmet tizenöt ezred magával megkeresztelte. Azután pedig Theodorikot püspökké nevezte ki. Moldvában koronként már azelőtt is tünt fel egy püspökség a milkovi, mely alá tartoztak a székelyek s részben a szászok. Minthogy pedig Theodorik magát nem milkovi, hanem kun püspöknek nevezé, a székelyek nem akartak az új elnevezéshez szokni: „nos hát kérdé a püspök egy főpásztori levelében, mi bajotok a névváltozással, midőn a püspökség a ti nemzetetek iránt lényegben és érdemben

egy marad? nem legelhet-e együtt az Ur egyházában farkas és bárány? hát miért ne a székely is kunnal, oláhval? Tekinti is az Istenaszemélyt! Kegyel minden nemzetbelit, ki féli, az igazon munkál, s övéit a nemzetek és nyelvek különbségeiből összegyűjti a hit egységében “

Az új püspökség a pápa különös kegyeivel is dicsekedhetett. IX. Gergely közvetlenül a maga hatósága alá rendelte s egyenesen az ifjabb király Béla pártfogásába ajánlotta. Ugy látszik, hogy a keresztyénné lett kun fejedelem elismerte Béla főuraságát s már ez ígéretet tett is a kun püspöknek székesegyház építésére, kit 1235-ben az erdélyi püspök és a barczasági prépost közt támadt per elintézése körül látunk fáradni*). Az ígéhirdetés nyomon haladt, s várni lehet, hogy most önállólag fogja kivinni azt, mire a német rend lett volna hivatva, midőn egy országos csapás minden reményét felforgatta, minden igyekezetét semmivé tette.

Ez volt a tatárjárás.

VIII.

IV. Béla atyja halála után trónra ülven, Erdélyt, s a mit Kunországból birt, az anya államhoz csatolta és Kunország királya czimét többi czimei közé írta. Bélát már mindenki régóta ismeré. Több mint tiz év óta áll a közügyek élén, mindig mint az ellenzék feje s a féktelen főurak ostroma. Ez elég idő volt annak belátására, hogy mit várhatnak tőle, s a fényes koronázás kevés főurra nézve volt öröm napja. Nem is csalódtak, a kik előre rettegték. Személyválogatás nélkül mindenki irányában egyforma szigorral járt el, a hol a korona tekintélyét, jogait kellett védeni.

Ez erélyesség minden más körülmények közt üdvös

*) Urkundenbuech 60. 1.

lett volna s hihetőleg az ország védelmi erejének átalakításával végződött volna. De így a papságot, zászlós urakat s a nemesi rend minden osztályát maga ellen ingerlé. A székek megégetése, a várjóságok visszavétele, Dénes és társai megbüntetése, Kötény és kunjai befogadása a válaszfalt a nemzet és királya között élesíték, s midőn a mongolok közeledésének híre jött, titkos örömmel gondoltak a békétlenek a király megaláztatásának napjára.

A hun hordák kijövetele óta Ázsia nagyobb áradatot nem bocsátott ki magából, rettenetesebbet pedig egysem. Az ár, mely Peking elfoglalásával Ázsia urává lett, északkeleti Európa gyöngé és tehetetlen államait könnyű szerrel elnyelé. Sem Nagy-Bolgárország s Nagy-Kunország, sem Kiew s a többi orosz és szláv herczegségek nem tudák csak egy napig is feltartóztatni. Már mind Batu khánt uralták e tartományok.

A menekülők borzasztó dolgokat beszéltek hazájok szenvedéseiről s a mongolok vadságáról. Még ez sem rázta fel a nemzetet. A királyi parancsok teljesítetlen maradtak, vagy félig teljesültek. S midőn a mongol hordák fejszései az orosz kapu előtt megjelentek, akkor már világossá lett a veszély nagysága: de már akkor késő volt. Ugrin csatái, Babenbergi Fridrik ingerlő küzdelme, Kötény megöletése s a sajóparti vérnep rövid közökben válták fel egymást. Muhinál a nemzet és királya közt létre jött a megengesztelődés — de minő áron vásárolva! Batu felső Magyarországot, Bochester az alföldet, Kadan a tiszai megyéket s Erdélyt s egy csomó alvezér az ország többi részeit változtatták sivataggá, s tették semmivé két századnak minden vívmányát.

A négy hadoszlop közül, melyek Magyarország elfoglalására indultak, egy Kajdán vezérlete alatt 1241. kora tavaszán a mai Bukovinából, a radnai (vagy tán a borgói) szoroson nyomult be Erdélybe. E hely is csak úgy mint az orosz kapu, melyen át a derék sereg nyo-

mult be, meg volt erősítve, de a fejszés előcsapatoknak több dolga akadt, mint a nádor által védett helyeken betörtnek, mignem utat csinált a sereg számára. Besztercze vidékén gazdag szász telep lakott, s egyik főhelye Radna gazdag bányaváros volt. E vidék határőri kötelességet teljesített, s ily esetben birája, a környék hadának vezére is. Radna birája (comes, mely szónak igen sokféle jelentése van). Aristáld nem várta be a támadást, hanem jól felszerelt népével Kajdán ellen ment, ki három nap alatt nyomult e városig.

Aristáld szászaival vitézül védte magát, s Kajdán annyira nem várt ellenállásra találát, hogy jónak látta szokott cselükhöz folyamodni. Szinlett futással visszavonult. A szászok öröme nem ismert határt a könnyü diadalon, s fényes lakomát rendeztek, mely azonban nem sokára szomorú torrá vált. A mongolok nyomukban voltak, s könnyen bevették a sáncz és kőfalak által nem védett várost. Radna feladta magát kegyelemre. Kajdánt három napi barangolása megtanítá, hogy e rengetegben utmutatók nélkül nehéz előhaladni, s Aristáldot hatszázad magával seregéhez csatolta, hogy vezesse őt Magyarországba, hol aztán Batuval csatlakozhatik, ha ennek szerencséje a magyarok fegyverén megtörnék. Aristáld és társai utmutatása mellett a horda a Szilágyságon (tán Tasnád és Zilahon) át alig remélt gyorsasággal Várad alatt termett, s a szerencsétlen helységet feldulta.

Ez alatt a muhii vérnap — hol Rajnáld erdélyi püspök is a csatatéren maradt — eldönté Magyarország sorsát. Béla király viszontagságteljes utazás után a Dráva mellé, s innen Dalmátiába menekült. De midőn Kajdán hordája ide is üldözé, Spalatóból Bua szigetére vonult. Kajdán itt sem engedett nyugtot a szerencsétlennek, de a segélyére különböző helyekről nyomult különajku népek megvédték. Ügetáj khán halála több mint másféléves birtoklás után a vad hordákat visszavonulásra inté. Kajdán Bolgárországnak vette utját s itt egyesült Batuval.

Egy hátrahagyott horda Magyarország feldult vidékein át Erdélybe nyomult, mely eddigelé nagyobb pusztitástól meg volt kimélye. E csapat úgy látszik, a Maros völgyén nyomult be, s onnan oszla szét apróbb csapatokra a szerencsétlen ország feldulására, most, miután egy oldalról sem félhettek nagyobb erő támadásától. A Radnánál beütött horda átvonulása, s az anyaország szomorú sorsa, Erdélyt önvédelemről készíté gondoskodni. Mindenfelé oly gyorsan, a mint csak lehetett, erődítvényeket emeltek fából és földből, mert másneműek építésére nem volt idő. De ez erődök nagy része elesett. „És tovább?“ — kérdé e borzasztó napok történetirója Rogerius, kinek egyszerü előadása mindig oly megható, s rögtön felel rá: „elfoglalták néhány vár kivételével az egész országot, s előhaladtukban feldulák.“

A szétfutott csapatok az ország kiprédálását, felégetését aránylag rövid idő alatt hajták végre, mert hazafelé kelle sietniök. A kivonulás részleteit nem birjuk, de ha a későbbi okmányokból a nagyobb szerü dúlások nyomait összeállitjuk, valószínűnek fogjuk találni, hogy az egyik Kolos.-Dobokamegyén s Besztercze vidékén s a borgói szoroson, a másik pedig átmenvén az országszívén, s a mai Aranyos-székben utjának délkeleti irányt adván, Székföldjén át a szentléleki vár mellett, az ojtói szoroson keresztül távozott.

A tatár fogságból csodálatosan menekült Rogerius szomorú képét adja azon helyeknek, melyeken keresztül ment. Ez egy feldult lakatlan rónaság volt, melyen át nyolcz napon keresztül az egyházak tornyai szolgáltak utmutatóul, s hagyma és zöldség, mik a falusiak kertjében fennmaradtak, fű és gyökerek eleségül. Végre Gyulafehérvár alá érkeztek, mely ez időben Erdély legnagyobb városai közé tartozott. Mint püspöki székhely gazdag s díszes volt, melyen átfolyt a Maros. De itt a meggyilkoltak tetemeinél s vérről fecskendett romoknál egyebet nem talált. Tovább ment, míg végre 10 mfnyire Frátáfalvára, s attól 4 mfnyire egy nagy sziklára

akadt, melynek tetején egy tömeg menekvő fogadta kenyével, s enyhíté éhségét liszt és fahéjból süített kenyérrel. Csak egy hó mulva, miután a király hazatéréről meggyőződtek, hagyák el menhelyöket. Demindazon csapás, mely a mongol hordák elvonulása után Magyarországot dúlta, Erdélyt sem hagyta kiméretlenül.

Béla országába érve, hozzá fogott birodalma helyreállításának nagyszerű művéhez. Az ország a véginség szélén állott. Egész helységek néptelenné lettek, mások elveszték tulajdonosaikat, némelyek bitorlók kezébe estek, sok helyt a köznyomort felhasználó kalandorok garázdálkodtak. Mindez gyors segílyt kívánt. Béla, ki száműzésében is megtartá jogzímeit, azokhoz méltónak mutatta magát. Betölté a hivatalokat, összehívta a lappangókat, beutazta országát, bizottságokat nevezett ki a birtok-czimek kitisztására, egyes vidékeken gyűléseket tartott, telepeket hívott az országba, s előmozdítá a főurak telepítéseit, várakat építtetett s felállítá a macsói bányságot.

Erdélybe Lőrincz vajdát küldé, „hogy népeit összegyűjtse, s a mit csak rá és országára nézve e birtokán hasznosnak lát, helyette és tekintélyével intézze el“*), tehát eléggé tág hatalommal. Lőrincz kitünő, hű embere volt a királynak, ki őt idegen földön anyomor napjaiban tanulta ismerni, s ki bizodalját csakugyan megérdemelte. Gondoskodása alatt Erdély is épülni kezdett. Résztint külföldről, résztint az ország kevesebbet szenvedett vidékeiről, telepeket szállítottak a néptelenebb helyekre, „harczosokat és földműveseket“**), mint az okmányok mondják, s állásukhoz mért adományokkal látták el. Ily telepek voltak: Dézsvár a Szamos mellett, Kolozsvár, s az erdélyi püspöknek legtöbb birtokai, Enyed, Alvincz, Borberek, mely utóbbiak magától Lő-

*) Teusch és Firnhaber Urkundenbuchja 65-ik l. De ez nehezen egy a később előforduló Kemény fiával Lőrinczczel.

**) Fejér Codex Diplom. Tom. IV. Vol. III. 439. l.

rincz vajdától nyerték szabadalmaikat, s jobbadán szász telepekkel láttattak el. Szék vidéke, mely a Barczaságból kihatva eddig a szász Fulkuné volt, Vincze uradalmává lett. Stalán épen ezen időre esik Tordamegye egy kipusztított darabjának betelepítése székelyek által, mely V. István által kézi székelyeknek adományoztatván sebirtokukban későbbi hadi tetteikért Kun László által megerősítettvén*), egy a többi székely földtől külön álló székké, Aranyos-székké lett. Sőt betelepítés szempontjából a német lovagok is kaptak adományokat**), míg az Erdélylyel határos Kunországot a johannitáknak adá, oly feltétel alatt, hogy az erdélyi szászokat be ne fogadják.

Roppant sokat szenvedtek, s csak nehezen épültek fel az egyházi javadalmak is. Fehérváron kívül e rombolás áldozataivá lettek a kerzi apátság, Gyerőmonostor és Kolosmonostor is. Ezen utóbbit Béla csak 1263-ban állította helyre, s ujítá meg kiváltságait. Hasonló sorsa volt a püspöki székhelynek és birtokoknak is. Még 1246-ban alig voltak lakosai, s uradalmi tiz év múlva is pusztán állottak. Ez évben Béla Gál püspök kérelmére kivette a vajdai és más birák hatósága s törvénykezése alól, és a püspök alá rendelé.

Ez arányban gondoskodott Béla a honvédelemről is. A tatár pusztítás korában a várak jó menhelyek voltak: de azokat magánosoknak nem volt joguk építeni. Béla részint engedélyt, részint jószágokat adott magánosoknak e czélból, s maga is hozzá látott az építtetéshez. Radna, hol a tatárok betörték, várrá alakíttatott, Szentlélek újra felemeltetett, s Filesdet a püspök építteté fel. Az ország néhány év múlva csak mint szomo-

*) in recompensationem fidelium servitiorum ipsorum Siculorum et pro octoginta equis mondja az adománylevél, Urkundenbuch 148. l.

**) Bethlen Elek a német lovagrendről irt munkájában az adományozott faluk neveit Erdélyben keresi — de aligha helyesen.

ru emlékre gondolt a tatárfutásra, de ezalatt más bajok és más viszályok kezdék környezni.

IX.

Béla király 1245-ben ötéves fiát Istvánt királylyá koronáztatta s Tótország vezérévé nevezte ki. Időközben Babenbergi Fridrik elesett s öröksége viszály tárgyává lett a két szomszéd, Béla és cseh Ottokár közt. A stájer rendek nem kis áldozatok fejében István herceget választák fejedelmükké, s midőn a két király háborújának az 1254-iki béke véget vetett, István még mindig megmaradt Stayermarkban, honnan azonban nem sokára magok az ország rendei kergették ki 1259-ben. Az e miatt Ottokár és Béla közt kiütött háboru ez utóbbinak megveretésével végződött, mit béke és Stájerországnak átengedése követett 1261. april havában.

Istvánt atyja másutt kárpótolta. Átadta neki Erdélyt s a kunok birtokait, úgy hogy uralma egész a Dunáig terjedt ki. Ő most királyi czime mellé Erdély fejedelme és a kunok ura czimét ragasztotta. Ez évben még békében birta tartományait, de csakhamar belátta, hogy ez nem volt kellő kárpótlás sem Stájerországért, sem a korábban birt horvát fejedelemségért, mely már 1260. óta *) a király ifjabbik kedvencz fiának Bélának volt birtoka. Szerinte ezen birtok is az elsőszülöttséghez tartozik, s atyjától ezeket is követelte**), s midőn nem nyerte meg, fellázadt.

Béla királyt e tény meggyőzte, hogy mennyire csatlakozott fiában. Midőn nejévé kun hölgyet adott s a kun szállásokat rendelkezése alá engedé, azt hitte,

*) Palugyai a kapcsolt részek története 19-ik l.

**) Jus ducatus a primogenitoribus nostris regum primogenitis institutum requirere voluissimus, mondja István maga. Fehér Cod. Dipl. Vol. V. Tom. I. 104. l.

hogy a kunok állandósítását fogja eszközölni, pedig mind ezzel csak István nagyravagyó terveinek szolgált. A király összegyűjté hiveit, s István is a kunokat és a zendülésre mindig hajlandó urakat — de ezuttal a dolog összeütközés nélkül kiegyenlített. Az anyakirályné János bozsnya püspököt s Gergely perjelt szolítá fel közbenjárásra, s ezek békét eszközöltek*) Pozsonyban a versenygők között. István némely tiszai megyék mellett Fülek várát, s az ország összes só-jövedelmének felét nyerte (1262).

Az ifju király könnyelmű és nagyravagyó természete megfoghatóvá teszi, hogy a béke nem volt tartós. Még ezen 1262-ik évben újra szemben álltak hadjaik, s egymás hiveinek birtokait kölcsönösen pusztíták. Most novemberben Poroszlón kezdtek egyezkedni. István álláspontját jellemzi, hogy ő elébb kunjaival tartott tanácskozást, s ezektől is nyert beegyezést. Nem hiában nevezé magát a kunok urának. De hijában esküdött meg a békére, hijában ígérte meg, hogy sem atyja sem Béla herczeg ellen nem fog fellépni, sőt az előbbenit segitni fogja. Hijában határozzák el, hogy az öregebb király nem csábitja és nem fogadja be a kunokat, az ifjabbik viszont atyja németjeit, s testvére szlávjait. A közelebbi évben (1263) megint a réginél voltak, s most a poroszlói egyezkedést a szokoli erősítette meg, mely telve a kölcsönös szeretetnek bőséges ígéreteivel, jeléül, hogy épen ez hiányzott nagy mértékben. S csakugyan a következő évben megint szemben állottak egymással, s a kül segélyre hivatkozást eltiltó szokoli pontok ellenére vad hordák segélye után jártak. „Borzadva hallottuk — írta Orbán pápa — hajdan a tatárok dulásait Magyarországon. De még rettenetesebb hallanunk azt, mire tégedet és fiadat az emberiség ellensége ösztönöz, hogy ő ku-

*) Katona VI. k. 358. l. a királyné levele. De tévednek, a kik ezen levél alapján az 1267-iki feketehalmi háborút ez évré teszik.

nokkal, te pedig a lithvanokkal s más pogányokkal készültök egymás ellen“*). A hir igaz volt, csak hogy a pápa levele eléggé korán érkezett a békét köztök helyreállítani. Azonban István az anyakirályné jószágaira terjesztette ki kezét, s az atyjával kötött egyezkedés alapján a királyné beszterczei uradalmait, mint melyek az ő birtokterületén feküdtek, lefoglalta. Béla kértére megint a pápa lépett közbe s orvoslá a sérelmet, „Károsihat meg-e — kérdezé — két ember szerződése egy harmadikat? . . . Midőn az örökös király jósága annyi földdel és javadalommal áldott meg, nem illik hogy te anyád, vagy mások jogaira áhitozol“**).

Minden kiegyezés csak ideiglenes volt. Istvánt az sem elégítette ki, hogy az országnak csaknem felét királyi hatalommal igazgatja, hogy saját királyi udvart tart, külön zászlós urakkal bir. Ifju évei daczára lelkében sok volt a megromlottság, s hazájának valódi érdekéről fogalommal sem birt. A csaknem szomszédban levő tatároktól mindig rettegésben tartott ország biztonságával keveset gondolt, s hogy Magyarországnak egyik fele legalább egy időre Kunországgá váljék, annak büne főként őt terheli. Az 1264-iki kiegyezés után két évig sem az okmányok, sem a történetirók nem beszélnek az atya és fiu közti versengésről. De e hallgatás nem bizonyosága békének, mert a harmadikban már sokkal elkeseredettebben álltak egymással szemben.

Ez időalatt István egy erőszakos lépéssel elfoglalta Tul-a-Dunát***) s birtokába helyezé magát a követelt,

*) Mind az egyezkedéseket, mind a bullát közli Katona VI. 360, 370, 415.

**) Urkundenbuch 80. De ezen egész levélben egyetlen szó sincs háboru folytán történt lefoglalásról.

***) tunc gerens terre transdanubialis gubernaculum t. i. István, mondja fia László egy 1273-iki okmányban. Urkundenbuch 100. s épen a fenebbi háboruk egyes részleteit adja elő. De másként nem viselhette, mintha erőszakkal elfoglalta.

de meg nem nyert birtokoknak. Ez 1267. elején történhetett: mert István egy megelőző évben kelt okmánya Erdélyt csendesnek írja. A tényt nem lehetett behunytt szemmel nézni s Béla hadakat küld engedetlen fia megzabolázására, s oly végezcéllal, hogy őt birodalmából száműzze*). Egyik, kunokból álló csapatnak vezére László vajda és ennek fia Gyula volt. Egy másik dandár pedig Kemény Lőrincznek vezérlete alatt beljebb nyomult az országba.

Nagy volt a rémület István párthivei közt. Sokan elállottak tőle, s Bélánál kerestek kegyelmet. Maga István üzetve, bujdokolva országa legtávolabb eső részébe a Barcaságba vonúlt, s egy, a német rend által épített erős várban Feketeügyben védte magát. „Az üldözések kemény ostorát kell tünnünk, irá az ostrom második napján hunyadi várnagyának, s kevés sereggel védeni magunkat Gyerői Kemény Lőrincz ellen, mig nem segélyünk és szabadulásunk érkezik. Siess tehát hunyadvári hadainkkal, vasas kocsikra tévén a hadi szereket**). De ügyelj, nehogy ellenségeink kezébe esenek.“ S valóban a vigyázatra szükség is volt, mert már Erdély nagy része, s a szászok is elpártoltak, István neje az ifju királyné s leányai Patakvárában elfogtván, elhurczoltattak s Béla fia első szülöttségi jogának elvételére gondolt.

De a koczka csakhamar megfordult. István egyik hive Csáky Péter Dévánál megverte László vajdát s a kun hadakat, utóbb a Béla hivei által elfoglalt Borinkát visszavette véres ütközet után. E hadi tény megmen-

*) nos extra regnum voluit effugare mondja István Urkundenbuch 90. l. Fia László is említi egyik okmányában ezen indokot.

**) E csata idejét ezen okmány dönti el. Urkundenbuch 87. „apparatis bellicis super totidem cochy jugalibus vehendis bene vasatis,“ mint az okmányban eredetileg áll.

tette Istvánt. Erdély és a szászok visszaállottak részére, s most Péter mester testvérével Mátéval István fölmentésére sietett. Kemény Lőrincz csatát vesztett, elfogatott, fegyveresen lóháton István elébe hurczoltatott s sok másokkal együtt kivégeztetett. Innen a háboru áttétetett a Tisza partjához, s most már István lépett fel támadólag. A Béla seregeit Ernei bán vezérelte, de a bán elesett, s itt is Csáky Péter győzött. A diadalmas had most a derék sereg ellen fordult, melyet Béla herczeg, Procellin és Henrik nádor vezettek. Isaszeg mellett volt a döntő ütközet. Béla megszaladt, Procellin elesett s Henrik bán két fiával elfogatott. S a sok vérontásnak ujra béke lett a vége, s István Tul-a-Dunát s Slavoniát most sem nyerte el*).

Bélát egymásután két kun király követte a trónon. Alig maradt fenn idejökéből olyan történeti nyom, mely valamely vigasztalót mutatna, s István minden érdeme Erdélyre nézve Kolozsvár alapításából áll. Idejében és utódja alatt nem a kunok megtérítése volt a főczél, hanem a magyarok elnyomása a kunok által. E sok férfias tulajdonnal biró nép ostora volt alattuk az országnak. Igaz, hogy Erdélyre nézve a vezérség, mely István alatt a hatalom tetőpolczát érte el, István trónraléptével megszűnt, de annak helyébe fejetlenség, a nagyok hatalmaskodása s a népek harcza lépett. Az olyszerü önállóság emléke nem könnyen veszki, s a vajdák, már csak annálfogva is, hogy a herczeg- király utódai voltak, oly nagy hatalomra tettek szert, hogy midőn Kun Lászlót anyjával együtt Finta nádor elfogatta, az egyik erdélyi vajda — rendesen kettő volt — Miklós, hadával szétverte a lázadókat, a másik pedig Mátyus bán, a király nevelőjévé lett.

*) István ez évről sok donationalist állított ki, melyek üldöztetéséről és diadalmairól szólanak, s az ezért való adományozást még atyja is folytatta.

E kor okmányai szomorú képét rajzolják az országnak, s a pápai bullák lázadó mozgalmakról és véres polgárháborúkról beszélnek. A tatárok ellen emelt várak az ország átkaivá, rabló lovagok fészkeivé lettek. Nem is szólva a kunok féktelenkedéseiről, kik úgy viselték magukat, mintha egy ellenséges hatalom földjén lettek volna, egyes dynasták kezdék az országot szétdarabolni. Németujvári Iván Dunántul, István bán az alvidékben, Lóránt ur a Szepességben s Nyírségen Erdélyig csaknem önállólag kezdtek uralkodni, mintha alig tartoznának a magyar koronához. Ugy látszik, hogy a magyar korona is szétdarabolódni készül, mint a német vagy francia volt, melyeknek birtokosai országuknak csak legfőbb hűbérurai voltak.

Semmi nyoma, hogy Erdély a kun király iránt ez időben ellenségesen fellépett volna. Soka sem volt, miután önállósága megmaradt, és a két vajda Máté és László sok kegyelem által csatoltaték az uralkodó személyéhez. De annál nagyobb volt a belviszály. A Szamos mentében, az uton mely Magyarországra visz, s hihetőleg másutt is rablótáras emelkedtek. Ezeket megfékezte ugyan a püspök s hadaival lerombolá*), de nemsokára saját káptalanját annál nagyobb veszély érte.

A szászok ez időben három dioecesis alá tartoztak: az erdélyi püspöki, a szebeni káptalani s a milkovi kun püspöki alá. Eddigelé az egyházi egyesülésnek minden igyekezete megtört, s a szász püspökség iránt táplált reményeik meghiusultak. Ez bizonynyal sok surlódást okozott és sok elkeseredésre adott alkalmat. Végre 1277. febr. 21-én egy vasárnapi napon az egyetemes szász hadak Alárd fia Gaan vezérlete alatt**) megrohanják

*) Urkundenbuch 128. l.

**) Kemény Not. Cap. Alb. egy 1309-iki periratból I. k. 22. Ezenkívül még négy okmány szól ezen támadásról. Urkunden-

Gyulafehérvárt. A véletlenül meglepett város és egyház alig tudá magát védelmezni. Az archidiaconus, a kánokok nagy része, mintegy kétezer ember s számos harczos felkonczoltattak, az egyház az odamenekültekkel együtt felégettetett, kincsei elraboltattak. Sőt a környékbeli egyházak is hasonló sorsra jutottak. A tettesek még ez év 24-én a Budán zsinatra gyült egyházi férfiak által egyházi átok alá vettek ugyan*), de Fehérvár nehezen épülte ki a szenvedett csapást, még 1282-ben is igen kevesen laktak s a templom felépítéséhez is csak 1291-ben fogtak, habár már korábban beboltoztatott. Magok a püspöki jószágok is annyira el voltak néptelenedve, hogy egyik püspöki falu Tasnád egy főur falvát Siódet megrohanta s lakosait erővel elhurczolta 1281-ben.

De ez elnéptelenedésnek más okai is voltak, jelesül belzavarok, melyek László királyt egy újabb fogság kiállítására kényszeríték**), s a megújuló háborúk. A kunok kihágásai türhetetlenekké váltak, s úgy látszik, hogy maga a nemzet próbálta őket fékezni, a király nélkül vagy tán ellenére is. A fogság annyit csakugyan használt Lászlónak, hogy azután a kunok megfékezését nem gátolá. Ezeknek szállásai a harczos és nomád nép-

buch 113, 127, 135 és 172. l. A vérengzés oka, mint Teutsch írja Archiv des Vereines I. 26. l. az volt, hogy ezen Gán apját Alárdot a fehérvári püspök megölette.

*) Az illető okmányt, melyen azonban csak hó és napszám van, év nélkül kiadta Kemény Not. I. 97. V. ö. Urkundenbuch LXXII. Az évszámot gróf Kemény hibásan gyanitá 1291-nek. Hogyan mehetett volna véghez a kiátkozás oly későre?

***) Hornék szerint Petznél Script. Rer. Austr. I. 1098. Lóránt erdélyi vajda fogta volna el. Ha Lóránt volt az, a ki elfogta, az nem az erdélyi vajda, hanem a szepesi ur Lóránt volt, ki utóbb a László ellen folytatott csatában elesett. (Fejér V. 3. 274). Lóránt erdélyi vajda 1282-ben jelenik meg az okmányokban, s többnyire úgy mint a László kegyencze, ki bizonynyal ilyen tettét egy félév alatt nem nézte volna el.

nek bizonytalan lakhelyül szolgáltak, melyet ők könnyűszerrel változtattak. De egy korona alatt egy rendezett állam, s egy hordaszerkezetű uralom oly ellentétet képeztek, melynek káros következményeit még egy oly sülydtembernek is, mint László, be kelle látnia. Ezért tett próbákat a kunok államszerkezetét a magyarhoz idomítani. Az már annyi elnézett féktelenkedés után nem ment könnyen, s Óldamur vezérük alatt ellenálláshoz s szükség esetében kibujdosáshoz tettek készületeket. Az 1282-dik év nyarának végén összegyűjtött zsákmányokkal Hód tavánál táborba szállottak, de László által megverettek. A vert had most Erdélyen át, hol Rolánd vajda akarta utját elállani, átkelta havasokon, s a Moldvában tanyázó nogáji tatárokhoz menekült. László utánok nyomult addig — mint maga mondja — a hol még ősei közül senki sem járt, hogy őket visszatérésre kényszerítse.

Egy vesztesség azonban nem törte meg még a kunokat, s minthogy belátták, hogy magukban gyengék, a moldvai tatárokkal szövetkeztek. Pusztításaiknak leginkább Erdély volt kitéve. De 1285-ben egészen Pestig hatoltak, s roppant zsákmányt gyűjtöttek össze. Visszatértükben Erdélyt prédálták fel — Kolosmonostor, Besztercze, Toroczko környéke szenvedett ezuttal legtöbbet. Az ország felvidékét pusztító horda kivitte zsákmányát, de az, mely a székelyföldön át akart hazamenni, sokat szenvedett. Az aranyosszéki székelyek mindjárt Toroszkónál szétverték egy hordát, míg egy másik csapat Gyergyóban lőn feltartóztatva.

Mintha nem lett volna elég baja az országnak a rakoncátlankodó kunokkal, László a hordák maradványait letelepíté. Az ország örökös apró csaták színhelyévé lett: tatárok, kunok, rabló lovavog s egyes hatalmasok egymással és egymás ellen. „A városok — mond Turóczy — elpusztultak, a falukat leégették; a békés egyetértés semmivé lett, a gazdagok szegényekké, s a

nemesek nyomoruságukban parasztokká lettek. "A pápa beavatkozása, s az eszköz melylyel e bajokat orvosolni akarta, t. i. kereszties had hirdetése, épen ellenkezőt szült, mert ezek is csak úgy, mint a kunok, rabolni, pusztítani kezdettek. A háboru, mely keresztiesek és kunok közt folyt, már-már országossá lett, s színhelye főként Erdély volt, hol maga a király is megjelent 1288 és 1289-ben. Itt egy had élén Péter erdélyi püspök elfogta Árboz kun urat, a király anyai rokonát, két unoka öcscsével s a velök tartó Mojzes erdélyi vajdát. László e miatt visszavette tőle Kolozsvárt és Fehérvárt, utóbb azonban kiegyezett a püspökkel Kis Ápoldon sept. 1-én, s a keresztieseknek Bereczán nov. 4-én bűnbocsánatot hirdetett. Desüker nélkül. Mert végre is fegyverrel kelle azokat szétvernie. Ugy látszik, hogy a székelyek vele tartottak, mert kevéssel a bűnbocsánat hirdetése előtt azokat Aranyos-szék birtokában megerősítette.

Egy fél év mulva 1290. jul. 10-én kunjai meggyilkolák.

X.

László uralkodása alatt egy Erdélyt mélyen érdeklő változás vette kezdetét. Az okmányokban úgy nevezett Havaselvében, melynek egy része koronként a magyar koronához tartozott, s melynek területén nevelte a német lovagrend birtokait, új uralom kezdte alakulni, mely a bessenyők, kunok, tatárok megritkulása után Erdélyből kapott bevándorlókat.

Az, mi innen az Olton feküdt a Dunáig, külön szőrényi bánság volt s a határörzéssel megbizott magyar tartományok egyikét képezte. Tul az Olton egy két kenéség ismerte csak el a magyar korona fennhatóságát, melyek a magyar királyoknak rendes adófizető és hadköteles hűbéresei voltak*). Egy ilyen kenéz Lythen mind-

*) Fejér Codex Dipl. IV. 1. 449. a johannitáknak adott adománylevelében.

járt László trónra léptekor, használva a király kiskorúságát, fölzendült és függetleníté magát *). De azon szándékát, hogy a havasalföldi népeket egy független állammá egyesítse, Sóvári György mester diadala meghiúsítá. Ő maga elesett s testvére Barbáth a fogságból nagy összeg pénzért bocsáttatott szabadon. Ettől fogva egy ideig maradt minden a régiben. László uralkodása végén azonban, Radul Negrowod egyike a fogarasvidéki kenézeknek, ki Fogarast és Omlást birta, az oláh krónékák előadása szerint családja s oláh és más népek kíséretében felkerekedék és Oláhországba vonult, hol a Dombovitzá mellett letelepedvén, Kampelungot alapítá. Az egész ország meghódolt neki. E ténynek magára Erdélyre nézve is fontos következményei voltak.

Az árpádházi magyar királyok a meghódított nemzeteket nem nyomták el. Foglalási háborújuk nem volt irtó s politikájukat a legyőztek megnyerésére irányzák. S Erdélyben e részben annyival kevésbé tettek kivételt, mert ez az anyaállamtól a természet által elválasztva, azzal teljesen összeolvasztva sohasem volt. Míg ez országot Töhötöm családja igazgatta, a nemzetiségi szerkezet nem nehezedett a legyőzettekre kiállhatatlanul. Gyula, Kean és Ochtum legyőzete után Erdélybe is behozta szent István a várszerkezetet. De ez még csak katonai s nem politikai institutio volt: azzá csak egy pár század múlva kezdett fejlődni. Az ország lakosai oláhok és szlávok voltak a hódításkor — tudjuk Anonymusból. Mi történt ezekkel 1003. után?

Az oláhok államéletéből az első pár század alatt vajmi keveset tudunk. Egy-egy oklevél egyes helyein emléget különböző jogkörrel bíró kenézségeket, s meg nevez egy-egy kenéz-földet, egy-egy kenézt is. Magyarországon s Erdélyben e kenézségek mindenütt oláhok

*) Fejér Codex Dipl. V. 3. 275. l.

s magok a kenézek is oláhok. Egy világos csak: hogy nem volt magyar institutio s nem szent Istvántól vagy valamelyik utódjától eredt. Maga a szó is szláv, s jelent urat. A honfoglalás előtt több oláh uralom volt Erdélyben s a határos megyékben, melyeknek vajdái kenézek által igazgatták tartományukat. Addig ezen kenézekből minden kitelt, épen ugy mint a comesből a főispántól az udvarbiróig mindenféle ispán.

A Magyarországhoz csatolás szükségkép változást vont maga után. A várszerkezet nem türt meg csak katonai szempontból sem független kenézségeket. De el sem törölte azokat: magához idomitá épen ugy, mint a nemzetségi szerkezetet. A név megmaradt: de a hatáskör csorbult. Néha egy falu, néha egy uradalom volt egy kenézség, vagy a vajda, vagy a főispán, vagy a földesur alá vetve. Sinnen van, hogy egyik kenéz egyenlő volt a törvény előtt a nemessel, anélkül, hogy maga nemes lett volna, mert ha nemessé lett, kivétetett a kenézségből, másik egész uradalmat bir, kivétetik az adó, vármunka s más szolgálat alól, de fizet a királynak vagy vajdának valami csekélységet a földesuri jog elismerése fejében, s viszont másik hadászati kötelességeket teljesít. De mindenesetre vagy fizettek, vagy szolgáltak, vagy mindkettőt teljesítették. Egyik másik kenéznek több vagy kevesebb hatásköre volt az uradalomban, s néha a kenézség örökülővé lett épen ugy, mint némely gerébség (comes, gróf) a szászok közt. A fejedelmek vagy vajdák kiváltságokkal látják el, s gyakran tetemesekkel, de oly kivételesekké, mint a szász vagy székely ispánokat nem, teszik. Olykor zendülést támaszt egyik másik kenéz, de leveretik. A kenézség még ez esetben is megmarad, hanem urat cserél, ki hivebb legyen. Gyakran terjeszkednek, betelepítnek elnéptelenült helyeket, erdőket irtanak ki: de ily esetben is kenézek maradnak.

Magyarországon a nyugoti megyékben, Erdélyben igen sok helyt a magyar megyékben, a szászok s még

a székelyek közt is találunk kenézségeket. De ezek nem egyformák. Olyan helyeken, hol tömörebb az oláhság, nagyobb erővel jelennek meg. Fogaras vidéke — mely legrégebben mint bolgárok, utóbb mint oláhok földje említettik — ilyen kenézségekből állt. A havasalföldi részeken is látunk kenézségeket. Déva és Hunyad környékén, Zarándmegyében, Fehérmegye nyugoti részein, Kővár vidékén sok kenézség fordul elő: s leghatalmasabbak voltak Lupsán s az akörüli helyeken, hova állandó telepedés végett legkevesebbé hatoltak a magyarok.

Kétségtelen hogy a kenézeknek a megyei szerkezet megszilárdítása előtt nagyobb hatáskörük volt, mint azután. Viszonyuk ennek alapján, bármilyen volt is a koronához vagy földesurhoz, mindenesetre függő volt. Oly idő, melyben nem volt nehéz kiváltságokat nyerni, vagy kiváltságos állásra tenni szert, kedvezett fennállásuknak. S maga ezen körülmény is elegendő volt, hogy az oláhságot mint nemzetiséget fenntartsa. Az emberiség természetében fekszik, hogy egy megragadott institutiót fejleszteni óhajt. Nem történt más a kenézekkel is. S mennyivel elnézőbb volt az Árpádok uralma, annyival buzgóbb volt azoknak vágya is. De az alkotmánynak bizonyos megadott formáin túl nem mehettek. Tán azon példa, hogy egy önálló szász ispánság alakul, buzdithatta őket, hogy egy önálló kenézség alapítására törekedjenek, biztos támaszt vélvén ebben feltalálni minden elnyomás ellen. Lythen vajda kísérlete aligha volt egyetlen Radul Negrowod kiköltözéséig. Bizonyosan ezt túl az Olton annak belátása vitte, hogy ott terveit több sikerrel viheti ki. Hihető, hogy magános sérelmek, elnyomási kísérletek még ösztönözik őt. Oly uralkodás mint a Lászlóé, tág kaput nyit minden erőszakra, s oly időben a kivándorlás sem szokatlan tünet. A Radulét hihetőleg a folytonosság s tömegesség tette feltünővé*).

*) Erdélyben a kenézségekről egy önálló munka jelent

László uralkodása utolsó szakában, egymásután két évben volt Erdélyben, 1288-ban és 1289-ben. Bizony-nyal erős zavarok voltak ez országban, s nemcsak a keresztes had, mely erősebben az utóbbi évben dult és nemcsak a főurak s rabló-lovagok erőszakoskodása, — mely alatta meg nem szünő volt — olyanok, melyek igazolnak oly tömeges kiköltözést.

S ime harmadik Endre, az utolsó Árpádház alig hogy annyira mennyire biztosítá trónját, néhány havi uralkodása után, 1291-ben Erdélyben van. Nem volt különbös előtte, hogy megtartsa e tartományát, mely az utolsó zavarok alatt elszakadási hajlamot nyilváníthatott. Nagy sulyt fektetett rá, hogy ez ország mellette legyen a pápa igyekezete s versenytársai ellenében, kik mindenestre félelmes ellenségek voltak. S ezért kiváltságlevelek osztogatása és megerősítése által igyekezett mindenkit megnyerni. De mind ez még nem indokol oly sürgető megjelenést.

Egy 1291. márcz. 11-én Gyulafehérvárt kelt okmányban maga mondja el leutazásának valódi czélját. Székesfehérvárt febr. 22-én kiadta a koronázási okmányt*) s ebben az ország jogait, kiváltságait — s ezek folytán névszerént és külön az erdélyi szászokét is — megerősíté, Erdélybe jön s Gyulafehérvárt márcz. 11-én a nemesekkel (azaz magyarokkal), szászokkal, székelyekkel és oláhokkal országgyűlést tart, melynek feladata — ő mondá — az erdélyi államszervezet rendezése volt. Ez okmány első nyoma a külön erdélyi gyűléseknek, melyek aztán több ízben tartattak, de a

meg 1846-ban, melyet gróf Kemény bíralt a Kurz Magazinje II-ik kötetében.

*) Quod cum . . . apud Albam in loco nostro cathedrali, fuissemus coronati, habita congregatione generali stb. Tehát nem az erdélyi Fehérvárt volt, s az erdélyi gyűlést megelőzte. Urkundenbuch 159. l.

melyekben többé az oláhok mint testület vagy mint tagjai a gyűlésnek nem jönnek elő. A gyűlés végzése nem maradt ránk: az maga képes volna Erdély egész beléletére világot vetni, s így határozottan azt sem tudhatjuk, hogy mi része volt abban az oláhoknak. Hihető, hogy összefüggött a Radul kivándorlásával, s annyival inkább, mert tudjuk, hogy a gyűlés folyama alatt Ugrin mester panaszt tett a királynál, hogy az ő fogarasi és szombathelyi birtokait elfoglalták. Hogy kicsoda? — az nincs megemlítve, de Radulról tudjuk, hogy a Fogarasföld ura czimét czimei közé felvette. Nagy hihetőség van benne, hogy e gyűlésnek egyik feladata volt, a jogok és kiváltságok biztosítása után, a szászok és oláhok kivándorlásait, — kiket Havaselvére nagyszerűkiváltságokkal csábitottak — meggátolni, s hogy a megyék, székelyek, szászok és kenézek egymáshozs a magyar koronához való viszonya rendezteték. De ez volt az utolsó pont, hol a kenézség politikai nyommal bírónak tűnik fel. Az idő és viszonyok már aláásták azt, s ezen-tul egész megszűnéséig mindig a hanyatlásnak egy-egy újabb stadiumán tűnik fel. Sőt határozottan mondhatni, hogy az anyaállam gyűléseiben része nem volt soha. Midőn egy évvel utóbb 1292. jul. 29-én országgyűlés tartatik, az egyházi és világi főurakon kívül a magyar, székely, szász, kun nemesség is megjelenik azon *), — de az oláh, mely az erdélyi gyűlésen mint nemzet szerepelt, itt nem volt képviselve. Sőt Endre alatt utóbb is 1298-ban, midőn a koronázási okmányban megállapított alkotmányi pontok újakkallőnek megszaporitva, az országgyűlésen megint látjuk a székelyeket és szászokat**).

*) Urkundenbuch 181. l.

***) Fehér Cod. Dipl. VI. 2. 131. l. Kovácsics Suppl. I (k. 91. lapja nyomán. Igaz hogy ez okmányban *singulis saxonibus* áll *siculis saxonibus* helyett nyomdahibából. E hibát már gr. Kemény József észrevette Árpadia 1834. 90-ik l. Bedeus azonban Ver-

Az utolsó Árpádházi király alatt az alkotmányosság Magyarországon nevezetes lépést tett előre. Őniek valóban nehéz küzdelmei voltak: a pápával, versenytársaival, a féktelenkedő nagyokkal, kik elődei alatt dynastákká nőttek ki magokat, és az árulókkal. Ily esetekben a korona egyes jogainak átengedése oly jelenség, mely minden alkotmányos nemzet történetében előfordul, sőt az alkotmányosságnak előállítását lehetővé teszi. Szerencse még, hogy a szétszakadni készülő uradalmakat, Slavóniát, a Németujvári, Brebiri, Trencsényi grófok birtokait, melyek már is egy-egy hűbéres uradalommá kezdettek kinőni, meg tudta a korona alatt tartani.

Magában Erdélyben is egy veszélyes forradalmat kelle levernie. Gyakori eset, hogy a királyoknak zendülő nagyok által rájuk mért fogságot kelle kiállani: maga Endre is állott ki ilyet. Azután Roland vajda kelt fel ellene. E férfiú 1282. óta viselte az egyik vajdai tisztet, miközben László alatt Mózes, Endre alatt pedig Lászlót, s utóbb 1295 óta egy Bors Györgyöt találunk mellette a vajdai széken. Roland a kun királynak rendületlen híve volt, de az utolsó Árpádház alatt benne is feltámadt a vágy Erdélyt függetlenné tenni. A vajdai hatalom tág köre kedvezett az ilyen kísérletnek, s Roland fegyverre kelt. De az erdélyi főurak egyike Gyerőfi Miklós segítségével Endre leverte őt s minden birtokait 1297. január 3-án ezen Gyerőfinek adományozá*). S ezóta az erdélyi vajdai széken újra László a püspök testvére ült, bár utóbb Rolandnak is

fassungja 22. l. ragaszkodik a hibához — de nincs igaza. Azon évben, melyben az ő munkája megjelent, jött ki a Cod. D. VII. 5. kötete, melyben először tétetik közzé ama 1292-iki országgyűlést tanúsító okmány, melyben épen ugy, mint a 98-ikiban, székelyekről s szászokról van szó.

*) Urkundenbuch 198. l.

megkegyelmezett *) Endre, sőt halála után a királyné tárnok mestere volt.

Roland vajda leverése még nem szüntette meg nagy-ravágyó dynasták azon törekvését, hogy Erdélyt önálló uralommá alakítsák. Nem sokkal Endre halála még nagyobb és veszélyesebb ilyenmü mozgalmak támadtak, melyek nyilvánvalóvá tették, hogy az anyaállamra nézve is mily káros az Erdélynek adott önállóság.

XI.

Az Árpádházból származott királyi család férfi ága III. Endrében kihalt. A nemzet sokat köszönhet annak: a vezérek elfoglalták s megtarták a hazát, a királyok az ázsiai intézvényeket európaivá változtatták, kibéki-ték az új országot nyugottal, megvetették megmaradásának és fejlődésének alapját, megszorították lakosságát, rokoni kötelékekbe léptek elismert dynastiákkal, megőrzék függetlenségét a három legnagyobb európai hatalmasság ellen, a pápa, német és görög császárok ellen, kik néha együtt, néha felváltva hűbéresekké akarták tenni az új keletű hatalmasságot.

Mit köszönhet Erdély különösen e háznak? Első és legtermészetesebb feleletnek látszik: mind azt, mit az anyahon. S mégsem mind azt. Az Árpádék azon természetes politikája folytán, hogy az országot kelet és dél felé terjeszszék, szükségkép legelőször Erdélyt kelle meghódítani. Sitt mindjárt találkozunk a ponttal, mit nem köszönhet annak, t. i. hogy be nem olvasztaték. Ez azonban némileg a viszonyok kényszerűsége miatt történt. Csaknem egy századig kelle megtartásáért küzdeni, s ez szükségessé tevé, hogy a vajdaság több önállósággal birjon, mint akármelyik megye, hogy a székelység

*) Fejér Cod, Dipl. VIII. 1. 53. l.

egy külön határőrvidéket alkosson, s hogy a magyar megyék alsó része is német határőrökkel telepítették be. Nem csak távolsága, de szomszédságai is gyakran rögtöni intézkedéseket tettek szükségessé. Egész délt határőr-bánságok szegték be: a szörényi, macsói, kevei, s maga a siculi de Vág is ilyesmire mutat: mert e név székely egyenesen határőrt jelent. Azon bánoknak olyanforma hatásköre volt mint a vajdának, több pl. mint akár a dunáninnyi, akár a dunántuli nádornak, s egy 1261-iki okmány Erney erdélyi bánról beszél, míg egy más ugyanazon évbéli okirat szolnokmegyei vajdaságot emleget. Általán ez időben sok volt a czimezésekben a szabálytalanság, s arra mindent nem építhetni.

Bizonynyal ezen kényszerűség okozá, hogy Erdély eleinte két, s utóbb az Árpádék uralkodásának harmadik századában, három egymással össze nem kötött területre volt osztva: magyar, székely és szász földre. Mindeniknek volt külön feje, egyik sem rendelve a másik alá, de kik közt mégis első és leghatalmasabb volt a vajda, mert csak ez tartozott a birodalmi zászlósok közé. Az anyaállam törvényei csak annyiban voltak ezekre nézve kötelezők, mennyiben nem ütköztek össze az ország statutumaival, melyeket minden nemzetnek joga volt külön is alkotni, a szászoknak a királyok által adott kiváltságaival s a székelyeknek ősi, senkitől sem nyert, de kétségbe senkitől sem is vont intézvényeivel. Az, hogy kettőnek e nemzet közül határőrzés volt kötelessége, csak biztosítékul szolgált a különállásnak, mert a folytonos hadilábon állás a dolog természete szerint feltételez ilyesmit.

A magyar törvényhozás leginkább a megyéket kötelezte, melyek itt is egy-egy várnak központját képezték. Az Árpádfiak háromszázados királykodása alatt a várszerkezet állott fenn, s midőn ez hanyatlásnak indult, akkor is felélesztése czéloztatott mindig. Ez ország szét-

daraboltsága mellett két, utóbb három részlet alatt két-féle hadsereget állított ki: a vajdaság s az örvidékek seregeit. Az első állott várnépből, egyházi férfiak és főurak sergeiből, melyek az ország határain belül a vajda vezérlete alá rendeltettek, de midőn Magyarországra vonultak, a balszárnyan (Slavónia bánja a jobban) állították fel. A harmadik század folytán már hatalmas uradalmak kezdenek alakulni, banderiumok válnak ki, melyeket az Anjouk már nem sok idő múlva szerveznek. A püspök rablóvárakat vesz be, s némely nemes csatát folytat ellenségeivel, más zendüléseket verte. A várak eredetileg a királyei voltak: Erdélyben e részben is kivételes helyzet volt. Hordák ellen legbiztosabban használhatták menhelyül, s ezért a királyok építésöket kevésbé ellenzették mint másutt. Már a tatár dulás előtt behálózottatott faerődökkel, tornyokkal, templomkastélyokkal, melyek közül utóbb sok kővárrá lett, s némelyik fészkévé egy-egy rabló lovagnak. A törvények, melyek megengedék, kedveztek emelkedésének, a melyek tilták, itt többnyire érintetlenül hagyák úgy, hogy a három első századból okmányilag 43 mutatható ki — bár kétségtelenül több volt*). És e várak is a honvédelemnek egy nemét képezék, főként az örsegeken.

A székelyeknek hadi szerkezete merőben különböző volt a megyékétől. Rendeltetésök határőrzés. Minden székely született honvéd volt, egyenlő a magyar nemes-sel, ki nem fizetett adót s nem terheltetett más munkák és szolgálatok által, mint melyeket a végvárak építése és jó karban tartása követel. De ezt is hihetőleg jobbágyaik hajták végre. A nemzet első felosztása is merőben katonai volt: lófő azaz lovas, darabant azaz gyalog. A többi rendek utóbb támadtak. Néhány család kivált s

*) E felszámításban — mely a Müller Fridriké — benne vannak a várdák is.

vagyonossága, érdemei folytán nevezetes befolyást gyakorolt, mig nem előkellő renddé lett — de ez nem zavarta meg ezen sajátságos katonai respublicát, melyben minden nem és minden ág, minden teherben és minden javadalomban egyformán osztozott anélkül, hogy a rangfokozatot kétségbe vonta volna. Egy századokon át tartó nemzeti szerkezet volt ez, mely megtöretéséig fenntartotta magát zavartalanul, még miután a nemzetségek tulajdonjoga helyébe az egyeseké lépett. A birtok adta a rangot, mert az határozta meg a hadba menetés minőségét. A minő helyet foglalt el itt, olyannal birt othon is, a mely hely a hadban megillette, az volt az övé a pogány világban az áldozatoknál, utóbb az Isten házában is, tanácskozásoknál, hivatalokban, mely váltakozott nemek és rangok szerént.

A nemzet élén a királyok által kinevezett ispán állott. Ez volt feje az összes határőrségnek, tehát a székelyeknek és szászoknak, miglen ezek egy részét az Andream saját ispánnal látta el. A többiek még azután is hatósága alatt maradtak, s háboruban zászlója körül gyülekeztek. A székelyek közt nem volt várszerkezet, s a várak a király hatósága alatt állottak, ki, vagy vajdája, azokat várnagygyal, mig a nemzet a szükséges személyzettel ellátta, s így a királyi jog alól sem voltak kivéve. A szászoknak hasonló váraik, épen mint ezek, királyi birtokok voltak, de azok saját birájak felügyelete alatt állott, ki annak megvédését vezette.

A határörködésen kívül részök volt az országos háborukban is. A szász ispán, ha nem határőrzésről volt szó, 50-től 500-ig terjedő dandárt vezetett — a székely ispán természetesen sokkal tetemesebbet. Mindkét népet látjuk a magyar király külső háboruiban is. Az olyan támadást, mint Manuel 1165-iki görög pusztítása magok intézték el, de már III. Béla alatt a császárt az iconumi szultán ellen egy erdélyi had segíti Leusták vajda vezérlete alatt, s többen vitézségeikért adományokat is

nyertek. Endrét a keresztes földre szászok is kísérték, fia IV. Béla pedig egy okmányában említi, hogy a bolgár császárnak — tudjuk, hogy I. Asan ilyen czimmel élt — tetvére Sándor Szoboszlai Bagomért a székelyek ispánját és vezérét elfogta 1235-ben. Az ilyen dandárokat mindig az illető ispánok vezették, s számok attól függött, hogy ki és hol folytatta a háborút.

Mindenik nemzet egymástól függetlenül igazgatták, s mindenik saját statutarius joggal birt. A vajdaságban e mellett a magyar törvények divatoztak, s László és Kálmán decretumai, Endre aranybullája itt lényeges módosulásokat vontak magok után. Nem a székelyek, s nem utóbb a szászok közt: még az oly lényegbe vágó sem, mint a Kálmáné I. k. 20 art, mely a fiui ág örökülését s a koronára visszaszállást rendeli el, vagy az Endre-féle quartalitium — mert a fiscus a székelyeknél soha, még nota esetében sem örökölt, a jószágok csak a fiukat illették, ezek kihalása után a leányokra csak mint fiuleányokra szállott, s viszont ezeknek megint csak fiaira, teljes kihalás esetében pedig a szomszédokra szállt, a szászoknál pedig saját szabadságaik és szokásaik szerint fiu nem lételében a leány s férje örökölték *).

Mindamellet volt a három nemzetnek közös érintkezési pontja, a tartományi gyűlés, melyen együtt tanácskoztak. III. Endre előtt ugyan még ilyenek nyomára nem akadtunk, de ezen példa, bármily sürgető szükség által indokoltaték, aligha volt egyetlen, már csak azért is, mert Endre trónra lépte után röviddel tartaték meg. Ez egyen a király elnökölt: máskor mi volt szerkezete, nem tudjuk. Utóbb a vajdák voltak elnökei, természetesen, mert a hivatali rangfokozatban is ezeké volt az elsőség.

*) Urkundenbuch, egy ilyen esetről szóló okmány van közölve a 180-ik l.

A megyéknek rendszeren két vajdája volt, kik közül egyik többnyire a királyi udvarnál tartózkodott. A király tetszése szerint nevezte ki, akárkit a három nemzetből, vagy magyarországit is. Sokszor más ispánsággal volt összekötve, s már az Árpádék uralkodása vége felé legtöbbször a szolnoki ispánsággal voltak felruházva, mint a mely hivatalával roppant uradalmakat nyert. Ezen kívül is tetemes bevételei voltak szép és terjedelmes uradalmakból, melyek koronként változtak, a vajdai adóból, némely korona-illetményekből, mint a Maroson kivitt só vámjának egy harmadából (a más kettő a királyé volt) törvénykezési jövedelmekből.

Helytartója volt a királynak, kinevezte az alvajdákat, kiknek száma változott, végrehajtá a törvényeket, vezette a nemesek gyűléseit, felügyelt az államjövedelmeknek kezelésére, a királyi várakra, az ország biztonságára, azonban a határszéli őrökösés a székely ispán kötelessége volt, s csak később tartozott az ő körébe. Törvénykezési hatásköre többféleképp volt korlátolva: ki voltak alóla véve a püspökök, apátok birtokai, néhány uradalom, s minden egyházi ügy. A szászok és székelyek e részben is saját ispánjaik alatt állottak, s a legtöbb város különös kiváltsággal láttatott el. Van esetrá, hogy király is elnökölt a vajdai táblán, valamint arra is, hogy az erdélyi hadat nem ő vezette: de mind ez kivétel volt.

Az alkotmány különbsége semmiben sem tükröződött oly élesen vissza, mint az adórendszerben: itt még találkozási pontjok sem volt. Azonkívül, hogy a legrégebb időkben nyest,- medvebőr-fizetésnek is vannak nyomai, a megyéka magyarországi adónak majd mindenféle nemeit: a kamarai nyereséget, huszadot, asztaltartási, vendéglési adót fizették, oly módon mint az anyaállam. A székelység adómentes volt, kivévén az ökörbélyegzést, mely a király trónra lépte, házasodása, gyermeke születése alkalmával adatott, még pedig természetben,

s melyből egy tized az esztergomi érseknek adatott. A szászok az Andreanum óta egy összegben fizették le adójokat az 500 girát, melyet magok vetettek ki magok közt s magok hajtották fel birtokaránylag. De kamarai nyeremény alól csak különös kiváltsággal vétettek ki. A szászság azon nagyobb fele, mely nem állott a nemzeti gróf alatt, az Andreanum előtt a többiekkel együtt, azután a kiváltságolt földtől elválva adózott. Ezek, bár a székely ispán alatt állottak, adózási tekintetben nem ennek, hanem a vajdának hatásköre alá tartoztak. A III. Béla korabeli jövedelmi kimutatás egy összegben említi fel adójokat, de daczára ennek, épen úgy mint a magyar megyékben, különös kötelezettséggel terhelt helyekre is találunk: pl. Katzendorf a királyné számára macska bőréket szolgáltatott. Az oláhoknál*) — bizonynyal a kenézségekben — kik mint szakadárok tizedet nem fizettek, különös adózást találunk, marháikból s disznóikból részt fizetnek a királynak.

Az egyházi szétदारaboltság sok surlódást okozott. A sok kivételes egyházért, a sok külön dioecesisért az erdélyi püspöknek kárpoztlása volt ugyan később Mármaros s az ugocsai uradalom: de ennek sokáig szegényes állapotja volt. Kezdetben nem birt többet hat falunál, melyek a tatárdulás alatt tönkre mentek, s még a kanonokok eltartására sem voltak elegendők. Az Alard fia rohama után azonban rendkívül kezd gyarapodni s a XIII-ik század végéig régi uradalmaihoz husz falut szerez. Főként a szászokkal volt a püspököknek és káptalanjának sok baja, kik folytonosan azon munkáltak, hogy magokat külön püspökséggé constituálják, s egyesüljenek a szebeni dioecesisel és ezért a tizedet sem örömet fizették, hanem inkább egy összegben alkudtak meg, mint 1282-ben a medgyesi dekánság a

*) Fejér Cod. D. IV. 3. 133. l. Ezen adó volt a quinquagesima, s egy tizede hasonlag az esztergomi érseknek adatott.

tized három negyede iránt. De a kerzi cistercita apátság alapítása III. Béla által, s az egresinek erdélyi jószágokkal dotálása is csonkítja a püspöki területet, valamint az egyházi fegyelemre kártékony behatást gyakorolt az idők vadsága, annyira, hogy a papok meggyilkolása nem ritka eset, s még a kanonokok házassága sem szünt meg teljesen.

Az építészet fejlődése a keresztyén vallás behozatalával s a szomszéd pogányok támadásaival szükséges kapcsolatban állt. A kettő együtt működött annyira, hogy gyakran vár és templom is biztossági intézetek, mert maga a templom is erőd, sőt olykoron második, belső váracs. Az egyház többnyire a helység legmagasabb helyére épült, hogy tornyából messzevidéket belehessen látni: mert a harang nem mindig imádkozásra, igen sokszor fegyverre hívta fel a lakosokat. Ilyenkor a helység lakossága a templom kőkerítése mögé vonult: mert előbb lettek átalánossá a kőtornyok és kőkerítés, mint a kőtemplom. Rogerius mesternek még a tatárjárás korában is a feketéllő fedetlen kőtornyok voltak kísérteties kalauzai. Ez időben hát tulnyomó volt a fatemplom. S ez természetes is, mert magát az első szükségletet akkor, midőn magok a házak, sőt várak is fából voltak, kielégíté e faépítmény, és volt az új hiveknek imádkozási helye, melylyel a pogányoktól különválásukat jelezheték. De a mint gazdagultak a helységek, támadtak kőtemplomok, s feltünőleg nagy számmal a XII-dik és XIII-dik században, s már nemcsak plebániák, hanem klastrom-templomok és néha hegyek ormain a fellegek szomszedságában. De ezen időeknek fennmaradt építészeti emlékei kivétel nélkül a roman stílhez tartoznak.

A keresztyén világban sokszor együtt jelennek meg a szerzetesekkel a jótékonyági intézetek, ispotályok. Hihető, hogy a keresztes hadak folyama alatt az új bevándorlók közt már alakultak betegápoló intézetek, de

történeti nyomokra csak a XIII-dik században találunk. Itt a keresztések rendje volt elterjedve, s egy házuk említettik Tordán, hol 1276-ban Veselini Jakab volt előljárójuk. A rend 1292-ben Szebenben kap egy házat, mely már azonban régóta kórházul használtatott, szegények, betegek és nyomorultak ápolásával foglalkozott. Három évvel utóbb a beszterczei kórházról is történik említés, midőn Péter erdélyi püspök egy falut ezen kórház kormányzósága alá bocsát.

Az ország lassu felvirágzása épen a viszonyok következménye volt. Az Árpádék háromszázados uralma alatt egyes helyi szerencsétlenségeken kívül két nagyobb országos csapás érte Erdélyt: a kunok dúlása az első században, mely annak alsó részeit, a tatárdulás a harmadikban, mely az ország közepét tette néptelenné. A nem keresztyén nemzet keresztyénné erős küzdelmek árán lesz, a nemzetségi birtok lassan válik magán tulajdonná, s az ázsiai és európai miveltség közt nagy határfal van. Ennyi akadályt kelle a magyar királyoknak legyőzni.

Idő telt, mig a sátorokból faházak, a szállásokból városok alakultak. A megyékben — a székelyek a magyarok bejövetelekor rendezett állammal, várakkal birtak — mindent elől kellett kezdeni, mert a római miveltségnek nyomai is eltűntek. A királyok sok bölcseséggel hajtották végre munkájokat. Telepítéseik rendszerrel és eszélyesen történtek: bányászok a só-, vas-, ezüst- s aranybányákhoz Dézs, Torda, Kolos, Toroczkó, Radna aknáiba, szállóművesek, Krakkó, Igen s más bortermő helyekre, tömeges bevándorlók a kipusztult vadonokra, s iparosok mindenfelé. II. Endre alatt már hajózata volt a Maroson és Olton, mely sót szállított és árut hozott be, a városok kereskedelmi és vásári szabadalmakkal láttattak el. A tatárfutás mindent semmivé tett, s a munkát az ország egy nevezetes részében újra kelle kezdeni.

Ily viszonyok nem szoktak kedvezni a tudományos és irodalmi művelődésnek sem. Igaz, hogy a székelyeknek saját írásjegyük volt, s egyes magyar előkelők látogatták a külföldi egyetemeket (pl. egy Párizsban elhalt Betlen) s a kolostorok most is menhelyei voltak annyi a mennyi tudományosságnak. Igaz, hogy valószínűséggel mondhatni, hogy a szász helységeekben, városokban kisebb iskolák voltak: de nagyobbaknak még ez időből nem maradtak fenn történeti nyomai. De mind ez alig volt több elemi dolgoknál — s többet a kor sem kívánt. Ez időben az volt legtudósabb, ki a kardot legjobban tudta forgatni. A várak harci zaj s fegyvergyakorlatok színhelyei voltak, a hegedősök dalaiból pedig, kik a tornákat és lakomákat régi dicsőség felemlítésével fűszerezték, semmi sem maradt ránk. Még pusztá név sem — egynek kivételével és az sem volt magyar.

E regényes és költői alak: Klingesor II. Endre korából emelkedik ki. Születésére nézve szász, előkelő s vagyonos ember és nagyhirű szerelemdalnok a magyar király s német hercegek udvaraiban. Győztes volt ötvenkét verseny-dallásban, s ezért legyőzhetetlennek tartaték. De e hírét nem őrzé meg mindvégig. Meghívott Endre udvarából a thüringeni tartománygróf Hermanneba verseny-dallásra — de itt Wolfram dalnok által legyőzetett, daczára csillagvetési tudományának s fekete mesterségének. Ez udvarban tartózkodását egy nevezetes jóslata teszi emlékezetessé: most született — jövendőlé egy éjen a csillagok állásából — a magyar királynak leánya. Ennek egész élete szenvedés lesz, miglen a szentek közé fog számláltatni. A tartománygróf fiának neje, Thüringennek édesanyja lesz. — Ez volt szent Erzsébet. Midőn 1211-ben a tartománygróf Endre udavarába követeket küldött a négy éves Erzsébet elhozatalára, Klingesor ezekkel visszatért Magyarországba, hol Endre királytól három ezer marka ezüst évi fizetést kapott, de honnan Gertrudis királyné

megöletése után Németországba visszatért. Klingesor a német szerelemdalnokok közt kitünő helyet foglal el, erős volt a sötét allegóriákban, tulvilági legendákban, s astrologiai képekben: s tán ördögösségének híré is ezeknek köszönhető.

Magyar név egy sem maradt fenn: s az is, hogy a magyar várakban csengő serlegek közt hegedősök, igriczek mulattatták a bajnokokat, csak mellékesen említetik egy-egy történetirós egy-egy okmány által. Pedig ez időknek egyetlen magyar irodalmi élete ez volt.

M. V. T. 1900-901.

MÁSODIK KÖNYV.

1770-1771
M. 10. 11

BRITISH MUSEUM

I.

III. Endrét a pápa soha sem ismerte el. Minthogy azonban még ezzel fel nem döntheté trónját, nyugtalanul várta halálát. De azután sem boldogult. Elméletileg hűbérének tartá Magyarországot, s nem volt közönyös előtte, hogy mikép érvényesitse jogát? Ugy találta, hogy mindazon hercegek között, kikben anyai ágon Árpád vére folyik, mégis csak a legközvetlenebb joga az Anjou-háznak van. A még Endre alatt felléptetett Martell Károly fia volt egy Árpádházi hercegnőnek s unokája egy magyar királynak (V. Istvánnak), és ily közvetlen leszármazással egyik európai herceg sem dicsekedhetett. De a nemzet nem nézte azt. Félt, hogy az Anjou-ház elfogadásával szentesíti a pápai követelést s az ország a szentszék hűbérévé lesz, mint azok birtoka a két siciliai királyság. Megérte kevesebb s távolabbi rokonsággal is, csakhogy függetlenségét megőrizhesse. Szerencséjére egyetlen alkalmas embert sem kapott, ki a feltolt Anjou herceg Róbert Károly ellen magát fenn tudta volna tartani.

Legelőbb Venczelt választották meg a cseh uralkodó-házból, a ki II. Endrét számította ősei közé. Ennek a fiatal embernek azatyja nem vette komolyan a dolgot, s minthogy könnyen nem boldogult, haza vitte fiát. Azután Ottót, egy bajor herceget szemeltek ki, ki származását III. Bélától hozta le. Ha Venczel tobzódó, ez gyáva ember volt: de az elv kedveért egyiknek úgy mint

a másiknak tekintélyes pártja volt. Azzal ügyöken mit sem segítettek — nem ily ember kellett ily zilált viszonyok közt a trónra mint ők voltak.

E napon Magyarország a feldaraboltság pontján állott. A nagy nemzetségek fejei kis királyok voltak, erősebbek a megkoronázottnál. Még csak névleg is alig voltak főhűbérurak, észak, nyugot, dél már megalakult nagy uradalmakat mutatnak fel, s végre Erdély is a fennálló viszonyokkal ellentétbe teszi magát. Egyik vajdája Rolánd, míg élt, hive volt Róbert Károlynak, de ennek utódja Miklós a Puki-nemzetségből ellenese volt, mert már 1303-ban a Róbert Károly pártján álló esztergomi érseknek egyházi átokkal kelle Erdélyt fenyegetnie, ha nem ismeri el a pápa kegyenczét. — Ennyire ezuttal nem mentek, de 1304-ben püspöke Péter mellé, ki meghódolt, két névleges vajda, Lőrincz és Péter lön Róbert Károly által kinevezve*).

Nemsokára egy erőszakos tény által épen Erdély döntötte el a dolgok új fordulatát. Az erdélyi szászok bajor Ottó pártján voltak, sőt ezek által ő látogatásra lön felszólítva. 1306. ment be Ottó az erdőn túl fekvő részekbe Beszterczére és Szebenbe. A magyar megyékben ekkor két hatalmas testvér vezette a közdolgokat, László, ki III. Endre alatt vajdává lett**), és Péter, ki püspöki széken ült, s ennek annyi rázkódás után felvi-

*) Fehér Codex Dipl. VIII. I. k. 135. és 160. ll. Roland 1308 körül halt meg, utódja volt Puki Miklós, ki László mellett mind végig fenntartá magát. U. o. 50. 147. 226. ll.

**) Ezen László vajdának a történetben két neve van: Apor és Laczkfi, mely két név egy a családnak jelzésére vétetik. Az egész dolgot Szegedi alapítá meg Decreta et vitae Regum Hungariae 304. s köv. ll. Ő b. Apor Istvántól nyerte adatait, s ezen kívül egy felírásra hivatkozik, mely valaha Bálványos várában lett volna. Azután ő és mások ki is csinálták a nemzedékrendet. Ennek a Lászlónak atyja azon Apor (Opour), ki mint az ország egyik nádora szerepel Endre és utódai alatt. De a dolog nem így áll, s László vajda sem egyik sem másik családnak nem volt tagja.

rágoztatását erélyes kezekkel vezette, s csak elébb Károlypártinak mutatkozott. E két testvér megnyerése nem kis fontosságú dolog volt, és úgy is látszott, hogy Ottónak sikerült. A vajda elébe ment és bemutatta hódolatát, a püspök pedig vonakodott testvére ellen az egyházi átkot kihirdetni, mint ezt ez évben a kalocsai érsek Róbert Károly el nem ismeréséért parancsolá.

A fejetlenség ezen korát László hatalma megnevelésére fordítá. Mint vajda és szolnoki főispán az erdélyi megyékben leghatalmasabb ur volt. Ezt nem tartá elégnek, kezei közé keríté a székely és szász ispánságot, a radnai ezüstabányákat, a dézsi, kolosi széki aknákat, az egresi apátság javadalmait; szóval egyesíté egész Erdélyt úgy, miként azt egyik vezér sem bírta. Ő nem vajda, dynasta volt Erdélyben úgy, mint Csák Mátyus-földén. Ottó tanácsosnak tartá e hatalmassággal alkudozni s elhatározá a vajda leányát nőül venni. E czélból még egyszer Erdélybe kelle utaznia. El is indult 1307. májusában. De alig érkezett a vajda várába a koronával s az ország ékszereivel, midőn ettől elfogatott s a korona és ékszerek kiadására kényszerítettett. Csak ezután szabadult ki egyik hívének Serényi Imrének segélyével s érkezett hazájába sok kerülés és kalandos utazás után.

És ezzel Magyarországot elvesztette. Róbert Károly külföldi versenytárs nélkül maradt, hanem a belföldi hatalmasságokkal annál erősebb küzdelmei voltak. László ezek közt nem utolsó helyen állt, s nem is mutatott hajlamot az új királynak meghódolni, ki a másik vajdát Puki Miklóst megnyervén, maga részéről is betölté a második vajdai széket egy ezimzetes vajdával, az István fiával Miklóssal. Az igazi vajdát ez legkevesbé sem zavarta. Tisztán látta, hogy annyi hatalom megnyit ő ragadott magához, kezei közt, ha meghódol, nem maradhat. Ő pedig még mindig ragaszkodott ezekhez. Ottóval nem szövetségelt, mert ennek napját hanyatlani látta és sem tehetségében, sem eszében nem bízott.

De ezt nem is a Róbert Károly kedvéért alázta meg. Saját függetlenségére gondolt. Testvére Péter még 1307-ben meghalt, azonban ennek utódja a püspöki székből a vajda fia Benedek volt.

Benedeknek éppen oly nehéz szerep jutott mint elődének. Károly király eszes közbenjárója Gentilis az egyház minden fegyverét felhasználta László ellen. Benedek volt a közbenjáró atyjánál, s a bibornoknak meg is írta, hogy ez hajlandó meghódolni és kiadni a koronát. S midőn ezek közül egyik sem történt meg, sőt a vajda leányát az eretnek szerb király fiának adta, Benedek volt megbizva, hogy ellene az 1309. dec. 25-én kihirdetett egyházi átkot vegye teljesedésbe. „Nincs fogantja, írta alázattal a püspök 1310. april havában, sem világi sem egyházi papok nem tartják meg.“ Ez volt válasza azon férfinak, ki nyílt lázadást az egyház ellen nem kezdhetett, s ily módon igyekezett a felelőséget magáról elhárítani*).

Károly most mindent mozgásba tett, hogy Lászlót megnyerje. E férfiú ha volt is oly nagyravágyó mint Csák, de nem volt oly megromlott. Még is belátta, hogy urat kell ismernie, volt rá hatással sok főurnak meghódolása, Németujvári Henriknek, Omodénak áttérése s Csáknak szinleges hódolata. Mint a püspök levelezése is mutatja, maga alól minden hidat nem vágott el, s még korábban az 1308-iki királyválasztó gyűlésen is képviseltette magát. Sőt midőn Tamás az esztergomi érseks Omodé a nádor személyesen fölkeresték, ezekkel ki is egyezett. Lemond a szász és székely grófságról, bánnyákról, aknákról, visszaadja a koronát s jelvényeket: csak hogy a király is teljesítse az átadás napján benyújtandó folyamodványait s királyilag jutalmazza meg őt**). És Károly most negyedszer s a szent koronával megkoronáztatott.

*) Fejér Cod. Dipl. VIII. 1. 381. l. és 5. 64. l. és 7. 69. l.

**) Fejér Cod. Dipl. VIII. I. 389.

A dolgok új rendjéhez nehezen szokott László, ki több függetlenséget követelt vajdaságában, mint menyi megengedhető volt, s bár sok hatalmaskodási tényről lemondott, még ezután is több hatalommal birt mint sok utódja. És még sem birt annyi hatalommal, hogy fiát Benedeket megvédte volna azon viszályban, mely a püspökség és a szászok közt még testvére alatt kitört, és Alárdi fia bukásával sem végződött be, hanem Benedek korában megújult. Azon szász egyházak, melyek nem tartoztak a szebeni prépostság alá, nem szívesen fizették a püspöki adót, s most bizva a zavaros időkben és a német királyban, megtagadták egyenesen és a fehérvári káptalannál 1308. februárban tiltakozványt nyújtottak be. Természetes vala, hogy a káptalan ennek jogosságát el nem ismerheté s a tiltakozó követek ellen keményen akart fellépni. Ezek elszaladtak, de nem sokára lovas és gyalog fegyveresekkel tértek vissza, megrohanták a káptalant, elfoglalák a székesegyházat s mindenfelé fegyveres kézzel garázdálkodtak. A per hosszúra nyult s az egyházi versenyzést épen nem végezte be. De még terhesebb volt a püspökségre a pápai legatusoknak, különösen Gentilis bibornoknak procuratioja. 1311. aug. havában Benedek három évi procuratiót kifizetett, részint elvállalt kötelezettséggel, de „midőn, mint maga mondá, a negyedik évi procuratio is fenyegetné“ tiltakozott egyháza és az ország szegénysége s annak törvénytelenysége szempontjából*).

Míg László vajda élt, a Csákkal is nagyon elfoglalt Károly király nem háborgatá. Ugy látszik, azonkívül miről lemondott, több javadalmait, sőt a zsákmányolásokat is megtartá. De halála után, mely 1315 körül történt, fiai hűtlenségi perben marasztaltatván el (egyik László vajdai czimet viselt**), egyszerre ellenök zudul-

*) Fejér Cod. Dipl. VIII. 1. 402. és 413. ll.

**) Ez évben két okmány Fejér VIII. 1. 556. 564. ll. már quondamnak nevezi. Bár ezen quondam vajdaságára vonatkozik,

nak a követelők s ezek egymásután sokat elvesztenek az atyja által szerzettekből. Dienesfiai, István a széke-lyek ispánja és Tamás mester, visszakapják a királytól a láposi uradalmat aranybányáival. Hivatali társa Puki Miklós nádor Apafi Jakabot helyhezi vissza birtokaiba. Nehezebben boldogult a király a várakkal. Csicsót Vass Miklós várnagy védelmezé a László fiai számára, s a vidéknek dulásaival, rabolgatásaival ostora volt. Minden támadás ellen keményen tartá magát, s végre 1321-ben Tamás vajdának mint a király biztosának, tetemes uradalmakért engedte át egy a vár alatt kötött szerződés erejénél fogva*).

De főként a szászok lélekzettek újra a dynasta halála után. A szebeni ispánság úgy találta, hogy a vajda területéből egy darabot elszakasztott: t. i. Medgyes, Sink és Berethalom széket, melyeknek egyrésze csakugyan az ispánsághoz tartozhatott, s melyet most a szászok szerettek volna egészen bekebelezni. Halála után fia László, ki magát hasonlóan vajdának nevezé, tartá lefoglalva, de Károly szorongattatásának évében 1315-ben egyesítését Szebennel elrendelé**). Végre ezuttal nem hajtatott, sőt még sok időn át elválasztva maradt, s három évvel utóbb külön kiváltságokkal megnyeri a szebeni szabadalmakat. 1316-ban Károly a hozzá mindig hű kolozsvári szászokat meleg szavakkal részelteti szép szabadalmakban s a következő évben megerősíti a

de annak, mit ez éven tul általa véghez vittnek itt-ott beszélnek, sehol semmi hiteles nyomát sem találtam. De ha még élne, hogyan támadnának olyan egyszerre ellene? V. ö. Fehér XI. 468.

*) Fejér Cod. Dipl. VIII. 2. 296. 316. ll. Nagy Lajos király 1346-ban Emik fiának, Vass Miklósnak nevezi. Az uradalmak szent Gotthárd, Czege, Szálszilvás.

**) Ezen okmányból közölnek töredékeket: Eder ad Felmer 27. Quartalschrift VI. 254. Archiv I. 41. Schuller Studien II. 50. De egészen sehol sem olvastam. Miért nem közlik? Mire adna az egész szöveg felvilágosítást? Legterjedelmesebb Gräser Medgyes tört. 9. l.

szebenieknek adott Endre-féle levelet, de csak a mennyiben azt érvényesnek találja. Nem feledheté, hogy ezek sokáig makacs ellenségei voltak.

És Erdély még sem volt teljesen lecsendesedve. Nagy volt az izgatottság mindenfelé, s Károly az ottani állapotok reformálására Dósa vajdát nagyobb hatalommal ruházta fel. Talán épen ez még nevelte az ingerültséget. Károly maga a szerbekkel volt elfoglalva, mialatt egy messzeágazott forradalom szövetett. Csak már meg volt halva, de pártja még állott. Pető fia Péter Zemplénmegye főispánja néhány elégületlennel felszólitá a halicsi fejedelmet, hogy jöjön be és foglalja el a magyar trónt. A halicsit más ügyei elfoglalva tarták, de azért kitört a zendülés. Csatlakozott velök Mózes, egy erdélyi főúr és Vass Miklós a csicsói várnagy. 1320-ban Péter és Mózes Dózsa által leverettek, Vass Miklóst mint láttuk, csak 1321-ben birta Tamás vajda fegyverletételre 1322-ben Talmács ura Konrád hatalmas szász is meghódol*). A kerezi apátság pedig, mely hihetőleg e zavarok folytán szenvedett sok káraitól panaszkodik, 1322-ben a szebeni ispánsággal egyesítettett oly módon, hogy annak jogaiban s kötelességeiben részese legyen.

Még ekkor sem volt egész Erdély lecsendesítve. 1322-ben László vajda fiai még zendülőknek említettek. A szászok közt is még voltak várak és főurak kik mindig gondoltak a dolgok új rendjének felforgatására. S ezek által bujtogatva**) és ezekbe bizva a szászok 1324-ben felkeltek. Ispánjok ekkor Farkas Tamás az erdélyi vajda volt, s ez talán még fokozta az

*) Fejér Cod. Dipl. VIII. 2. 293. s XI. 468. Nemzeti Társalkodó 1833. II. f. e. 323. egy gróf Kemény J. által közölt okmány. Szirmay Not. hist. C. Zemplén. 13. l.

**) „Ad falsas suggestiones aemulorum nostrorum“ mondja Károly egy okmányában, melyet Teusch Archiv II. 249. fájdalom csak töredékesen közöl.

elégületlenséget. Az egész nemzet fegyvert ragadott, egyik főuroknak Szentpéteri Henningnek — kit az okmányok gerébnak (comes) irnak — vezérlete alatt. Az erdélyi haderő nem volt ellenök elegendő, s Kőhalom ostroma 1324. sept. elején eredménytelen maradt. A király ekkor a kunokat küldte az országba, kik a vajdával csakugyan leverték a szászokat, s maga Henning is e csatatéren maradt. A büntetésben Károly és vajdája mértéket tartottak, ezen utóbbi még a gerébnak neki adományozott uradalmait is az árváknak, 200 girányi potom árért visszaadta*).

Azerdélyi nemesség vitézül harczolt. Sokan elesetek, sokan megsebesültek. A pillanatot kedvezőnek tarták, hogy jogsérelmeiket a királyi trón elé vigvék. Ez év végén Bethlen Gergelyt, Bolyai Gáspárt, Erdődy Jánost a királyhoz küldék, hogy régi javadalmaikban erősítse meg őket. Többet nyertek mint remélték: jobbágyaik csak engedelmökkal költözhetek szabadon, a vajda el lőn tiltva a rövid útu perfolytatástól, a törvényes gyűlések s néhány büneset kivételével, felmentettek minden királyi adó alól, nem tartoztak a vajdának élelmet és szállást adni, csak ha a király személyesen jelent meg, akkoradtak száz jobbágy után egy hordó bort, egy ökröt s némi fűszerszámot**).

Farkas Tamás e forradalom leverése után még egy ideig viselé a szászok ispánja czimét, valamint egyetlen oklevelen (1322-ből) székelyek ispánjának is írja magát. És mind azon év körül, midőn hivatali társa Dósa az erdélyi részek reformálásával foglalkozott. Utóbb Tamás sok éven át megjelenik az okmányokon, néha mint adományozó, olykor mint adományozott s legtöbb-

*) Cod. Dipl. VIII. 2. 588. és 648, továbbá VIII. 6. 86.

***) Archiv II. 249. l. töredékesen közlött okmány. De csodálatos, hogy Károly, ki máskülönben szabad költözést engedett a jobbágyoknak (Kovácsics Suppl. I. 181 — mert Bartal kimutatta, hogy e törvények tőle vannak s nem Endrétől —), itt korlátok közé veté.

ször mint alájegyzett valamely diploma alá. Ezekben túl már csak egyszerüen Szolnokmegye ispánjának van alá írva *). Vajon nem állott-e összeköttetésben ezen kettős hivatala Károly azon czélzatával, hogy a három részre darabolt Erdélyt egygyé olvaszsza? s vajon nem csak akkor szünt-e meg azokat viselni, midőn Károly ezen terv kivihetlenségéről meggyőződött? Hiszen még sok idővel ezen mozgalmak után 1331-ben kerül az utolsó zendülő vár Feketehalom, birtokosa Brassai Salamon kezeiből, Rozsnyai Nagy János és Jakab testvérek által a Károly birtokába**), ezen évben, melyet Erdélyre nézve egy újabb tatárdulás tett emlékezetessé.

Tamás vajda Károlynak kegyenceje volt. Sok okmányon rokonának, proximus nosternek***) nevezi, olyan kitüntetés, melylyel ha nem is vérszerinti atyafiságot, de mindenesetre szorosabb összeköttetést kívánt jelzeni, kegyeivel, adományaival halmozza el, eltüri még hatalmaskodásait is s követi tanácsát. Így a szerencsétlen kimenetelű oláhországi hadjáratban 1330-ban.

Oláhországban Radul Negrowod halála után a Beszaraba-család egyik tagja Mihály nyerte el a vajdaságot. E férfinak az Olt jobb partján Szörény mellett

*) Ezen Tamás vajda az erdélyi történetekben sokféle zavart okozott. Hol Farkas Tamásnak, hol Dósa Tamásnak, hol Szecsényi Tamásnak írják. Csak Eder tartja magát jegyzeteiben távol a vezetéknev-adástól. Az első és utolsó vélemény pártolói-nak igaza van: a kik Dósa Tamást emlegetnek (mint Lehoczky stb.), jól tennék, ha tekintetbe vennék, hogy rendes állapotban Erdélynek két vajdája volt, s hogy az 1320–1331 közt (C. D. VIII. 2. 293 és 5, 204.) emlegetett Dósa s az 1321–42 közt emlegetett Tamás a király proximusa két különböző személy. Ezen utóbbi magistri quondam Farkasi filiusnak iratik Károly által Cod. D. VIII. Cod. 2. 505. 3. 203 4. 655. okmányokon. 1340-ben már egy Szecsényi Tamás jön elő C. D. XI. 471. az erdélyi regesták közt, ki nem egy a fennebbi Farkasfiával, s ennek hihetőleg társa volt. Küküllői János (Schwandtner 297). Szécsy Konya Tamásnak írja.

**) Fejér Cod. Dipl. VIII. 3. 527. l.

***) Pl. Cod. Dipl. VIII. 4. 655. 7. 337. ll.

tetemes kenézségei voltak, s mint ilyen, adófizetője volt a magyar koronának. A zavaros időkben megtagadta az adót, sőt Szörényt is megtartá. Utóbb Károly hatalmassá lévén, fizette ugyan az adót, de Szörényt nem adta ki kezéből. Tamás vajda néhány társával rávette Károlyt, hogy a csak alig, s jobbadán erdélyi kivándorlókból megalakult országot csatolja vissza a magyar koronához*). Károly szép számú sereggel székhelyéről Temesvárról Szörény alá megy, azt beveszi, s beljebb nyomul az országba. De a vajda által megcsalva a hegyek közt serge semmivé tétetik, s annak csak romjait hozhatta haza. Nem csata volt ez, hanem orgyilkolás a hegyek között, s még évek múlva is keserűn panaszkodik a király az oláh cselvetéséről. Az ott elvázottak közt volt Miklós gyulafehérvári prépost és alkormányzó is számos főúrral. A kolozsváriak s a várak népei tüntették főként ki magukat azok közül, kiket a vajda vezetett, s jutalmaztattak a király által. Sokan nemesekké lettek a várkatonák közül, a kolozsváriak pedig roppant veszteségeik kárpótlásul 1316-iki szabadságlevelöket új kiváltságokkal szaporiták (1331), mely szerint sem a nádori, sem a vajdai törvényszékek alá nem tartoztak, s pereiket saját bírójok, vagy a király küldötte intézte el. Három évvel utóbb a királyné Beszterczét mint saját uradalmát hasonló kiváltsággal ruházta fel, azon hozzáadással, hogy az egész vidéket (provincia) saját bírája alá rendelé (1334).

Mind ez egy-egy lépés volt a szász nemzet egyesülése felé, melyen munkáltak untalan a szebeni ispán alá nem tartozó székek. S ezért folytonosan aránylag sok kiváltságot szereznek, melylyel egyik ellenségök a vajdák ellen védik magokat, s sok erőszakoskodást követnek el, melylyel a püspöki hatóság alól akarják ma-

*) Thuróczi cap. 97. Lib. II. „quedam confinia regini nostri per Basarab filium Thucomeri scismaticum in nostrum . . . detinebantur“ Fejér VIII. 3. 625. l.

gokat kivonni. De ezen kívül is a püspöknek még sok baja volt: a nemesekkel, kikkel a dézmára nézve 1335-ben kiegyezett, Tamás vajdával, ki a hatósága alól kivett uradalmakat pusztította s fosztogatta. Oly nagy volt az e miatt támadt zavar, hogy a káptalan 1319-ben Endrét egy fiatal s nem elég készüllettel bíró férfit csak azért választá meg, mert hitte, hogy ennek rokonai meg fogják védni tudni a püspökséget. De bár a pápa eleinte ellenpüspököt nevezett ki Márton minoritát, utóbb csakugyan beleegyezett a választásba. Azonban Endre halála után (1331) újra nevezett ki ellenpüspököt Pált, kinek még kinevezési díját is elengedé, a káptalan által választott II. Endre püspök helyett.

De végre lecsendesült Erdély, s viszonya a magyar koronához mind szabályosabb alakot kezdte öltetni. Kétségkívül Károlynál jobban senki sem tudá, hogy mily fontos drága köve a koronának ez ország. S soha egy perczig sem tévesztette ezt szeméi elől. Vajdájává olyan embert nevezett ki, ki személyéhez közel állott, bizalmát birta s intézkedéseiben sok bölcseséget tanusított. Kineveztetése napjától ura haláláig, talán azon-tul is folytatta ez hivatalát, tevékenyen és buzgón. Társai és alvajdái csak kevés történeti nyomot hagytak maguk után: Csellei, Mihály s egy másik Tamás csak mint alárendeltek jelennek meg, s csak Dósa bir mellette nagyobb nyomattékkal. Maga Tamás vezette a nemesek tordai gyűléseit, melyeknek nyomai szaporodni kezdenek*), s melyek közül különösen fontos az 1342-iki. Itt részben oly intézkedések hozatnak be, melyeket a király már elrendelt. Szabályoztatnak a törvényes keresetekben adott feleletek, melyek szabatosak és rövidek tartoznak lenni, az eskü-letételek és a megyei perrendtartás. A ki tolvajt vagy rablót fog el, vagyona harmadát kapja, a nemes maga itél jobbágysai felett, rablás, gyilkolás és hatalmaskodási esetek kivéte-

*) Dod. Dipl. VIII. 4. 420, hol az 1339-ikinek van nyoma.

lével*). A nemesek s főispánok közt a vajda a biró, de sem a vajdának, sem a főispánoknak végrehajtó birája (exactor) nem járhat el a szolgabiró vagy annak embere nélkül, s a nemes felett pedig, ha elfogatik is, csak maguk a vajdák ítélhetnek s nem akár hivatalnokaik, akár várnagyaik.

Ezintézkedések már magukon hordozák Károly ujításainak bélyegét. A magyar áll'am szervezetében neki sokat kelle reformálnia. Mind amellett, hogy az alkotmányosság tetemes előhaladást tett a tizennegyedik század kezdetéig, maga az államszervezet a felbomlás széléhez jutott. Ha sok időn át a királyok testvéreikkel, rokonaikkal osztoztak az országon, utóljára egyes hatalmasok követeltek abból részt. Károly egyesíté azt. Ha a várszerkezet kezdetben olyan katonai institutio volt, mely az ország hatalmi állásának teljesen megfelelt, utóljára még a belvédelemre sem volt elegendő, s a királyi hadsereg nem mindig tudott mérközni egyegy dynasta csapataival. S épen ezekből kerültek ki a banderiumok. Ha a kamarai nyereség mint adónem legkevésbbé tetszett terhesnek, de a zsidók és izmaeliták kezében az ország átkává s szegénységének forrásává vált: szükség vala azt rendes adóvá változtatni. Ha Magyarország helyzeténél, fekvésénél fogva hivatva volt a keleti államok soraiban vezérszerepet játszani: gyengesége s szakadozottsága nem engedé, hogy szomszédai közt tekintélylyé forrja ki magát.

Károlylyal uj aera kezdődik. Nem hiában állitá, hogy neki van legtöbb joga a magyar koronához, hogy ő és csak ő az egyetlen igaz, jogos árpádvéri trónörökös. Ő valóban magyar király volt mint Kálmán, Béla vagy László, nem kisebb ezeknél, egy ujjabb István, egy

*) Hogy az 1298 ikinak nevezett törvények közül a 45-iken kezdődök Károly alatt keltek, megmutatta Bartal nagybescü Commentatióiban. Hasonló intézkedéseknek ezekben nyoma van. Az okmány C. D. VIII. 4. 620. közölve van.

második alkotó. Romokat talált, de új alapokat hagyott fiára, melyen az végtelen dicsőséggel építhetett. S ez épület Magyarország nagysága volt. A hűbériség, milyenné ő alkotá, a korona fényével a birodalom hatalmi állásának is forrásává lőn. A korona örökösödése, a banderiumok felállítása, a kapuszám szerénti adózás behozatala, Magyarországnak újra nagyhatalmi állásra emelése, oly sokoldalú és lényeges reformok, mennyit István óta bármelyik királyunknál hasztalan keresnénk. Az keresztyénné, Károly európai hatalmassággá tette birodalmát.

II.

Károly fiát Lajost az utókor nagynak nevezte el. És e melléknevet nálánál méltóbban senki sem érdemli meg. Atyja nyomdokin haladt, szellemében uralkodott s munkáját végrehajtá. Igen sokat tanult attól, pedig oly ifju volt, midőn a trónra lépett. Negyvenéves uralkodásának nincs egy napja sem, melyre végperczében pirulással kellett volna gondolnia. A már megszilárdult hűbériség tőle nem követelt áldozatokat, mint atyjától. S ha annak beigtatása a szerencsétlen Zách-család vérét kívánta, alatta már mint a hazaszeretet és lovasgiasság forrása jelenik meg. A királyság eszménynyé vált, de a nemesség, mely e körül gyülekezett, tisztán magyar vala, mint maga az első hűbérur, a király. S ennél többre nem is terjedt a hűbériség, mely épen nem gátolta a nemzet politikai szabad mozgását. Az ősiség nem csak a családoknak, de a magyar nemzetnek is paladiuma volt.

Lajos első trónfoglalási napjait a szászok fölzendülése háborította meg. Károly utolsó pénzügyi intézkedései, a kamarai nyereségnek egyenes (vagy kapuszám szerinti) adózássá alakítása birta ezeket lázadásra. Ugy látszik, hogy Tamás vajda — ki még viselte e hivatalát Lajos trónra léptekor — a szászok adó-átlányát,

melyet kamarai nyereségy fejében II. Endre óta egy összegben fizettek, portai adózássá akarta változtatni*), miben ezek régi kiváltságaik megsértését látták. De a mozgalom könyű szerrel el lön nyomva. Nagy számmal gyülekeztek a zászlósok Lajos körül, kikkel ő Erdélybe nyomult és a szászok „megzaboláztattak, s engedelmességre lönnek térítve“. Az ifju királynak ez első diadala kettős volt, mert még szászföldi tartózkodása alatt megjelent nála Sándor a havasalföldi vajda, s gazdag ajándékokkal egyetemben bemutatta hódolatát.

Tamás vajda már ekkor nem állott az erdélyi ügyek élén. Lajos őt a kevei s krassói terjedelmes bánóságok grófjává tette, az erdélyi vajdaságot pedig Pecseith Miklósnak és Dénesnek adta. Az első mint egyszerűsmind szolnoki főispán volt első a rangban**). A székelyek grófja pedig ez időtt Laczkfi Endre hasonló székely ispán Laczkfinak fia volt, ki a szokásos szász, brassai, besztercezi ispánságok mellett még Szatmár és Máramaros megyéknek is élén állott***). Lajos is, mint atyja, szerette a kisebb családokat felemelni, hatalmasokká tenni, s szerette a kipróbált hűségűeket mennél több hivatallal ruházni fel. Így lett ezen Endrének testvére István Erdélynek egyik legnevezetesebb vajdájává 1346-ban, utóbb pedig maga Endre Istvánnak hivatali utódjává. A Laczkfi, Konth, Drágfi-családok mind egyforma viszonyoknak köszönték emelkedésüket.

*) „Censum consvetum ac jura regalia solvere denegasset“ mondja Küküllői János Thuróczinál Cap. II. De minő más adó lehetett ez, ha nem az uj, a Károly-féle?

**) Fejér IX. 1. 54. és 56. ll. az okmányok aláírásaiban.

***) Fejér IX. 1. 263. 782. 2. 118. Atyját lásd VIII, 3. 377. Hogy Laczkfi volt, mondja Fehér IX. 2. 118. és Küküllői János caput VI, ki mind őt, mind testvérét Istvánt Laczkfiaknak írja. Hogy ezen Laczkfi mester s következőleg fiai is Aporok lettek volna azt csak Szegedi gondolta, s bebizonyítani gyarló elmefuttatással akarta.

Lajos király gyakran fordult meg az erdélyi részeken. A szászok zendülésének leverése után két évvel megint itt, jelesül Gyulafehérvárt találjuk. András püspök s a nemesek, székelyek és szászok közt némely peres kérdések felett sok surlódás támadt. A püspökségnek javai és kiváltságai megszaporohtak, de, a mint látszik, sem ő nem tartá magát ezek korlátai közt, sem a világiak nem akarák jogait tisztelni. Ez ügyben intézkedett most Lajos. A házassági ügyek, nászajándék, leánynegyed — ez még nem volt eltörölve az aranybullából — szüzek, nők meggyalázása paráznaság (ha csak nem bűnvádilag tárgyalatik) az egyházi hatóság elé tartoznak. A püspök függő perben nem mondhat átkot, nemesek birtokait nem foglalhatja el, s nem szeresheti meg különös engedély nélkül, s ezekbe papot nem állithat be. Az általa elfoglalt birtokok felett hozzon a vajda végleges ítéletet*).

Ez okmány, ha korlátokat vont is a püspök és vajdai jogok közt, az utóbbinak kedvezett, mert Lajosnak kevesebb fegyvere volt az egyházi mint a világi nagyok hatalmaskodása ellen. Hisz Endre püspök egy ízben nem bocsátá be Fehérvárba, miért börtönnel lakolt ugyan, de a példa a királyt vigyázatra intheté. Horvátországban egy-egy bán alig pár évig viselhetette hivatalát, sőt egy ízben testvérét Istvánt tette bánná. Erdélyben más módokat használt. Egy évben ugyanezen Istvánt herceggé tette ugyan (1351-b.), de ez, ugylátszik, kivételes eset. Nemcsak mindkét vajdai szék volt legtöbbsnyire betöltve, hanem néha — ha valamely fontos ügy adta magát elő, vagy valamelyik nem volt a birodalomban, — három is volt**), sőt rendszeren az alvaj-

*) Cod. Dipl. IX. 1. 193—5. ll.

**) Pl. 1346-ban István C. D. IX. 1. 448. Miklós IX. 1. 360. Dénes egy Baliánál közlött okmány 170. l. kik közül a két utóbbi 1342 óta folytatta hivatalát és 1348-ban István mellett Péter C. D. IX, 7. 75. s 1349-ben viszont Dénes IX. 7. 93. Alvajdák ez évekről László és Péter. S ez utóbb is ugy van, mint ezt Fejér-

dai széket is betöltve látjuk. E helyett egyik vagy másik vajda kezében egyesül a megyék és székely székek kormányzata, viszont az újabb szász ispánságok — Brassó, Besztercze, a két szék — koronként az utóbbtól elszakadnak. Mind ezt a belkormányzás szilárdsága tette szükségessé: mert a társ- és mellékországokban a főfelügyelet kevesebb bajjal járt, ha a legfőbb hivatalnem volt örökülő, vagy többek közt megosztaték.

S ily módon is nagy fontosságú volt Erdély. Midőn Lajos 1347-ben a nápolyi királyság meghódítására s gyalázatosan kivégzett testvére megboszulására ment, István vajda, a Laczk székely ispán fia, nagy szolgálato-
kat tett neki. Nemcsak nevezetes haderőt csatolt seregéhez, hanem az ütközetben is kitüntette magát, három nagy diadalt nyert, s végre Nápoly kormányzójává lett. Lajos nem győzi magasztalni érdemeit, vitézségét, tehetségeit*), a harcokban „hol a kevélyek elvesztek, a vitézek és harcziasok összeomlottak, s a hűségtelenek a halálos gyehenna poharát ivák“, a vár-
vivásokban, melyek közül sokat elfoglalt, s a véletlen támadásokban, melyekkel az ellenségnek sok kárt csinált. De ily tulajdonok mellett sem tarthatá fenn magát István vajda sokáig Lajos haza térte után. A condot-
tierik zsoldjaikért felzendültek, harczosainak sorai a ragály és sok csaták miatt megritkultak. Johanna pártja tevékenyebb vala mint valaha — s egy összeesküvést hozott létre, melynek egyenes célja a helytartó elfogása volt. István visszatért Magyarországra, s 1350-ben a Muraközt nyeré, fiai közül pedig az egyik Dénes már ekkor főlovászmester volt, s majd a másik Miklós is székely ispánná s három megye főispánjává leve.

Ily könnyen nem mondott le Lajos Nápolyról. Zászló-
sai, főpapság szokatlan számmal vezették hozzá ban-

ben szétszórt okmányok bizonyítják. De Kont Miklós nem volt vajda még ekkor.

*) Adománylevél István vajdának, Fejér IX. 1. 482. és 760. ll.

deriumaikat, s 1350-ben tengeren ment a nápolyi földre. De Aversa ostroma forduló pont volt István vajdára nézve, habár uradalmait itt nyerte. Megfosztatott a fővezérségtől, s helyébe Tóth Lőrincz fiát Miklóst, ki Kont néven is emlittetik, tette azzá, sőt e férfit még a vajdaságban is utódja volt*). Bár István a kegyvesztés miatt, ahol csak tehetett, zavart okozott, Lajos nem vonta meg kegyét családjától. Midőn Nápolyból visszatért, Laczkfi Endrét, az István testvérét s a székelyek ispánját**) hagyta ott kormányzóul, maga pedig Rómán át vette útját hazájába. De midőn a pápai ítélet is ki lőn hirdetve, Lajos végkép visszavonta sergeit a nápolyi földről, s Endrét, a magyar hadak fővezérét gazdag adományokkal látta el. És Endre méltó volt a jutalomra: itthonn 1352-ben újabb küzdelem várta. A tatárok több ízben tettek Erdélybe becsapásokat: így 1345-ben s 1352-ben a litván Kejstut biztatására Athlamos vezérök alatt. Endre a székelyek élén ellenök megy, megveri csapataikat, magát Athlamos is elfogta s Visegrádra küldé a királyhoz. A király a diadalmas hőst Kont Miklós mellé vajdává nevezé ki, s parancsot adott ki, hogy a végvárak, főként a pogányok felől levők, kijavittassanak, felszereltessenek***).

E tatár dúlások alatt Erdély is sokat szenvedett s főként a Barczaság volt a zsákmánylások első tárgya:

*) Küküllői János Cap. XXI. Quod factum Stephanum vajvodam exacerbatum ac processum negotiorum regis multum perturbavit. — Kontot az okmányok Nicolaus filius Laurentii, néhol Nicolaus Kontnak (Cod. D. IX. 2. 311) nevezik. A vajdaságot 1351—55 közt viseli, ekkor nádorrá lesz. Turóczi mindkét néven nevezi.

**) Küküllői Endrét vajdának írja: de még nem volt az. 1354 és 60 közt minden évben emlittetik egy-egy okmányon s jelsül 1354-ben András és Miklós s 55-ben mellettök Dénes (C. D. IX. 2. 391.) Az 1354-iki okmányban Schuller Urkundenbuch 1. pridem comes sicolorum-nak nevezi magát. Még egy 1351-iki okmány (C. D. IX. 2. 118.) székely ispánnak mondja.

***) Schuller Urkundenbuch 1.

de a szomszéd Moldva egészen néptelenné lett. A XIII-ik századi nagy tatár pusztítás óta itt megint kezdett egy új Kunország alakulni kun és bessenyő népességgel, s egyes oláh kenészek váltak ki, s bár a magyar koronától függetlenekké lettek*), de állammá szilárdulni a tatárok miatt egyik sem birt. Az Athlamos-féle hadjárat alatt sokat szenvedett ez ország, s a székekelyek e diadal által vérszemet kapva „gyakran beütöttek oda — mondja Küküllői János — s gazdag zsákmánnyal tértek haza, mi miatt a tatárok a távoli parti helyekre vonultak rokonaikhoz.“ Nehány évvel utóbb az ily módon néptelenné lett földeket Drágos, a Gyula fia — mint Lajos nevezi őt — egy mármaros-i kenéz, Lajos király tudtával, benépesíté oláhjaival, s többszörös küzdelmek után lassanként állammá alakítá, mely — a mai Moldova és Bessarábia volt — a magyar király hűbéruraságát elismeré, sőt Drágos ettől terjedelmes uradalmakat is nyert. A mármaros-i földekre pedig Koriatovics Tódor oroszokat telepített, hasonlóan Lajos király beegyezésével.

Ily módon a magyar birodalom mellett, közvetlenül Erdély szomszédságában másfél század alatt két oláh állam alakult, melyek Lajost ugyan hűbéruroknak ismerték el, de zendülésre mindig készen állottak, s főként ez időben Erdélyt forrongásban tartották. Már ugyanazon Sándor vajda, ki Lajosnak uralkodása kezdetén meghódolt, életének utolsó éveiben elszakadt tőle, s most fia Vlajkó (vagy Ulászló) is atyja nyomdokin haladt, sőt függetlensége jeléül királyi czimet vett fel. Lajos 1365. telén már hozzáfogott a készülétekhez, hogy a pártost engedelmességre térítse**), s elrendelé,

*) Cod. Dipl. IX. 3. 159.

**) Az ezt bizonyító nagyfontosságú okmányt kiadta Wenzel Gusztáv Történelmi Tár II. 186. Tévednek, kik Lajos e hadjáratát 1366-ra teszik. Lajos 1365. apr. 26-án Zalánkemén alatt s máj. 30. Viddin alatt ad ki okmányt. C. D. IX. 3. 490. 6. 134. és 501. ll.

hogy a zászlóaljak febr. 24-én Temesvár alatt legyenek. A királynak nem a Vlajkó leigázása volt egyedüli célja. A törökök (1364-b.) már elfoglalták Sziszmántól Bolgárország egy részét, sőt ez, hogy birtokait megtarthassa, leányát a Murad szultán háremébe adta. Lajos Bolgárország többi részét akarta a magyar korona fennhatósága alá hajtani, hogy a keresztyénségnek, a veszélyes s nagy erővel megjelent szomszédság ellenében biztosithassa. S midőn Vlajkó még a hadjárat kezdeté előtt meghódolt és seregéhez csatlakozott, egyenesen Bolgárország ellen ment, a Sziszman testvérét Sztraszczimirt, ki a viddini kerületet bírta, elfogta s e kerület bánjává Dénest az erdélyi vajdát tette*).

Bármily gyorsan leveretett is a Vlajkó mozgalma, Erdélyre nézve nem volt nyomnélküli. Itt a kenézségek állása naponként sülyedt, főként mióta Lajos 1365-ben a nemeseknek jobbagyaik feletti biráskodási jogát megújítja**). Némelyeket ez időben a kenézek közül a király erősített meg, mások egyszerűen köz-kenézek voltak, uradalmi ispánok, falusi bírák, s csak annyi és olynemű joggal bírók, mint a magyar ilynemű emberek. Így volt a törvény előtt, de a közéletben még is, tüzhelyénél, oláhjai közt befolyással, tekintélylyel birt. Sok veszélyes törekvéseket táplált szívében. Ime a két oláh föld uralkodó oláhsága erdélyi telep volt — nem természetes-e, hogy itt is, még tiltott utakon is, előre tört? A viddini hadjárat után a bonyodalmak akkorára nőttek, hogy Lajos királynak személyesen kelle az erdélyi részekben megjeleneni.

Lajos az 1366-iki év tavaszának s nyarának egy részét, april havától augustusig Erdélyben tölté. Bejárta a magyar és székely vidékek nevezetes részét,

*) Így nevezi Lajos egy 1366-ban kiadott okmányban C. D. IX. 3. 561. Utóbb csakugyan Sztraszczimirt tette viddini bánná. Thuróczi III. k. 34. fejt.

***) C. D. IX. 3. 503. De a szokásos három eset itt is ki van véve.

megfordult Beszterczen is kétszer, hol ezeknek papválasztási és törvénykezési jogát megerősíté s őket ellátta a szebeni kiváltságokkal, megerősíté a hét szász széknek — azaz a szebeni ispánságnak — kiváltságlevelét, törvénynapot tart (jul. 14-én) Tordán*). De legfontosabb volt a megyék viszonyait szabályozó redelete.

Az okmányt jul. 28-án állítá ki. Bevezetése nem csak az alattvalók terheinek könnyítéséről beszél, hanem botrányokról, melyek a közcsendet háboríták. Vége felé már a szent korona ellen Erdélyben fölzendülteket emleget. Kik voltak a zendülők? az okirat egyenesen az oláhok ellen intéztetett, s sokhelyt rögtön ítélő birósági szigorral van fogalmazva. Nemcsak rabló gyilkosok voltak azon kiválólag oláhok, kiket Lajos gonosztevőknek nevez, s kik az alattvalók nyugalma naponként végetlenül háborgatják. Ez még nem fejtené meg a királynak oly hosszas jelenlétét s oly szigorú rendeleteit. Más okmányokból is tudjuk, hogy a kenézek háborút folytatnak a két szomszéd oláhföldi népekkel egyesülve a vajdák ellen, mely rablás és gyilkolással volt kapcsolatban**). Aztán azon buzgalom, melylyel Lajos a keleti egyház hiveit térítgeté, csak nevelhette az oláhok elégtelenségét. A fosztogatások most is zendülésig fajultak, s nem hihető-e, hogy kezdetben Vlajkó is szerepet játszott azokban? Aprilistól júniusig jelenlétét e mozgalom igényelte, azután pedig rendeletet tesz közzé, mely még fennmaradt nyomait is kiírta. Hogy az erdélyi hivek a főként oláh gonosztevőket elnyomhassák, a tolvajok, rablók vagy bűnvádi perbe esettek ellenfeleik által megölethetők két velök egyrangú egyén bizonyítására. Ha pedig csak rájuk bizonyul a tett, ötven vele egyrangúnak bizonyítása ki-

*) Mint maga említi egy levelében. C. D. IX. 3. 170. Thuróczi mondja, hogy a bosznia hadjárat alatt a királyi pecsét elveszett, s azt a beszterczeiek vették meg. Schwandtnernél 109 l.

***) Schuller Urkundenbuch I. 10. l.

vántatik meg. Il/ezetben egy kenéz bizonyosága fölér egy nemesével, ha megvan a király által erősítve, ha nincs: egy fertós homagiumu (azaz 14 garas fejkváltást fizető) falusi biróéval; de a köz oláh csak fél fertós emberrel ér föl. A városok a rablót, tolvajt, csak ha tetten kapták tartóztathatják le, s a megsértett nem vehet magának elégtételt. A nemesek bármily dolog, vagy személy felett csak illető urok utján ítélhetnek. A király, vajdak vagy másoknak hasonló tetten kapott várnagyjai megidézhetők. A közemberek vagy oláhok mindennütt elfoghatók, a nemesek megbüntetésre a vajdának adassanak ki. A ki a királyi személyhez hűtleneknek pártját fogja, maga is hűtlenségi bünbe esik. Minthogy a nemesek s birtokaik a kamarai nyeremény fizetésétől, s élelmi szerek szolgáltatásától (Róbert K. régi engedélye alapján) felmentettek, tartoznak az erdélyi mozgalmak leverésében közreműködni. S e naptól fova az erdélyi jobbágyság csak az ugynevezett quinquagesimát fizette*).

Hinni lehet, hogy e szigoru rendszabályok Erdélyben helyreállíták a nyugalmat. Lajos, ki dél és kelet felé már eddig is messze kiterjeszté országa határait, most azok megtartásán munkált. Belátta, hogy ha az eretnekektől szakszakadtaktól lakott földeket az anyaállam uralkodó vallásának felvételére birhatja, a kapocs is szorosabbá válik. E czélból mindenfelé minoritákat küldött, kik csakhamar nagy eredményekkel kérkedtek. Mind az hivságos külsőség volt, s komoly alappal nem birt — sőt Havasalföldén a minoriták meggyilkolását idézte elő (1367-ben), mi nyilván mutatja, hogy Vlajkó meghódolása szinleges volt csak.

Az oláh vajda e véres tett után ujra megkezdé a háborut. Sergeivel Erdély alsó részeit dulta: a Barcaságot, mely ez ország egyik leggazdagabb vidéke volt,

* Cod. Dipl. IX. 3. 552. A quinquagesimaról Corpus Juris. Albert r. art. 7. II. Ulászló Decr. majus art. 26.

s Szeben környékét, hol Talmácsot kolostorával felégette*). A király december 13-án (1367.) hadfelhívást hirdetett ki az erdélyi nemességhez: „Lovaitokkal s fegyvereitekkel oly gyorsan hadkészen álljatok, hogy ha közétek megyünk, régi szokásos hűségtek szerint velünk utra kelhessetek. Tudjátok ti mindnyájan, hogy eddigelé minden kívánságotokat teljesítettük s Isten segedelmével teljesítjük is“**).

Mióta Dienes vajda — ki korábban székely ispán is volt — bodoni kapitánynya és temesi bánná is lett, az erdélyi második vajdaság Laczkfi Miklósrá, az István vajda fiára, s még 1366-ban székely ispánra, bizatott. Ő volt megbizva, hogy a székelyekkel s nemesekkel a hegyeken át nyomuljon Havasalföldre, maga a király alulról Bolgárországból volt ellene menendő. Miklós kezdetben szerencsével harczolt. Az Iloncsa folyónál több erődöt megostromolt s Vlajk vezérét Dragomert megverte. De midőn vigyázatlanult nyomult előre, az oláhok megrohanták az erdőből és sűrűkből egy szoros helyen. Maga Miklós, alvajdája Péter, Vass Dezső, Veres Péter a küküllői várnagy, sok székely és magyar urral elestek. A magyar sereg megszaladt, sokan felkonczoltattak, s csak kevesen menekültek haza a Miklós vajda holt-testével. De ezalatt maga Vlajk vajda Garay Miklós macsói bán által megveretést szenvedett. A király pedig ez események következtében Szörény és Törcsvár megerősítésére s Talmács közelében Landskron építésére rendeletet adott ki***). De Vlajk is belátta, hogy Lajos ellen hijában ragad fegyvert, s meg-

*) Cod. Dipl. XI. k. erdélyi regesták közt.

***) C. D. IX. 4. 48. l. E hadjáratot Engel 1367-re s mások 1369-re teszik. De tévednek. Nemcsak e hadfelhívás mutatja, hanem a talmácsi események, a brassai szerződés, az abban említett békekötés, s főként a Vlajk vajda okmányainak czimjei.

****) Cod. Dipl. IX. 3.158. 560. ll. 4. 39 s 118. ll. A hadjárat eseményeit Küküllői János beszéli el a 38-ik fejezetben. Landskron C. D. IX. 4. 218. l.

hódolt. A békealkudozásokat Lépes Demeter mester vezette, ki Vlajk és a brassaiak közt egy kereskedelmi szerződést is hozott létre. Ettőlfogva Vlajk a szörényi bán czimét is viselte, mit ekkor nyert Lajostól, s okmányjaiban vajdának magát a király kegyelméből vallá*). És Lajos, hogy még jobban lekötelezze, 1369-ben Fogarasföldével megajándékozá, azon feltétellel, hogy oda új telepeket szállítson**). A békének és megkegyelmezésnek egyik feltétele volt, hogy Vlajkó a cath. vallást vegye fel, s annak terjesztésére közreműködjék. E célból ő 1369-ben rendeletet adott ki, hogy azon suffraganeus püspököt, kit az erdélyi püspök (Kanisai) Demeter küld — minthogy országa atyja Sándor idejétől fogva ezen dioecesishez tartozik — alattvalói szivesen fogadják s mindenben segítjék. Ez időben a milkovi püspökség felelevenítettett, bár rövid időre, s ezuttal az egri érsekség dioecesiséhez tartozott***). Lajos térítési buzgalma Moldvára is kiterjedt, hol ekkor egy másik Laczk, a Drágos fia volt a vajda, s hol a minoriták hasonlóan sikerrel folytatták a térítést, annyira, hogy már 1370-ben külön püspököt kértek, s s még ez évben nyertek is †). De e térítés is, mint több más nagyszerű czélzata Lajosnak, nem ment túl a kezdeményezésen, habár magában Erdélyben is szigorú rendeletek által akarta a keleti vallást elnyomni. Az oláhság tömege keleti vallásu maradt ††).

De ha Lajos legmesszehatóbb terveit, térítéseit, keleti politikáját, a lengyel és magyar korona összecsat-

*) Cod. Dipl. IX. 4. 148.

***) Cod. Dipl. IX. 4. 210. Ezt nevezé Lajk egy okmányában — IX. 4. 477 — novae plantationisnak. Ez okmány 1372-ben kelt.

****) Cod. Dipl. IX. 3. 159. l. 4. 411. l. összehasonlitandó Pray Hierarchia I. 423. Cod. Dipl. IX. 4. 587 és és 5. 63. l.

†) Cod. Dipl. IX. 4. 216. l. s újra lenyomva a 7-dik volumenben.

††) Batthyáni Leges Eccles. III. k. 406.

lását az idők vihara meg is hiúsítá: mindenki el fogja ismerni, hogy uralkodása országaira nézve az áldás hosszú sora volt. Ha a pápai követ azt irá a német császárnak, hogy benne nem tudott felfedezni mást, mint csupa jót: hozzá tehetne volna: és nagyot. Az, mi e nagyságot egész nagyságában felmutatja, uralkodásának összege, kívül esik e szerény lapokon, mely csak összeállított töredéket nyujthat feladatához képest. Miért ismételni, hogy nagyság valódiabban, bölcsesség szerényebben, a tudomány és művészet szeretete áldásteljesebben soha sem lépett fel, hogy senki nem csinált mélyebb reformokat oly kevés zajjal, nem boldogítá alattvalóit helyesebb eszközökkel, s nem tette országot félvilág birájává minden zaj nélkül. Ezt mindenki tudja, s nekünk uralkodása utolsó éveiből még csak egy pár adatkát kell kiemelnünk.

Az erdélyi első vajdaságot Miklós elesése után 1369—72-ig Simontornyai Imre viselte, kinek testvére István székely ispán volt. Azután három évig Laczkovics István s utóbb László ült a vajdai széken 1391-ig. A király több ízben megfordult Erdélyben ezalatt is, mindig áldást osztogató kezekkel. Intézkedett a püspökök és apátok biráskodási jogai fenntartása mellett, 1379-ben közgyűlést hirdetett a szászoknak, hogy azon kiváltságaikat királyi megerősítés végett összeirják, emelte főként a városokat, védte azoknak önállóságát, kereskedhetési kiváltságokkal látta el, Brassónak Jádraig Szebennek Bécs, Cseh,- és Dalmátország felé engedett utat, nem hagyá háborgatni a Kolozsvárra beköltöző szabadokat, s a czéhrendszer emelése végett megbizta Goblin püspököt, ki született szász volt s székét magas műveltségeért nyerte, s Scharfeneck talmácsi várnagyot, hogy az ipar, és czéh-rendszabályokat javítsák ki.

De Lajos halála után eme szép és gazdag vidékre szomorú napok vártak. Nem leányán s utódján Mária királynén, nem özvegyén Erzsébeten mult, hogy a szász

ispánság nyugalma megzavartaték. Mária 1383-ban ki-
mondá, hogy ő a szász kalmárok kiváltságait meg akarja
tartani, s tiltá a harminczadosok zsarolásait, anyja pe-
dig Szebenből 1384-ben eltiltá a vásárra járó kalmá-
rokat. A szomszéd oláh kenézségek valóságos rabló-já-
ratokat intéztek ellene: raboltak, gyujtogattak, foszto-
gattak, szervezett, vezérekkel ellátott hadcsapatokkal
verték le a szászokat. Valamint Fogaras a havasalföldi
vajda uradalma volt, hol az birt még adományozási
joggal is, épen ugy az alsó kenézségek is szorosabban
akartak a rokon államhoz csatlakozni. E mozgalmak-
ban a keresztyénszigetiek némely oláhországiakat
meggyilkoltak, s a követelt váltság nevelte a surló-
dást. Gobelin püspök — a királynék kegyencze, kiktől
ez tekintélyes örök adományt nyert — a szászok és
Vladimir vezér s a táborozó oláhok közt hozott ugyan
1393-ban békét létre, mely minden eddigi sérelmekre
fátyolt kívánt borítani, eltiltá az oláhokat a szász lege-
lőkről, a Talmácstól a nagy oláh városig (melyik volt
ez?) terjedő határőrzést az oláhokra bizta, újra életbe
lépteté a hétszemély tanuskodását a rabló-gyikosok és
orgazdák ellen, s az oláhoknak a fegyverhordást csak
szükség esetére engedé meg: de azért a béke nem volt
tartós. Három évvel utóbb Sipos Elek oláh vezér, egy
csomó kenézzel és szökött jobbágygyal megint pusztí-
totta környéket, fosztogatta a kereskedőket: ugy,
hogy a királynének kelle parancsot adnia ki e táma-
dás elnyomására*).

Eme mozgalmak megint az oláhországi ügyekkel
állottak kapcsolatban.

III.

Ez ideig Magyarország északon és délen apró szláv
államoktól volt körülveve, melyek közül egyik-másik

*) Cod. Dipl. X. 8. 116. l. 1. 145. 68. 132 és 290. ll. Gobelin
püspök Omlást nyeré, mely halála után az oláh vajdákra szállott,
s azok birtokában maradt mintegy félszázadig.

egy-egy hatalmasabb királynak meghódolt. Veszélyesek azonban sohasem voltak. Most ez államokat északon egy szláv, délen egy csak nemrég feltűnt hatalmaság kezdé egyesíteni. Emitt a török, amott a lengyel: s a magyar államok élén a ledér Zsigmond állt.

Hedvig Lajos leánya kezét Jagjel Ulászlónak nyújtván, összekapcsolta a lengyel és lithván tartományokat. De Galiczia még mindig Magyarországhoz tartozott, s annak visszacsatolását a lengyel nemzet élénkül ohajtá. A trónvillongási zavarok kedveztek e vállalatnak, miután a királyi pár az oláh és moldvai vajdakkal szövetséget kötött, melynek folytán ezek a lengyel koronához csatlakoztak, Hedvig személyesen ment Vörösoroszország visszafoglalására. Zsigmond maga részéről legalább e hűbéres országokat kívánta visszacsatolni, s 1390-ben hadjáratot kezdett a két hűbéres ország ellen. Mircse az oláh vajda, ki épen oly kétszínű volt mint Vlajk, hirtelen meghódolt s kiegyezett vele — de nem István a moldvai. Ekkor Kanizsay János a székelyek ispánja saját dandarával s a székelységgel előre benyomult az országba, rabolva és pusztítva, hogy a királyi seregek utat készítsen. Midőn a király megérkezett, már az utak el voltak foglalva, s Kanizsay és a királyi sergek István vajdán fényes diadalokat arattak és egészen fővárosáig nyomultak. István meghódolt, hűséget esküdött és adófizetésre kötelezte magát. Két év mulva Mircse támadt fel, ki kedvezőknek hitte a körülményeket az elszakadásra, s Bajazid török szultántól kért és nyert segílyt. Zsigmond e hadjáratában is hasznos szolgálatot tettek a Kanizsay székelyei: Mircse megveretett s kis Nikápoly bevétetett*).

E harc, melyben a szultán csapatai csak alig lép-

*) Mircsemagát szörényi bánnak nevezi, de 1393-ig mások viselik e czimet, azután pedig 1408-ig mindig vacat pótolja a bán nevét az okmányokon. Ekkor Ozorai Pipo viseli. C. D. X. 7. 687.

tek fel, s az azt megelőző szerémi pusztítások, kisszerü előjátékai voltak ama hosszas és véres haláltusának, mely a magyar és török nemzet közt keletkezett s már pár évvel utóbb egész nagyságában kitört. De teljesen jellemzetes s hasonló az alvidéki mozgalmakhoz. Kétes hűségü s felszabadulni törekvő hűbéreseket látunk ott is, itt is, készeket szövetkezni a törökkel. Az egész betegességig tevékeny király alatt egymásután hullanak el a koronaországok s lazulnak kötelékeik az anyaállammal. Csak Erdély nem ingadozott, bár a kenézségi mozgalmak még mindig idéztek elő véres jeleneteket, de az olynemü hazaárulók, mint Kont és Horváthy, itt még teljesen ismeretlenek, s Laczkfi István itt akkor lett lázadóvá, midőn már nem volt vajda s az alvidéki urak czimboraságába vegyült.

És a sok lázadás, a melléktartományok foszladozása mégis aggasztották Zsigmondot. Nem annyira birodalma érdekeit s nagyságát látta azok által kockáztatva, mint egyenesen csak hiuságát sértették, mert nála mindig a látszat, a ragyogás volt fő. Gondolt egy nagy csapásra, melylyel mind e bajok forrását bedugja, de valamint semmit sem birt kellőleg végrehajtani, ugy a törökökre irányzott első csapása is a kivitel pontján ellene fordult. A két oláh vajdát már alig mondhatá alattvalóinak, mert ezek lengyel Ulászlónak adott hűség-esküjüket csaknem évről évre megújíták, sőt Mircese a szörényi bániságot is lefoglalva tartá, ugy, hogy Bubek Detrik után (1393 óta) tizenöt éven át nem is nevezett ki Zsigmond bánt. Ezt a Mircsét, ki már is szépen megnevelte Havasalföldét, bár minden vazaljai közt leghitszegőbb s megbízhatlanabb volt, le akarta kötelezni. Ezért 1395 elején Erdélybe jött, s a vajdát magához rendelte. Mircese, mintha a legőszintébb szándékai lettek volna, habozás nélkül megjelent Brassóban, hol Zsigmond tartózkodott és szerződött Zsigmonddal. Ez okmányban több van a szokásos hielgéseknél. Mircese sok ömlengéssel magasztalja a Zsig-

mond kegyeit, kel ki a törökök hitetlensége ellen s a királynak minden vállalatára a török és mások ellen segílyt esküszik. Még a régi kereskedelmi összeköttetések is meg lőnek ujítva, s Zsigmond Kanizsai István székely ispánt eltiltá, hogy az Oláhországból jövő szász kereskedőktől vámot vegyen*). Az oláh már az okmány kiállításakor árulásra gondolt, s bár Zsigmond máskülönben is könnyelműen fogott hadjáratához, nikápolyi megveretését nem kis részben a Mircse árulásának, ki Laczkfival mindjárt a csata kezdetén megszaladt**), köszönheté. És kicsinyben mult, hogy koronája is utána nem vezett, s a temesvári gyűlésen tett engedményei sem ellenfeleit nem csendesíték le végképen, sem nápolyi László törekvéseinek nem vetettek véget.

E gyűlés határozata az idegeneket kitiltá az ország kormányáról: de az erdélyi államügyek élén álló két idegenre, a püspökre és vajdára nézve kivételt tett***). Az első Macarinus, helyesebben Maternus, az utóbbi Stibor vajda volt. Eme lengyel születésű főúr egyaránt szerepel a történetben és mondában, de mindkét helyt különböző szereppel. Még Lajos alatt jött be az országba, Mária alatt már két megye főispánja volt, Zsigmond neki ajándékozta a Vágvidékét, s 1395-ben Szecsényi Frank vajdatársává teszi. A határt nem ismerő dühnek, az örült pazarlásnak, a szivtelen kegyetlenségnek, melyeket a monda ráaggatott, sehol semmi nyoma. Az Anjouknak oly őszinte híve, mint Zsigmondnak. Segítette a zendülések ellen küzdelmeiben, s Erdélyben sok időn át minden ellenséges igyekezetet elnyomva tartott. S hogy nemcsak királya, hanem a

*) Cod. Dipl. X. 2. 270. 305. Ez utjában Zsigmond sok kiváltságot ad a szász kereskedőknek.

**) Hammer Geschichte des Osm. Reiches I. k. 199. l.

***) Knauz értekezése az 1397-iki törvényekről Történelmi Tár III. k. 226. l.

nemzet előtt is tiszteletben állt: mutatja ki nem tiltatása.

A temesvári végzések Erdélyre is voltak hatással. Valamint a magyarországi decretumok külön kihirdetettek a nemesek tordai gyűlésein, épen úgy volt az országnak különös esetekre statutarius joga, melyet néha a király elnöklete alatt vett foganatba, s a tordai törvéynap sokszor politikai határozatok színhelye volt. 1398-ban a nemesség egy Apafit s egy Gyerőfit bizott meg az ország sérelmeit Zsigmond elé terjeszteni. A király e követektől izent vissza: higyenek megbizottjaiknak, kik megvizsik válaszat s ígérétét, hogy ügyeiket személyesen fogja elintézni. A püspöki és egyházi oláhoknak tized alól fölmentését elhalasztja, az okból mert a püspöknek saját zászlóalja van, az egyházi férfiak pedig bizonyos összeget tartoznak fizetni. Végül a nemesek ezuttal oláhaikat küldjék a táborozásra, magok mostanra fölmentetnek*).

Az ily események mindig bizonyos forrongást jellemzenek, de az, mig Stibor állt a dolog élén, ki nem törhetett. Sőt ez a kenézek s szászok közti surlódást is féken tartotta, midőn az egy királyi szolga megöléséért újra csaknem akitörés pontjáig érlelődött**). A szászok Zsigmond kormányának is kegyeltjei voltak: nem csak kereskedelmeket emelte telhetőleg, hanem Medgyes és Sink széket is kivette 1402-ben a székelyek ispánságának hatásköre alól s felruházta a szebenmegyei kiváltságokkal. Ez alkalmat adott a szász ispánság területének megnevelésére, mely ily módon az okmányokban ugynevezett hét és két széket foglalta magában***).

Ez évben Stibor erdélyi vajdaságának első szaka

*) Cod. Dipl. X. 2. 213. de itt hiányzik az utóirat, mely olvasható Benkó Milkovia II. k. 323.

***) Cod. Dipl. X. 2. 719.

***)) Az illető okmány töredéke Gräsernél Geschichte der Stadt Mediasch 9. l. jegyzet.

letelt, s ez évben Magyarországon, Horvátországban s Erdélyben oly erős forradalom támadt Zsigmond ellen, hogy többé már hatalmas párthivei sem tudták volna trónon tartani, s megmentését csak Nápolyi László — az ellenzék jelöltje gyávaságának köszönhető. A Zsigmond és Albert közt kötött örökösödési szerződést még az aláírók nagy része is sérelmesnek tartotta, s míg amaz testvére Venczel megaláztatása végett országától távol volt, László behivaték. A pápa ösztönzésére a főpapság ez utóbbi mellett nyilatkozott: Kanizsai az esztergomi érsek, Ludányi az egri püspök s Bubek a vránai perjel. Legelőbb Horvátország s a tengerpart, azután Tul-a-duna, utóbb a Nyírség s végre Erdély is talpon voltak. Zsigmond elveszettnek látszott, s bár maga is vissza sietett országába, de nem ő, hanem Garay, Stibor, Rozgonyi, Perényi voltak, kik koronáját visszaszerezték. Debrői István a László-pártiak dunántuli kapitánya és Ludányi püspök megveretéseik után Erdélybe menekültek. A tengerpart és nyugoti Magyarország lecsendesültek, s csak Szathmár és Erdély lázongottak még, bujtogatva Debrőitől és Ludányitól.

És ekkor, midőn már a mozgalom nagy része le volt verve, oct. 8-án általános bűnbocsánatot adott ki a király. Az általános kiadványok mellett egyes pontok kiválónan Erdélyről szóltak, mintegy bizonyosságául, hogy e fölkelésben ez országnak fontos szerep jutott. Erdély két vajdája Marczali Miklós és Csáky Miklós az erdélyi lázadók megtéréséért kezeseket adtak s ennek fejében ezek visszakapták elveszett birtokaikat. Ezeknek neveit a vajdák írásban nyujtották be, s lefegyverzésükre harmincz napi határidőt nyertek. De ha valaki az erdélyiek közül még oct. 28-ika után is a rablás-, gyújtás-, gyilkolás- és lázadásról nem mondana le, el fog ítéltetni. A vajdák ígérete nem teljesült s a boszus Zsigmond már dec. elején Laczkfi Jakabbal helyettesíté őket*).

*) Cod. Dipl. X. 4, 204. 225. 241. ll.

Sem Debrői sem Ludányi nem tették le a fegyvert, sőt a László lobogóját hiveik közt a templomokban is kitétték. Zsigmond végre 1404. november közepén Maróthi János bánt és Perényi Péter egykori székely ispánt fegyveres erővel küldé ellenök. Laczkfi vajdatársa ez időben Tamási Henrik fia János volt*). Debrői javait, Ludányi püspökségét veszté el. Állomása betöltetlen maradt 1410-ig, midőn a püspökséget az ifju Stibor nyerte el. Ennek atyja ez évben újra vajdává lett s e hivatalát most halálig (1414) megtartá**).

Zsigmond a főhivatalok betöltése körül eddig is nagy vigyázattal járt el, ettőlfogva még óvatosabb volt. Nem csak két székely ispánt nevezett ki egyszerre, hanem a vajdák hatáskörét is egyformává tette, mindketten viselték a szolnoki ispánságot sőt egyiket úgy mint másikat gyakran változtatta***).

De semmi sem menté meg Zsigmond kormányát nagy szerencsétlenségektől: sem reformjai, sem tevékenysége, sem bőkezűsége. Ha testvére ellen boldogult, annyival szerencsétlenebb volt a husziták ellen. Moldova és Oláhország a lengyel királynak hódoltak, Velence a tenger mellékét kerítette hatalmába, s habár a déli szlávok a magyar király természetes szövetségesei voltak a török ellen: mégis épen ezek lettek árulóivá a töröknél. Sokat tett, de ritkán az alkalmas perczen, sokat háboruskodott, de ritkán Magyarország valódi érdekében. Timur az angorai csatában a török birodalmat a végromlásra juttatá, s az alkalmas perczet, melyben Zsigmond újra a Balkán-vonalig terjeszkedhetett volna, elszalasztá, nem használván fel a Bajazid fiai közt támadt trónversenygest. S másfél évtized elegendő volt

*) C. D. X. 4. 292. 310. ll.

***) Miller Episcopi Agrienses I. k. 389. l. C. Dipl. X. 5. 134. 501. 549. ll.

****) C. Dipl. X. 8. 493; 2, 568. Néha négy vajda is volt (C. D. X. 4. 687. l.), mi arra látszik mutatni, hogy a régibb vajdák is megtarták czimöket.

arra, hogy az ozman hatalmasság megint szervezze magát és megkezdje támadásait.

1420-ban nyár derekán, midőn Zsigmond a havasalföldi vajdával háboruba elegyedett, ennek ösztönzésére, a magyar sereg megveretése után, egy török sereg Erdély délnyugoti részét előzőnli szokása szerint dul, rabol, éget. Csáky Miklós vajda serget gyűjt s Hátszegnél utját akarja állani az ellenségnek: de megveretett, s serge nagy része odaveszett. A versengés Dán vajdával 1421-ben is tartott, habár a király által pártolt II. Mirse már elesett. S most megint nagy török sereg üt Erdélybe, a Barcaságba. Az őrvidekek — székelyek és szászok — nem voltak ugyan készületlenül, de az egyesült török-oláh sergeknek megfelelni sem tudtak. Megverettek s a székelyek elszaladtak a szászokat pedig felkoncizolták. Brasó apr. 3-án bevételre, feldulatott, tanácsa fogságba hurezoltatott, a Barcaság kirabolgatott úgy, hogy Zsigmondnak adóját több évre el kelle engednie. Ily körülmények közt, mivel a huszita háborúval elfoglalt Zsigmondtól segílyt nem várhattak, Erdély rendei tordai gyűlésökön magok gondoskodtak magokról: szálljon táborba minden harmadik nemes és minden tizedik paraszt. De e fölkelésre már nem volt szükség: Zsigmond a törökkel fegyverszünetet kötött, Dán vajdával pedig — elismervén ez hűbéruraságát — kiegyezett*).

A fegyverszünetet Zsigmond 1424-ben megújította, s most a szultán egész haragját Dán vajda ellen fordította, hogy Zsigmondhoz pártolásáért megbüntesse. Sereggel támadta meg, elkergette s helyébe Radult a bukott vajda testvérét ültette. És ez időben az öreg Lazarevits

*) Eder kritikái észrevételei Felmerhez 65. l. Végetlenül kár, hogy az itt kivonatban közölt okmányok most sincsenek egész terjedelmökben kiadva. Az 1421-iki békét Vindeck említi. Kik e békét két évvel előbbre teszik, mellőzik az 1420. és 21-iki hadi tényeket, melyek fegyverszünet esetében mégis aligha megtörténtek volna. A hátszegi ütközetről l. C. D. XI. 504.

is megjelent a királyi udvarban segílyt kérve Zsigmondtól s előnyös egyezkedésre lépve vele (1426). A törökök új terjedése, az alvidéki események, Dán és Lazarevits előadásai végre beláttaták Zsigmonddal, hogy minő drága időt szalasztott el tétlenül. De itt vala az ideje, hogy valaha biztosítsa országait a veszélyes szomszédság ellen: s szokása szerint csinált jó terveket, hozzá fogott kivitelökhez, de végre egyet sem hajtott.

Még 1426. végén Erdélybe utazott Zsigmond. Lippa felől jött be, dec. 19-én Tordán volt, honnan egyenesen a szász földre tartott. Innen Maróthi Jánost Havasalföldére küldé, ki még e télen saját és a főurak, jelesül Pohárnok István banderiumaival Radult megfosztá a vajdaságtól, Dánt visszaülteté, sőt egy ízben Havasalföldét meg is látogatta. Még ezután is egész 1427. szeptemberig Erdélyben maradt Zsigmond, s marc. 14-én egy hadi szabályzatot adott ki, a kellő rend és fegyelem megtartása szempontjából. Az öt első pont eltilt mindentféle zsarolást, kártételt, gyilkosságot, nőrablást, s azok megbüntetéséről intézkedik. Két pont a sereg élelmezéséről szól: egy köböl árpa, rozs, zab 25—31 denár, egy napi széna egy denár, egy lud 5, egy csirke 3 denár; idegen só árulása, s királyi só megvámolása tilalmas*).

Hosszas itt tartózkodásának más indoka volt. Erdély határszélei védelmét a török ellen a német vitézi rendre akarta bízni. Még 1426. jul. 2-án irt Lépes Lőrincz alvajdának, hogy ő a Barzaságtól Vaskapuig fekvő földeket, a német rendnek akarja adni. Minthogy attólfogva, hogy a rend eltávozott Erdélyből, itt a viszonyok nagyon megváltoztak, kezdjen az alvajda a nemesekkel, szászokkal és püspökkel értekezletet, hogy ő bejöttével itt mindent előkészítve találjon. S valóban bejötté után eléggé alkalmasoknak találta a viszonyokat, hogy a lovagrendet apr. 9-ről Földvárról felszólit-

*) Cod. Dipl. X. 6. 876. 7. 676. — 6. 878.

sa, hogy néhány lovagot telepítsen Erdélybe. Az alkudozásokat a király titkára Schlick Gáspár által meg is kezdette, s három éven át folytatta. 1439-ben be is jött hét lovag Magyarországra, de itt tartózkodások most sem volt állandó*), sőt Zsigmondnak nagyszerű védelmi terve Erdélyben még csak meg sem próbáltatott. A Szörénybe telepített lovagok 1432-ben egy török csapat által levágattak. Ugyanez évben, s ugyane csapat Szörény alól Erdélybe vonult s a Barczaságot, a székely székeket, Kőhalom székét feldulta**).

A több egyszerre folytatott háboru, a törökök naponként fenyegetőbbé váló állása végre Zsigmondot a banderiális szervezet rendezésére bírta. A banderiumokat már Károly kezdte divatba hozni, Lajos kifejleszté, s Zsigmond 1433-iki tervezete megállapítá. Mint hajdan a várszerkezet bomlásnak indult, úgy már ez idétt a zászlóaljnak nem állítottak ki a honvédelemnek tetemes kárával. Ezen akart a király segíteni kiadványával, mely nem egyéb, mint a törvényes gyakorlat írásba foglalása. Egy banderium 400, de már ez időben 500 emberből állott. Minden száz jobbágy után 3, minden 33 után egy harczos állittatik ki. A jobbágyos és jobbágytalan nemes személyesen jelenik meg s Lajos rendeleténél fogva 1366 óta adómentes. Az erdélyi püspöknek van egy banderiuma (500 ember), a vajdának is egy, a székely ispánnak is egy. A kolosmonostori apátságnak 50 embere állott ki, hasonlólag a káptalanoknak, a városoknak részben legalább 500 külön-külön, egyébiránt birtokaik szerint, Brassónak például 150. Az erdélyi megyék 3000, a székelyek 2000, a szászok 2000 harczossal vettek részt a király háboruiban***). A végváratokat védelmező hadakat közvetlen a király

*) Kemény Jos. Értekezése Kurz Magazin II. k. 104.

***) Eder Felmerhez 65. l.

****) Kovácsics Suppl. I. 446. A Cod. Dipl. több okmányt hoz (IX. 2. 236.) a városok s apátságok kiváltságairól.

költségén tartották, s felügyelőséggel egyenesen a vajda volt megbizva, még a székely ispán hatósága alatti földeken is. Mindamellett a határőrzés kötelessége a székely és szász nép kötelessége volt, s ezekre volt róva a kémkedés és hيرادás kötelezettsége is.

IV.

Zsigmond félszázados uralkodása végén Erdély nagy válság pontjára jutott, melyet sérelmek összehalmozódása: vallásos és politikai okok idéztek elő. Az első már nagyon elmérgesedett dézmaügy, az utóbbi a kenészek dolga volt.

A dézmaügy egyszerre kezdődött a szászok betelepítésével, s az Alárdiak háboruja után is tartott és nyert terjedelemben. Lajos épen úgy mint atyja a békés elintézések egész sorát idézte elő, még akkor is, midőn már nemcsak a szászok, hanem a megyék s királyi várak is be voltak a kérdésbe elegyedve. Uralkodása alatt a szász papok — t. i. azok, kik nem tartoztak a szebeni prépostság alá — a várnagyok, kiknek a vajda volt főtámaszok, s a földesurak, ha eléggé hatalmasok voltak, beszédtek a dézmát, de nem szolgáltatták be a püspöknek az 1335-iki kiegyezés daczára. Szécsi Domokos püspök hivataloskodása négy első évét e vizsály foglalta el, s részint királyi parancsokkal, részint egyezkedésekkel rendezte azt*). Zsigmond alatt kitört a régi vizsály, s

*) Cod. D. IX. 2. 572: 1357-b. Déva, Küküllő, Ujvár, Kőhalom kapnak parancsot. Nem sokkal utóbb néhány szász helységgel egyezett ki a püspök, melyek az apostoli székhez fellebbezték volt ügyöket, oly módon, hogy az azóta szedett dézmát elengedi nekik. C. D. IX. 2. 606. — 1378-ban a tordai gyűlésen a nemeség kötelezte magát a dézma teljes megadására, s arra, hogy a megtagadókat nem segíti. C. D. IX. 2. 726. 1359-b. Csicsó, Bálványos, Léta, Küküllő, Ujvár, Déva falvainak az 1367-iki királyi parancs szerént intéztetnek, de Búnra nézve a vajda kivételt tesz, mert ez nincs a kir. parancsban. C. D. IX. 3. 171. Erre kiadatik

a nemesek 1398-ki folyamodványa az oláhok tizedmentessége ügyében, épen nem fejezte be azt, mely a püspökök és hiveik közt folyton folyt különböző alakban. 1435-ben a megyei és székely plébánusok panaszkodnak, hogy a bordézmát nem tudják beszedni, vagy hiányosan és sok bosszantás közt. Egy évvel utóbb a püspök Lépes György sérelmeit orvosolja Zsigmond. Sokan, kik a püspöknek tizedjében bizonyos pénzösszeget tartoztak fizetni, vagy egyenesen megtagadták azt, vagy nem az új jó pénzzel (az ugynevezett quartlinggal, melyből száz volt egy arany forint) fizették. De a király rendeletét egyetemes foganatosítás most sem követte, s nagy részben teljesítetlen maradt az*).

Hasonló rendeletek nyilván mutatják az egyházi élet hanyatlását. Oly merész eszmék minőket Husz nem rég hirdetett, oly véres mozgalom, mint a minőt a követői ellen támasztott háboru indított, hatást idéznek elő tul azon ország határain is, hol a kezdeményezés történt. S Erdély e részben is forrongott. Ilyenkor mindig erélyesebb a fellépés a visszaélések ellen: a szebeni prépostság már megalkotásakor hatalmas és erős érdekeket sértett. A püspök, a vajda, a székely ispán, a székely és megyei nemesség mind természetes ellenségei voltak. A prépostok háborui, hatalmaskodásai nevelték a gyűlöletet, s hivataloskodásuk a királyi udvarnál, hol gyakran korlátnokok és alkorlátnokok voltak, nem engedék, hogy kerületöket személyesen igazgassák, mely ily viszonyok közt kétszeresen szükséges lett volna. Végre prépostja sem volt, s az isteni tiszteletet is teljesen elhanyagolták. Ujra szervezése nem láttaték czélszerűnek és Zsigmond 1424-ben a prépostságot eltörölvén, jószágait több más javadalmakkal, Szeben

a parancs 1379-ben Küküllői János a történetíró megkeresésére. C. D. IX. 5. 383. — 1360-ban megújítja a nemesség ígérését, hogy nem fogja a dézmát letartóztatni. C. D. IX. 2. 200.

*) Cod. Dipl. X. 7. 630. 784. ll. A dézmának pénzzel megváltása ez évben rendeltetett el. U. o. 815.

városa községének adományozá, oly kötelezettséggel, hogy ez jövedelmeiből 15 egyházi személyt tartson, s naponként 15 misét olvastasson. Két év mulva V. Márton pápa a püspököt Lépes Györgyöt bizta meg e királyi rendelet végrehajtásával*). E tény szükségesképp változtatott a fennálló viszonyokon bár a szebeni dékánság ezáltal nem került a püspök hatósága alá, hanem továbbra is az esztergomi érsek hatósága alatt maradt, ki maga erősítette meg az egyházak által választott dékánt. Eme határszéli egyházak gyakran voltak az ellenség beütéseinek kitéve. Ilyenkor a templom kerítése volt a vár, mely mögé vonultak s mely ily módon vérkiontás által meg lőn szentségtelenítve. Eugen pápa azért czélszerűnek látta felhatalmazni a dékánt, hogy a templomot újra felszentelhesse**).

Mindez keveset tett az egyházi élet emelésére. Más módokról kelle gondoskodni oly időben, midőn a dézmaügy annyira elmérgesedett, midőn egész helységek (Szalatna-Bánya, ma Abrudbánya) tagadják meg a fizetést a káptalannak, s midőn a székelység között alig volt egyházi ember található***). Kétségtelenül befolyása volt Husz ujitásainak, mely már Moldvában erős gyökeret vert, s mely Erdélyben és a váradi püspökségben is terjedni kezdett. Itt az ujitás már megdöbentő alakot öltött, s a biblia magyar fordítása kezdett közkézen forogni. Ugy látszik, hogy a husziták száma naponként növekedett, annyira, hogy 1436. elején a váradi és erdélyi püspökök meghívák a Moldvába küldött Marchia Jakab minoritát, hogy a „dögletes eretnokség kiirtására“ haladéktalanul térjen eme püspök-

*) E javak Rüz, Nagy és Kis-Ekemező, a többiek Bolkácsi és sitvei portiók, melyek Salgó Miklós notáján estek a koronára. Archiv des Vereines für Sieb. Landesk. III. k. 304. l.

**) Sangvinis et seminis effusione szentségtelenítették meg, mondja az okmány Cod. D. X. 7. 796.

***) Cod. Dipl. X. 6. 742. Kurz Magazin II. 27. l. gr. Kemény által közölt okmány.

ségekre. Lépest az erdélyi püspököt foglalatosságai akirályi udvarban tartóztatták, s Jakab először Várad vidékére ment. Ősz felé Lépes visszatért dioecesisébe, s innen sept. 29-én újra sürgetőleg kérte a minoritát, hogy térjen be hozzá. A veszély nagy volt, s a dézmafizetés megtagadása mutatja, hogy az ugynevezett eretnekek nyílt elszakadást terveznek az egyháztól. Ezenfelül gyermekeik megkereszteltetését plébános által, a böjtnapok megtartását megtagadták, s már arra a pontra jutottak, hogy fegyveres kézzel keljenek fel a papság ellen, kiket — mint hirlék — leakartak ölni kicsinytől nagyig. E válságos perczben megérkezett a minorita, s mint egy a pápához irt jelentés mondja, bár saját élete kockáztatásával, de „Sabaoth Isten segélyével küzdött mint egy diadalmas harczos az anyaszentegyházért,“ papi dandárokkal verte le az ellenszegülőket, szigoru inquisitiót tartott s végre helyreállította az igaz hitet*).

Pillanatnyi diadal volt, s hihetőleg csalódás által tuloztaték is. A kenézek csaknem általánosan shismaticusok vagy eretnekek voltak: a keleti egyház hivei vagy huszíták, s a kenézekkel együtt a föld népe is. Ezeknél pedig a vallásos kérdés politikaival állott kapcsolatban, s végtörekvésében az Oláhországgal való csatlakozás felé gravitált. Sok kenéz azért kapta földjét, mert maga telepíté be, irtá ki erdőségeit, tölté el mocsárjait, s ezért nevezetes kiváltságokat nyert: biráskodott, adómentes volt, de a nemesi kiváltságok egész teljességét sohasem nyerte meg. Első volt az oláhok közt de nem egyenlő a nemesekkel, s a királynak földjétől némi csekélységet tartozott adni, mely nem adó, csak királyi jog elismerése volt. Mióta Lajos a görög vallásuak megtérítését Erdélyben elrendelé, s mióta Zsig-

*) A Biblia ezen kori fordítói Tamás és Bálint. A Jakabra vonatkozó adatok Cod. Dipl. X. 7. 808. s köv. ll. Fegyveres térítéséről a váradai püspök s kalocsai káptalan irnak.

mond e rendszabályokat még szigorubb alakban ujra kiadta (1428-ban), a kenéznek két törekvése volt: megvédeni vallását, s állását mennél függetlenebbé tenni*).

Mindaz, mit az oly gyéren megjelent okmányokból ezekről láthatunk, mutatja, hogy törekvéseikben nagyobb volt a folytonosság, mint a tervszerűség, s minden lehető alkalmat megragadtak az oláh és moldvai vajdához csatlakozásra. Fogaras földje csak névleg tartozott már Erdélyhez, mióta azt Mircse birtokával egyesíté, s most Wlád Drákul oláh vajda birtokában volt**), ki vajdaságát s a sárkányrend-jelét Zsigmondtól nyerte, s első fellépése egy a törökök ellen magyar segílyel vívott háboru volt (1431). De ugy látszik, hogy Zsigmond pártfogásában nem sokat bizott, s kereste az alkalmat, hogy magát a szultán hatalma alá vesse. Nemcsak kalauza volt a török sergeknek az 1432-iki beütések alkalmával, hanem Murad szultánnak ajánlatot is tett, hogy őt Bécs alá fogja vezetni. 1434-ben Oláhországba egy török sereg nyomult, mely Vláddal egyesülve Erdély alsó részét pusztitá. E dúlásokban a fogarasi oláhok is részt vettek, s Jaks Mihály székely ispánnak dandárát kelle összehivnia visszanyomásukra. Azalatt pedig a brassaiakat felszólitá, hogy a Havasok felől főként a Fogarasvidéki hitetlen oláhokra vigyázzanak, ezeket gyilkolják le, a nőket és gyermekeket pedig fogják el***). Az oláhoknak hasonló háboruja sok kenéz rokonszenvével találkozott s hozzájárulván a vallásos kérdések is, számos kiköltözésre adott alkal-

*) Cod. Dipl. X. 8. 370. 493. hol hunyadmegyei s a vaskapu melletti és X. 6. 796. hol bereczkfalvi kenézségekről van szó. Zsigmond rendelete Bathyaninál Leges. Eccl. III. 405.

**) Benkő Milkovia II. k. 283 l. Megemliti, hogy Vlád Boer István és Román testvéreknek falvakat adományoz, s az adománylevelet részletesen leírja.

***) Oklevelek gr. Keménynél. Jegyzetek az oláhokról Tudományos Gyűjtemény 1830. III. k. 103. l.

mat. Így dulták fel és hagyták oda Hátszegvidékén a rusori kenézséget Kosztka kenéz s Stancsul és Volkul oláh papok*). E zavarokhoz járult a jobbágyok szabad költözködésének akadályozása, mely az erdélyi nemességnek Róbert Károly óta saját különös kiváltsága volt.

Oly ingerült és izgatott volt a hangulat Erdélyben mind a miatt mi történt, hogy csak egy szikra kellett, hogy az ország lángra gyúljon, s a forradalomig egyetlen lépés hiányzott. A kormány sokkal gyengébb volt, hogysen akár a törökök évenkénti beütéseit megakadályozhatta, akára kenézeket megnyugtathatta, Zsigmond eretnokséget tiltó rendeleteinek érvényt szerezhettetés a vallásos üldözések miatti ingerültséget elnyomhatta volna. Tekintet nélkül ezekre adattak ki szigorú rendeletek, s hajtattak végre kiméletlenül. A Marchia hadjárata által elzsibbasztott lakosoktól a dézma hátraleköt — még ha több éves volt is, három év alatt összehagyván halmozódni, — quartlingban szedette fel a püspök, míg a földesurak a jobbágyok szabad költözködését gátolván, a végrehajtást könnyüvé tették.

A világi és egyházi végrehajtás minden nemei alkalmazva lőnek, a fizetni nem bírókat egyházi átok alá vetették: nem temethették el halottjaikat szentelt földbe, hanem kívül a templom kerítésén, nem házasodhattak egyházi szertartással, hanem törvénytelen házaságba adták leányaikat, testvéreiket. 1437. tavaszán felkeltek a jobbágyok az ország délnyugoti részén. A mozgalom égetéssel és rablással kezdődött, de csak hamar vezérok akadt egy Kardos János nevű pór, ki a szászok földjét támadta meg legelőbb. A szászok Dévára Lépes Lóránt alvajdához irtak segélyért, ki meg is nyugtatta őket válaszával. Mialatt e kitért mozgalom elnyomására a nemesség és székelység készülöketek tett, a felkelt pórok Szolnokmegyébe Alparét mellé Bából

*) Cod. Dipl. XI. 503. l.

na hegyére gyülekeztek, s ott elsánczolták magokat. Midőn végre a nemesek s megyék hadai megérkeztek, a lázadók megpróbálták a kiegyenlítés útjára lépni, s követeket küldtek a táborba a vezérekhez Csáki László vajda, — Lépes Lóránt alvajda — Tamási Henrik s Jaks Mihály székely grófokhoz. Ezek azonban ilyen alku által tekintélyököt látták volna bemocskolva, s Csáki vajda a követeket felkonczoltatta. Erre az országos sereg a pórok ellen ment, de azokat egy véres ütközet után sem verhette le.

Sőt a pórok a kétségbeejtő küzdelemben oly nagy erőt fejtettek ki, hogy a nemesség megdöbbsent. Erejével, mely együtt volt, nem tartotta tanácsosnak a küzdelem folytatását, s hihetőleg egy török beütés által szorongattatván, a parasztokkal egyezkedésbe bocsátkozott. Bármily megalázó volt is, az első lépést kétségkívül a nemesség tette, s elgondolhatjuk, hogy nem kis kényszerűség folytán. A föld népe, mely hadjáratok alkalmával különben is használtaték s azért gyakorlott harczokkal birt, már teljesen szervezé sergeit. Az oláhokat a vallásügy, a magyar jobbágyokat a költözködés gátlása keseríté el, s a szebenszéki fölkelések már ez időben egyetemes lázadássá fajultak. A pórhadaknak egyes vezérek voltak, s Kardos János*) nem tartozott többé az alsó ranguak közé. Főhelyen Budai Nagy Antal állott, s mellette Gál Kendről, Tamás Székről, László Antosról és Pál mester Vajdaházáról mint zászlótartó. Az első ütközet után már hadfolytató

*) Kardos Jánost a Lóránt levele említi, Eder Felmerhez 99. l. A vezérek fel vannak sorolva Hunyadiak kora Okmánytár X. 1-ső számú okmány. Ezek közt nem fordul elő Kardos János, hanem igen a kolozsvári Jakab mester fia János, kivel talán egy személy lehetett. Ezenkívül a brassai feliratok egy Márton nevezetű vezért is említnek, de miután Turóczy és Bonfin Mártont a nyiri mozgalmak vezéreül említik, s Mártonról a későbbi okmányok sem szólnak, világos, hogy a brassói felirat Mártonja egy a nyiri Mártonnal.

feleknek tekintettek s a nemesség és köznép követeik által békéről kezdtek alkudozni. A béke jul. 6-ára létre is jött, még pedig a nemességnek nem kedvező feltételek alatt. Minden szava, minden sora mutatja annak, hogy ez önerején nem verheti le a zendülést, s külsegylyt egyhamar nem várhatván, egyezkednie kell. Mindenek fölött az eddig szenvedett sérelmeknek mind két részről teljes elengedése biztosittatik. S mivel a pórok csak a királyoktól nyert kiváltságaik védelmére s nem a nemesek és egyházi férfiak ellen fogtak fegyvert, hogy jövődre hasonló veszélyek elkerültessenek, elhatározzák: a tizedet folyó pénzzel, mely egy arany forinttal egyenlő értékű legyen — az az száz denáral vagy 20 kapekkel — fizetik, a földesurak kilenczedet (mely adónemet, nagy Lajos 1351-be hozott be, s azóta Erdélyben is divatozott) nem vesznek, nem gátolják a szabad költözködést, a magtalanul elhalt jobbágyok javait nem foglalják le özvegyétől vagy rokonaitól, megérik egy hároméves marhával, s azok szabad végrendelkezését nem gátolják. Ha a jobbágyok az uralkodótól, a szent Istvántól nyert jogaik és kiváltságaik megerősítését megnyerhetnék, szolgálataikat ehhez képest teszik meg. Különben minden jobbágy sz. István-napkor tíz pénzt fizet, hetenkint egy napi szolgálatot tesz, a földesurnak malmát — ha van — igazítja, ha nincs, két köből zabbal s különböző időben adandó lepényekkel*) s egy csirkével kedveskedik. De nem ad disznó- és méhdézmát s az akó nevű censust. Táborozás alkalmával a sereg télen a helységekbe helyeztetik el, nyáron a szabadban táboroz, s a városi vagy falusi birák megesküsznek, hogy helységekik rendes áron adják az élelmet, a katonák pedig nem zsarolnak. Még némi visszaélések eltiltása mellett kikötötték, hogy azon pontoknak, melyek a szent István-

*) „tortas“ mondja az illető okmány Hunyadiak kora X. kötet 7. l.

féle adománylevélben nem volnának részletezve, meghatározására mind két félnek megbizottjai üljenek össze.

Legfontosabb pontja ez okmánynak, hogy jövőre szabadságában áll a föld népének évenként egyszer a bábolnai hegyen összegyűlni a mostani vezérek, vagy azok egyike alatt, hol ezek vizsgálatot tartanak, ha vajon megtartják-e a nemesek az itt kötelezett pontokat? azok kik nem tartják meg, tekintessenek hitszegőknek s ne számolhassanak a többi nemesek védelmére. E pont közel állott ahhoz, hogy a jobbagyságot külön renddé tegye, s életbe léptetése a nemességre nézve nagy veszélyekkel járhatott volna. A következmények által bebizonyosodott tény, hogy ennek megtartása nem czéloztatott komolyan a nemesség által, s elfogadásakor csak a kényszerűségnek engedett az.

A veszélyes merény s annak ki nem elégitő megoldása intő példa volt a nemességnek, székelységnek és szászságnak egyaránt, hogy alkotmányokban van valami, melyen változtatniok kell: az egység hiánya a három nemzet között. Annyi közös érdek mellett, daczára, hogy egy országban laktak, a három nemzet három politikai testet képezett. S mennél kevesebb volt alkotmányukban a találkozási pont, és mennél nagyobb önállóságot biztosított az egyiknek úgy mint a másiknak, annál jobban érezék most a szétdaraboltság veszélyeit. A pórok még mindig fegyverben állottak, az apró csatározások újra megindultak, s a jul. 6-iki béke mitsem eredményezett.

A veszély nagyságához képest sept. közepére Kápolnára a három nemzet közgyűlése lön kihirdetve, mely eddigelé sem volt szokatlan, de most egy véd- és daczszövetség kötésére használtatott fel, mely alapjává lett azok uniójának. E szerént hűségesküt tesznek le az uralkodónak, megesküsznek, hogy egymást minden szorongattatásaik közt segíteni fogják, nem csak az ország védelmében, hanem a támadók ellen is, kivéve ha

ez a király volna. Mert ha ez fordulna bármelyik ellen is, térdhajtva fog a más két nemzet annak kegyelmet kérni. A testvéri unio — így neveztetik az okmány — többi pontja katonai fegyelmi rendszabályokat tartalmaz, s a gyors segélyadás módjait határozza meg.

Ez volt kezdete a szigorubb fellépésnek a parasztság ellen, s egy hosszas és véres háborunak, mely Erdélyt fél évnél még tovább zaklatta. A pórhad ezalatt Magyarországra a Nyírségre és Szamosközre is elterjedt, hol egy bizonyos Márton volt annak vezére, s ott és itt sok véres tusára adott alkalmat. A régiekhez új vezérek csatlakoztak, smár néhány nappal az unio megkötése után a két fél véres csatát vívott. És most megint megpróbálták a kiegyezést. Megint követek jöttek össze oct. 6-ára Apátiba mindkét féltől, s megint jött létre egy kiegyezés. Az ügy ez által Zsigmond elé lön fellebbezve. Küldjenek mindkét részről nov. 1-ig követeket a királyhoz, s mignem ezek visszaérkeznének, legyen béke közöttök. Addig is a földesurak s jobbágyok közti viszony újabb szabályozás alá vétetett, részben a korábbi pontok szerint, részben a nemesség részére kedvezőbb alakban. A földesuraknak jobbágyaik feletti törvénykezése el lön ismerve, s a parasztság a vajda zászlója alatti hadakozásra köteleztetett. Az új pontokat megsértő nemes e szerint is legyen hitszegő.

Az újabb kötés sem sokat használt. Itt nem lehet szó komoly kiegyezésről, hanem egyik vagy másik fél teljes legyőzéséről, nem békéről, hanem teljes diadalról vagy teljes elnyomásról. Zsigmond betegsége miatt nem volt oly állapotban, hogy sikeresen intézkedhetett volna, s még ez év végén elhunyt. De Nagy Antalt is diadalai annyira elkábiták, hogy ő a nemesség kiirtásáról s Erdély elfoglalásáról gondolkodott.*) Már Kolozsvár

*) Totam Transilvaniae partem cum iisdem volens expugnare sibi subjiendam, mondja Eder Felmerhez 74. a szász nemzet jegyzőkönyvéből vett idézetben.

hatalmában volt, s zendülése ezzel újabb támaszt nyert. A szász föld még egyszer feldulatott, a nemesek birto-
kai zsákmány tárgyává lettek, cselédségök pedig leg-
gyilkoltatott*).

De a nyiri paraszt mozgalmat maga az azon vidéki
nemesség leverte, s ez most Erdélybe sietett szorongat-
tott társai védelmére. Az egyesült magyarországi er-
délyi megyei és székely hadak legelőbb Kolozsvárt tá-
madták meg. A pórhad főereje e városban és város
mellett Kolosmonostornál volt, ezuttal azonban meg-
veretett. Maga Nagy Antal a csatatéren felkoncezoltatott,
s szétszaladt hadának egy része Kolozsvárba vette ma-
gát, más része pedig a nemesi hadak kezébe esett, kik
közül kilencz előbbkelő Tordánál nyársba vonatott. E
diadal után a nemesek Enyedet támadták meg, mely
hasonlag a lázadók kezében volt, s dec. 15-én felper-
zselték, mialatt dandáraik egy része Kolozsvárt vívta.

A dolgok ez új fordulatában a szászoknak semmi
része sem volt. Daczára a mult évi uniónak, hadaik nem
voltak jelen, gyaníthatólag saját határaikat védelmez-
ték. Ekkor 1438. jan. 9-én az ostromló tábor elfoglalta
Kolozsvár külvárosát, s hogy a várat is bevehesse, fel-
szólítá a szász hadakat, hogy siessenek ide. Épen ez
időben hire járt, hogy Erdély alsó részeibe török ha-
dak készülnek beütni, s az ekkép fenyegetett szászok
siettek engedelmeskedni a felhívásnak, belátván, hogy
a zendülés lecsendesítése nélkül a török erő ellen ők,
a legelőbb fenyegetettek, nem fognak segílyt nyerhet-
ni. Mialatt az egyesült dandárok Kolozsvártt bevették s
a szétszórt pórhadakat semmivé tették, febr. 2-án a há-
rom nemzet Tordán országgyűlést tartott, s megújítá a
mult évi uniót, oly módon, hogy a szászok a lázadás
leverésére a magyaroknak, ezek pedig a török ellen a
szászoknak kölcsönösen tartoznak segílyt adni. Nem sok

*) Fejérd elpusztítása — Kurz Magazin II. 372. — bizonynyal
nem volt egyetlen hasonló tett.

kal ezután *) a forradalom teljesen leveretett, de Lépes György püspök még ezután is gátolta a jobbágyok szabad költözködését, s ez ügyben utóbb is Albertnek kellett ellene parancsot kiadni. A nemesség szigorúan büntette a lázadókat: a vezérek megölettek, sokaknak szemeit szurták ki, másoknak kezeit, orrát, fülét, vagy ajkait vágták le.

V.

A szászok rettegetése egy kilátásban levő török hadjáratról csak hamar igazoltnak bizonyosodott be. 1434. óta Vlád Drakul az oláh vajda, a szultánnak valóságos hűbérese volt. A paraszt had által kifáradt Erdély könnyű zsákmánynak tetszett és június havában Murád szultán Viddinnél átkelt a Dunán, és Vláddal Oláhországban egyesülvén a Verestornyon át Erdélybe nyomult. Losonczy Dezső vajda elég korán elrendelése a nemesség fölkelését, de a nagy erő ellenében kellő számu serget nem tudott összehozni, s ily módon kénytelen volt visszavonulni, elpusztítván a törökök előnyomulása előtt fekvő helyeket, s a lakosokat is magával vivén nagyrésztben. A török szokása szerint dulva, rabolva nyomult elő, vezetve Drákula vajdától, míg nem Szeben vára alá érkezett, melyben aszomszéd helységek lakossága is menedéket keresett a mindent elborító ozmanok ellen, mialatt portyázói Hátszegvidékét s a szászföldet ellepték. A szultán 8 napon át sikernélkül ostromolván Szebent, elvonult alóla, de minden magasabb terv nélkül folytatta hadjáratát, egymásután hat kis erődöt foglalt el, Medgyest, Segesvárt, Brassó

*) Bár Eder, Kemény József, Teleki közölték e lázadásra vonatkozó okmányokat, mégis főként leveretéséről nagyon híjánosak az okmányok. Hogy a tordai gyűlés után is tartott, világos a frigylevélből, melyet Eder adott ki: *Supplex libellus Vala chorum* 24. l. hol a lázadás leverése mint a tanácskozás tárgya említetik.

külvárosát megvívta*). Szászsebes ostromát egy szemtanu, — egy akkor török fogságba került ifju — beszéli el.

A török hadat Vlád vajda vezette e város alá, melyben a székely közeledtével a környékbeli nemesség is menedéket keresett. Vládnak a városbeliekkel ismeretése volt s ennek alapján felszólítja őket, hogy ne kísértsék meg a hasztalan ellenállást, hanem adják fel magukat, sem a népnek, sem az előljáróknak nem lesz bántódásuk. Elvitetnek ugyan a török birodalomba, de ott földet nyernek, s ha az új telep nem fog tetszeni, visszamehetnek. Egy erős nemes, hasonlólag erős testvérével, ki már sokat küzdött a törökkel, hallani sem akart ezen tanácsról: inkább százszor haljon meg, mintsem családját török kézbe adja. Azokkal, kik úgy gondolkodtak mint ő, az erődben vonta meg magát, de a város csakugyan feladta magát, s lakosai, előljárósága elhurczoltattak. Az erőd tulajdonkép csak egy torony, egy egész nap vitézül tartotta magát a legborzasztóbb ostromlás ellenében, miután fedélzete is teljesen összeromboltatott. Másnap reggel a tornyot bástya magasságra fákkal vették körül, azokat meggyújtották s így perzselték össze a bensorultakat, kiknek nagyrésze kinos halállal mult ki**).

*) Hammer I. k. 343. l. két hadjáratot az Aliét (melyről, nem tartozván célomhoz, nem is szólottam) és a szultánét összefoglalja, s ezért a táborozás vezérének Alit nevezvén, a Vaskapun át vezeti be. Ennek alapján a magyar történetírók Szeben ostromát a hadjárat végénél említik. Zinkeisen Geschichte des Osman. Reiches I. 581. Hammernek több rendetlenségével együtt ezt is tisztázza. Más kérdés a hadjárat éve. Hammer 1438-ra, Zinkeisen 1437-re tesz. Az egész csaknem rendezhetetlen. Ezen utóbbi török forrást használ s erre látszik mutatni az is, hogy Erzsébet 1438 aug. 10-én rendel el a Báthoriak jószágai visszaadását, kik a törökök ellen föl nem keltek, tehát nehezen az ezen évi hadjárat következtében. De a szászsebesi névtelen szemtanu, Zsigmond halála utáni évre, a brassai feliratok, Sigler, Fuchs, szóval minden erdélyi forrás 1438-ban említik.

***) Egy ekkor török fogolylyá lett férju munkájának előszava: Vereins Archiv III. k. 64. l.

Két hónapon át sanyargatta a szerencsétlen országot Murád hadja, mondhatni minden ellenállás nélkül, s csak midőn a nyári évszak hanyatlani kezdett, vonult ki Töröcsvár felé, roppant zsákmánynyal s 70,000 foglyot hurczolva magával. De ő az eredménynyel nem volt megelégedve, nem kirablani, hanem elfoglalni akarta Erdélyt, hogy tervszerűtlen barangolásaival erre kísérletet sem mert tenni, azért Drákulát tette felelőssé, elfogatta s csak kezesek adása után ereszté szabadon. Erdélyben pedig a vajda sokallotta a dulás kárait, s hogy a nem védelmezés felelősségét magáról némileg elhárítsa, a fel nem ült nemesek jószágait foglalgatá, kiknek aztán Erzsébet királyné osztogatott kegyelmet. A török dulást leginkább a szászok érezték, kik az alvidékről a megyékbe vonultak, s honnan midőn a veszély elmúltával vissza akartak menni földjeikre, a nemesség s főkép Lépes püspök által mindenkép gátoltattak. E miatti elégtelenségöket egy más körülmény még fokozá. Azon szabadelvü mozgalom, mely a pápaság ellen a bási zsinat alkalmával Németországon nyilvánult, utat talált Erdélybe is, hol az e zsinatra vonatkozó iratokat, leveleket Németországból hazatért kereskedők terjeszték, s hol Tamás apolti lelkész, az ellenpápa savoyeni Felix megbízó levelével ellátva, nyilvános tanításokat tart s már számos hívét az egyháznak eltántoritá — annyira, hogy Erzsébet királynénak 1440. jan. 2-áról e részben szigoru rendszabályokat kelle elrendeli *).

Az elhangzott paraszt mozgalom, a törökök beütései, a vallásos viszályok s mi ezekhez járult a trónversenyés Erzsébet és Ulászló között: mind ez Erdélyt zaklatott állapotban tartá. Gondoskodni kellett a nyugalom helyreállításáról, s Ulászló helyesebb módhoz nem nyulhatott, mint hogy Hunyadi János temesi grófot és szörényi bánt Ujlaki Miklóssal együtt erdélyi vaj-

*) Kurz Magazin I. k. 183. l. Vesd össze Hunyadiak kora I. 160. a jegyzettel.

dákká nevezte ki*). Ily módon az első a török elleni határszél tetemes részét felügyelete alá nyerte, mely által módjává lett azok megvédésére a honvédelmi rendszer célszerű felhasználásáról is gondoskodni. S erre szükség is volt.

Az eddigi hadfolytatás célszerűtlenségét török magyar egyiránt belátta: amaz, hogy tervnélküli rablójáratokkal Magyarországból egy talpalatnyit sem hódít meg, ez, hogy az eddigi védrendszer védelemre legkevésbé alkalmas. Ulászló azért egyesíté Hunyadi kezében a végeket, hogy e rendkívüli katonai tehetség működéseiben kellő arányt fejthessen ki, a szultán pedig azért támadtató meg Belgrádot, hogy Magyarország ellen biztos támpontot nyerhessen. De Belgrád hősi védelme új idők beálltát jelenté, s a diadalnak eme napjai a nemzet önérzetét nagymértékben emelték.

A belgrádi kudarcz Muradot új erőfeszítésre ösztönzé. Ha nem vehette be amaz erődöt, megakartá kerülni s néhány nappal Izsák bég megveretése után Me-zid bég parancsot kapott, hogy Erdély elfoglalására siessen. A bég 1441**) -ben megint az ország alsó részét boritá el. Rablásai Hunyadit Gyula-Fehérvárra szólíták, ki egyesült a püspökkel Lépes Györggyel, s a mily hirtelen csak lehete a környék zászlósait és fölkelését táborba szólítá. A török had Szent-Imrénél

*) Mikor lett Hunyadi erdélyi vajdává? annak idejét nem lehet pontosan meghatározni: de minden arra látszik mutatni, hogy a belgrádi diadal előtt. Érdekesek e részben Pesty Frigyes kutatásai Történelmi Tár XII. 192 s köv ll. V. ö. Hunyadiak Kora I. 247. jegyzet.

**) Ezen dolgok chronológiájában sok a zavar. Lépes sirirata 1442-öt mond, de Thuróczy szavai 1441 mellett tanuskodnak. Zinkeisen ezen utóbbit fogadta el. Azonban bár Turóczy ellen, a sirirat mellett Bonfin is tanuskodik 457. l. ki a belgrádi, s szent-imrei ütközetek közt néhány hónapi időközt — pauci menses — említ, miután László király egy okmányában H. K. X. 350. nyilván mondja: Izsák megveretése után néhány nappal ütött be Me-zid, ha a belgrádi diadal 1441-ben volt, ez sem tehető más évre.

táborozott, midőn Hunyadi ellene támadást intézett. Hunyadi ugylátszik csalatkozott az ellenség számában, melynek egyrésze a szomszéd hegyek mögött volt s a völgyes vidéken igen előnyomuló magyar serget bekeríté. Csak a ki Hunyadival kivághatta magát, menekülhetett Fehérvárra, a többi ott veszett Lépes püspökkel együtt, ki egy patakon át akarván kelni lováról leesett elfogatott s lefejeztetett.

Mezid diadalát a valónál is jelentékenyebbnek tartotta, s miután csapata egyrésze zsákmánylásra elszéledt, maga derék hadával Szeben ostromára sietett*). Hunyadi vajda társával Ujlaki Miklóssal az elbizakodottnak háta mögött új serget szervezett, melylyel a szorongatott Szeben fölmentésére sietett. Egy kis falunál volt a döntő ütközet, mely Mezidnek és fiának életébe, a szultánnak pedig egész sergébe került. Kemény Simonnak leonidasi önfeláldozása mutatja, hogy mily helyes tapintattal látta be már ekkor a nemzet, hogy a török ellen folytatott védelmi harcok egész sükere Hunyadi életével van összeforrvá. A diadal nagy fontosságú volt, Hunyadi neve európai fontosságúvá lett, s a nyert és Budára küldött zsákmány Ulászló egész udvarát ámulatba ejté. A veres tornyon át Oláhországba menekült törököket Hunyadi innen is kiüldözé, s csapataival egész Thraciáig barangolt. Azalatt pedig Vladdal s a moldvai vajdával a magyar király hűbéruraságát elismerteté.

Mezid nem remélt kudarcza a divánban is nagy rémületet okozott. Habár „Jankó“ — így nevezék Hunyadit — az ozmán előtt is rettenetessé leve, Murád,

*) Egy része a történetíróknak hagyományokra támaszkodva, Szent-Imrét tartja a diadal színhelyének. Mindazt, mit e vélemény mellett elmondani lehet, szépen összegyűjté Veszeli K. gyulafehérvári isk. programm 185⁸/9. A másik vélemény pártfogói Chalcocondylasra támaszkodnak, ki világosan Szebent ír. S valóban alig hihető, hogy e görög író ily fontos csatahely neve körül csalatkozhatott volna.

hogy neve félelmetességének varázsát fenntartsa, menél gyorsabb boszut határoza el. Erőltetett sietéssel vezették a készülteket, s Sahin basa rumeliai beglerbég felajánlá jó szolgálatát az ozman neven ejtett gyálat megboszulására. A következő év elejére 80,000 ember állott talpon, kiket 1442-ben maga a szultán egész Sofiáig kísért. A roppant tábor akadálytalanul kelt át a Dunán s pusztitá Oláhországot, mignem a Vaskapunak vette utját, hogy azon átnyomuljon Erdély elfoglalására. Hunyadi itt 15,000 emberével — nagyrészen válogatott, nehéz fegyverzetű harczosokkal — és segítve Ujlakitól, utját állotta. Ő támadott a helyen, melyet mint arra alkalmast maga szemelt ki. A csata Hunyadi fényes pályájának egyik legfontosabb percze volt. Hoszszasan, vitézül, elkeseredett erőfeszítéssel küzdöttek, mignem az ozman sereg megszaladt a Duna felé. De csak kevesen menekültek meg, s a tábor roppant zsákmánnyal a magyarok kezébe esett.

Újabb ámulat volt Európának, Hunyadi magyar Achillesnek nevezteték, az ozmanok elleni vállalatok mindenféle lelkesült részvétellel találkoztak, s nem csak meg vala Erdély mentve, hanem Ulászlónak, ki már honn is rendezte ügyeit, lehetővé lett támadólag föllépni. A vállalat lelke Hunyadi volt, ki ezzel a töröknek Balkánon tul üzését tűzte ki czélul. Fényes hadjáratát a szegedi béke, s azt a várnai kudarcz követték. Ulászló a csatatéren maradt, s a csodásan menekült Hunyadi megtartván Erdély s a tiszai részek kapitányságát, országkormányzóvá lett. Egy Erdélyből intézett támadással Drakulát letette s a vajdaságot Dánnak adta. De midőn Drakula a török segélylyel próbát tett, országa visszafoglalására, Hunyadi a töröcsvári szorosnál a Bucses hegyén átszállott véletlen támadással leverte őt, s a török elleni vállalatokra nézve oly fontos országot biztosítá a magyar koronának. Szüksége vala erre a török ellen intézett harmadik támadó hadjárata végett, mely azonban a rigómezei csatavesztéssel végződött. De ha

Hunyadinak nem is sikerült a törököt a Balkánon tulara üzni, legalább távol tartá Magyaroszágtól, s ha Konstánczinápoly bukását fel nem tartóztathatá, Belgrád megvédésével legalább a dunai vonalt épen fentartá.

Hunyadi kormányzósága alatt több ízben fordult meg Erdélyben, hol rokonai voltak, hová való volt maga is, s hol kisebbik fia Mátyás született. Sok birtoka, sok rokona volt főként Hunyadmegyében, mely számtalan kenézségeivel, daczára, hogy két erős vár — Déva és Hunyad — által fékezteték, eddigelé fészke volt a forradalmaknak s réme a szomszéd városoknak. De már néhány évvel az utolsó paraszt lázadás után, a megye egészen csendes, s a kenézek bár egyfelől a szászokat uton utfélen verik és fogdossák s területökből a mit lehet lefoglálnak, de másfelől hiven követik Hunyadit az ezen vidéken vivott harczaiban. És Hunyadi is bőkezü irányokban. Még száz évvel utóbb is emliti egy történetiró *) hogy ő a hátszegvidéki oláhokat — kétségen kívül a kenézeket — nemesekké tette, s ily módon a kenézségekkel rakott vidék forrongásainak okát megszünteté. Rokonait a Csolnakosiakat, kik eddig kenézek voltak, nemcsak felruházta a nemesi jogokkal, hanem birtokaikkal együtt a szokásnál nagyobb szabadalmakkal látta el: jobbagyaik adómentesek voltak, ezek főbenjáró pereit maguk látták el, melyek tőlük a királyi táblára lettek fölebbezve, s a kir. rendeleteknek e vidéken csak akkor vala kötelező ereje, ha az idős ebb Csolnokosi is megpecsétlé**).

Midőn végre Hunyadi kormányzóságáról lemondott, László király Besztercze vidéket önálló ispánsággá emelte, smint örökös grófságot neki adományozá. Besztercze, mint szász örvidék, a székely ispánok hatósága

*) Verancsics Antal Szalay kiad. I. k. 143. A kenézek foglalásairól, melytől ezek letiltattak, lásd Kurz Mag. II. 332. l.

***) Fejér Genus Joannis de Hunyad: 91. 99. 111. V. ö. Hunyadiak kora I. 26. l. jegyzet.

alatt állott, azonban maga a város a korábbi királyoktól nevezetes szabadalmakat nyert. Ezek azonban csonkítatlanul maradtak, s maga Hunyadi sietett a király második 1453. jan. 30-iki adományozása után Besztercze és Radna kiváltságait megerősíteni, melyről kiadott okmánya jul. 22-éről nemcsak fizetéseiket és havi szolgálataikat hagyá meg a régi mód szerént, hanem Besztercze azon szokásos jogát is megerősíté, hogy részt vehet a szászok és megyék gyűléseiben s kikérheti alkalmoszerűleg a hét szék tanácsait is*). Ily módon a vidék Erdély új megyéjévé lett, melynek nagy grófja egyenlő rangu volt a szász és székely ispánnal. Ugyanakkor László király egy másik okmányával Déva és Görgény várait hozzátartozandóival Hunyadinak adományozá. Mind a mellett a beszterczeiek a király adományozásában jogaik csonkítását látták — annyival inkább, mert László egy okmányában, melyben a szász földeket, a hét széket, Medgyest és Selyket s Kolozsvárt és Vinczét felszámolván elidegeníthetetlennek nyilvánítja, Beszterczéről nem tesz említést. Ez fölkelésre bírta őket, melyet Hunyadi fegyverrel vert le, s hogy a hasonló merényeket jövőre lehetlenné tegye, Besztercze közelében egy vár építtetését rendelé el, melyből a vidéket féken tarthassa.

Hunyadi megjutalmaztatásának s az udvartól elvoulásának éve egyszersmind Konstánczinápoly bukásának is éve volt. Az esemény általános rémületet okozott, s az főként a szászokat biztosságukról gondoskodásra bírta. Legelőször Szeben jajdult fel, s a veszély közvetlenségét mélyen érezé. „Azért kiáltja — írá a szebeni polgármester a bécsinek — az átkozott török gyakran és keményen, ifja és örege untalan Szeben! Szeben! mert reméli, hogy ha e várost elnyeri, nem csak a ma-

*) Hunyadiak kora X. k. 347. kiadott okmány és Windisch Magazin I. 60. lapon Seviert által közölt oklevél. V. ö. Eder irataival Felmerhez 130. l. Schaeseushez 230. s köv. ll.

gyar királyságra, hanem az egész keresztyénségre veszélyt hozhat.“ És egy más levél is említi, hogy a török Szebent utjában álló akadálnak tekinti, melynek elhárítása után egyenesen Bécs alá készül. A jó szebeniek városuknak a valónál több fontosságot tulajdonítottak, de aggodalmuknak meg volt az a haszna, hogy legalább komolyan hozzá láttak a készületekhez. László királytól kieszközölték, hogy Talmács vára a szász ispánságnak adatott, oly feltétel alatt, hogy azt lerontani Lothervárt és Verestornyot megerősíteni, a közlekedési utat pedig falakkal és erődökkel ellátni tartoznak. Ezenkívül magának Szebennek is erődjeit jobb karba helyezék, s 1455-ben Hunyadi János a király nevében engedélyt adott a brassóvárosiaknak, hogy erődjüket — helyesebben fellegrárukat — lerombolhassák s mint biztosabb védelmi helyet, magát a várost erősíthessék meg*).

Az előre látott veszély nem maradt ki, de ezuttal nem a szászokat fenyegette, habár a fényes belgrádi nap szorongatásainak nem vetett véget. A havasalföldi vajda Vlád a Dán fia — habár nem állandóan, sőt néha még alattvalói, s török csapatok által is raboltatta Erdélyt — ez idén annyira híve volt, hogy Hunyadi amaz emlékezetes diadal napjaiban a végek őrzését egyenesen rábízta**). A hős halála után ez a Vlád is megbukott s egy másik Vlád, a Drákul fia, ki kegyetlenségeért maga is megnyerte az ördög melléknevet, nyerte el a vajdaságot. Midőna Hunyadi család kegyvesztetté lett, még azt is felhányta László, hogy a kormányzó hozzá hűtleneket tett vajdákká, Vlád Drákula pedig nyomban rá, mintegy czáfolatául e szavaknak 400 magyart és

*) Két egykoru jelentés Konstánczinápoly bevételeéről. Ve-reins-Archiv neue Folge II. 161, 163. Schlötzer Kritische Sammlung I. Urkunden: 50. Engel Gesch. der Nebenländer IV. I. Abth. 173. Provinzial Blätter I. k: 4: 1.

***) Hunyadiak kora X. 489. 528. II. Vlád=Vladiszlav László.

erdélyit — kik a Magyar- s Oláhországok közti igen gyakori kereskedelmi s más nemü érintkezések folytán voltak ott — megégettetett, a barczasági kalmárokat pedig karóba huzatta. A szász vidékeknek követei Vlád dühét nem engesztelék meg, sőt ez hadával egyenesen a Barczaságot lepte el, feldulta Brassó külvárosát, megrablá a templomokat s néhány falut felégetett. Brassó ügyét most a szebeni ispánság magáévá akarta tenni, az oláhországi alattvalókon visszatörést gyakorolt, s a milyen nagy volt a felek elkeseredettsége, háborura lehetett kilátás. De időközben Vlád Szilágyi Mihályt a kormányzót meg tudta nyerni s ez a szászoknak kártérítést, fegyverletételt, s békénmaradást parancsolt*).

VI.

Erdélyország a magyar trón következésre ezuttal másodsor, bár viszont közvetlenül, döntő befolyást gyakorolt. Hunyadi László gyalázatos kivégeztetése intéül szolgált a nagy kormányzó családjának s pártjának, hogy mi sors várokozik reájok. Nem annyira boszu volt az, mely őket sorakozásra birta, mint inkább önvédelem. Szilágyi állott a dolgok élére, s sok bölcseséggel vezette azokat Mátyás megválasztásáig. Helyes tapintattal Erdélyt szemelte ki működése alapjául. E föld, hazája a Hunyadiaknak, leginkább is ragaszkodott a Hunyadiakhoz, s Szilágyi ide vezette sergeit. A megyék és székelység tárt karokkal fogadták, a várak meghódoltak, a királyi jövedelmeket bányákat, sóaknákat s a királpárti szászokat azonban részben legalább fegyverrel kelle meghódítani. Csak Besztercze állott ellent s verte vissza falai alól Szilágyit, fel akarván e mozgalmakat függetlensége visszaszerzésére használni. A

*) Engel Nebenländerjében IV. 174. l. Eder által közölt okmány.

szerencsés kezdetet, László halála után, Mátyás királylyá választása fejezte be.

Az ifju uralkodónak sok előítélettel, s sok rosz akarrattal kelle küzdeni. Erdélyben még más nehézség is volt, a szászok, kik a német vérü uralkodóhoz szítottak, s kiket csakhamar — 1458. aug. 20-án — megnyugtattott Mátyás, hogy ősi szabadalmaikban nem fognak háborgattatni. Csak Kolozsvár, ezen már ekkor is félig magyar város, melyben a magyarság már is külön utczában lakott, s külön egyházzal birt, volt elébb Szilágyinak s testvérének, most Mátyásnak hive, melyért ezuttal még csak (1458. jun. 8.) régi kiváltságai megerősítését nyerte. De a király születése helyéről, hol gyermekkorát tölté s először vitték iskolába, később sem feledkezett meg; nem csak a szőlőmives gazdag ember irányában, kinek óvári házánál született, volt bőkezü, hanem „örök emlékezetre — mond Heltai*) — megajándékozá a várost is igen nagy és jeles privilegiummal, és szabadsággal, melynek a drága levele mostan is ugyan volna: hogy minden kolozsvári ember egy-egy kalangyától kihányja a két-két kévét a dézmába és az ő gabonáját felrakja az ő akaratja szerént és haza vigye ott hagyván a dézmat. Szüretbe kedig kádba töltse a sajtóknál a szőlő alatt az ő dézmáját és kiki mind hazavigye az ő mustját.“ De Kolozsvár fényes multja s gazdag kiváltságai daczára egy idő óta — attólfogva t. i., hogy a magyarság is elszaporodott — válságos helyzetben volt. A szászok a körülmények e változásáról tudomást sem akartak szerezni: s a város kormányzásában nem voltak hajlandók részt adni a magyarságnak. Ezek viszont követelék, s a dolgot kormányzó Szilágyi elé vivék, ki elhatározá, hogy a szász-ságból álló választott polgárságnak, s a tizenkét tagból

*) Magyarország históriájában az 1575-iki kiadás 83-dik levelén. Ezen adománylevelél közölve van a Hunyadiak korában oklevéltár XI. k. 376. l.

álló tanácsnak egyik fele a magyarok, másik a szászok közül választassék, valamint bíró is egyik évben magyar, a másikban pedig szász legyen. De mind azon hivatalos irományok, melyeket akármelyik nemzet is nyert a másik ellen, érvénytelenek *).

Nem lett ily jó vége a beszterczei zavaroknak. E város nem feledheté függetlenségének elvesztését. A kormányzó még élt, megtartá kiváltságaiban, de halála után örökösének Mátyásnak várnagyjai, úgy bántak vele mint jobbágybirtokkal: a férfiakat tulon tul sanyargatták, a nőket pedig meggyalázták. A beszterczeiek már egyszer visszaverték falaik alól Szilágyit, s midőn Mátyás király 1458-ban az egész grófságot Radnavölgyével, Kolos és Dobokai uradalmaival épen ezen főurnak ajándékozá, az első siker által bátoritva felláztak s megrohanták fellegrát. Szilágyi a királylyal folytatott viszálya miatt máskülönben sem volt jó hangulatban, ez épen felbőszíté. Az alföldről hirtelen Erdélybe termett s legelébb Szebent támadta meg, mely Beszterczének segélyt adott. Szebent azonban reménye felett erősnek találta: épen ez időben vonult be ide egy hadcsapat, mely egy 3000 főből álló török serget csak nemrég vert szét, s fosztott meg zsákmányától. Ezért időt sem vesztve alatta, Besztercze alá ment, azt megvívta, a lakosoknak egyrészt felkonczoltatta, másoknak kezét, orrát, vagy fülét vágatta le. A bíró Thümel, e szerencsétlenségek okozója, Mármoroson át megszökött, s a város népessége annyira alá szállt, hogy az alkapitányoknak általános bűnbocsánat hirdetése által kelle az elszéledt lakosokat visszaédesgetni **).

Az erőszakosdás Szilágyinak szabadságába került,

*) Az erre vonatkozó okmányt közölte gr. Kemény Fundgruben I. 76.

***) Lebel Memorabiliaiból vett közlemények Schaeseushoz Eder által irt Appendix 422. l. sa Fuchs krónikája 37-dik l. V. ö. Aeneas Sylviussal Hunyadiak kora III. 98. l. ki azonban Lebel állítása ellenére elsőnek Besztercze megtámadását írja. De az

de azért ez a háborgó erdélyi közvéleményt nem csendesíthette le. 1459-ben Medgyesén egy igen népes közgyűlést tartottak, melyben a három nemzet képviselői, a legfőbb papi hivatalnokok, Kolozsvár és Brassó küldöttei megjelentek, s mindenek fölött a három nemzet régi unióját megerősítették, és némely pontjaiban szabatosabban körülírták. Eszerént minden régi kiváltságait s szabadalmaikat közösen fogják védelmezni. Mint-hogy pedig a törökök rablásai megint elszaporodtak, s ezuttal mindig sokan jutnak fogságba, álljanak jövő-re nyitva a szászok városai a menekvő székelyek és magyarok előtt, s ezek viszont a szászokkal közösen menjenek a benyomult ellenség ellen*). Ugyane gyűlésen végeztek két székelyszék, Sepsí és Miklósvár közt fennforgó perben. Sepsí ugyan is az utóbbit magába akarta kebelezni, de ezen szándékától eltiltatott.

A véd-és dacz-szövetség, mely a három nemzet közt most harmadízben kötött meg, most sem biztosítá az ország nyugodalmát. A Drákula által elűzött Vlád Fogaras földjén vontá meg magát, mely Mircse óta az oláh vajdák hűbér birtoka volt ugyan, most azonban a bujdosó vajda uradalmát s menhelyét képezé. Drákula, ki már azelőtt Szilágyi Mihályt megnyerte magának, Mátyás király pártfogását is biztosítani akarta, sokáig nem lépett fel az uradalom ellen, melyhez a magyar koronának világos jogzíme volt, de midőn úgy hitte, hogy azt büntetlenül teheti, 1460-ban feldulta és kirabolta Omlást és Fogarast, elfogta Vládot a Dán fiát aug. 24-én, s nem sokára lefejeztette**). Bárha e

egykoru s erdélyi Lebel szava a körülményekkel is inkább meg-
egyező.

*) Gr. Kemény Árpádia III. 41. l. külön értekezést ígért ez unióról — de az fájdalom elmaradt. Szabó K. barátom szivességéből az unióra vonatkozó nevezetes okmányt egész terjedelmében a függelékben közlöm.

***) Engel Geschichte III. k. 239. Dánt mondja de hibásan a Dán fia Vlád helyett. Már Nebenländjeiben IV. k. 172. l. kimu-

dulás csak közvetlenül érinté is Magyarországot s Drákula Mátyás ellenében mindenkép barátságos állást igyekezett elfoglalni, a királyt mégis boszantá. Nem lépett ugyan fel tettelesen ellene, sőt 1461-ben külön frigyet is kötött vele, melynek értelmében egyedül a magyar király fensőségét ismeré el, s a maga számára a török ellen segílyt is biztosított, de oly védelemben sem részesíté őt, melyre az méltatlan volt. Az eszeveszett zsarnok már hat év óta volt ostora saját tartományának s réme szomszédainak. Oláhjai hóhérnak, a törökök karóvajdának nevezték e nem embert, kinek hidegvérü gyilkolásai, karóbavonatasai, égetései minden képzelhetőt felülmulnak. Midőn végre Mohamed szultán 1462-ben megtámadta, Mátyástól sürgetőleg kérte a segílyt, mielőtt azonban azt nyerhetett volna, már megveretett s birodalmától megfosztatott. Vlád most árulásra gondolt: levelet irt a szultánnak és nagyvezérnek melyben „kegyelmet kért s ajánlá, hogy Erdélyt kezébe szolgáltatja. Nem csak ez országot ismeri, hanem a magyar királyságot is, s ha azt elnyerte, ezt könnyebben elfoglalhatja. Követei erről többet fognak szólni.“ A levél nem a szultán, hanem a Mátyás kezébe esett*), ki nem sokára sept. 17-én maga is Tordán volt, s itt értesült, hogy a törökök Oláhországból már visszavonultak, és új vajdát is — Radult a Drákula testvérét — neveztek ki. Mátyás az áruló visszahelyezésére annyival kevésbbé gondolt, mert Radul bojárjaival megjelent előtte és hódolatát bemutatta. A rém vajda pedig fogva vitetett Nándorfehérvárra és onnan Budára. Mátyás az év többi részét Erdélyben tölté, csak Havasalföldére tett egy rövid kirándulást, megismerkedendő az új vajdával s ennek viszonyaival.

A török ezuttal elvonult, anélkül, hogy Erdélyt

tatta, hogy Dán elébb halt meg, s hogy ennek fiát Vládot végeztette ki Drákula a 173. l. habár itt kivégeztetését más évhez teszi.

*) Zinkeisen II. 175. közli a levelet.

háborgatta volna. Nem annyira Mátyás készülétei rettenték vissza, mint másfelé elfoglaltatása birták viszsztatérésre, s ezt a király és Erdély jól tudák. Ez országra nézve fenyegetőbbé lett a veszély, mióta a havasalföldi vajda bevallott hűbérese a szultánnak, bár mily erős hittel kötelezte is magát Mátyás iránt. De maga a király is, mióta Fridrikkel békét kötött, gondolkodni kezdett egy török ellen intézendő hadjáratról. Nem csak érdemet akart ezzel szerezni megkoronáztatásához, hanem gátot is akart vetni Mohamed terjeszkedésének, ki Hunyadi halála óta nagy hódításokat tett, s ha nem fenyegette is közvetlenül Magyarországot, rá nézve mégis veszélyessé vált. E czélból 1463. marcziusában a tolnavári országgyűlésen — melyben Erdély is résztvett követei által — széles alapra fektetett hadfelkelési szabályokat hoztak a rendek, mely személyes fölkelést s a hadcsapatok nagymérvű kiállítását az ugy nevezett közserget (exercitus generalis) rendelé el.

A király még e gyűlésből az erdélyi vajdát Bazini és Szentgyörgyi Gróf Jánost *) a végzésekkel Erdélybe küldé. A vajdának a végrehajtást s az erdélyieknek az engedelmességet nagyon szívökre köté „annyival inkább — irá — mert mind e rendszabályok rátok nézve még szükségesebbek mint birodalmunk bármelyik más részére nézve.“ „Különben, folytatá, a vajda, kit főként védelmetekért küldünk oly sietve vissza körötökbe, elő fog némely dolgokat hűségteknek adni.“

Bazini János megérkezése után mind három nemzet rendeit tartományi gyűlésre hívta össze. Bemutatta a tolnai végzéseket s ezeket átídomittatá Erdély szükségletéhez. Maga az általános fölkelés issokkal szélesebb alapra lett fektetve. A tolnavári végzések szerint csak a nemes kelt föl, s tizen felül levő minden tiz jobbágya-

*) Mátyás ezen levele: Katona XIV. k. 664. 1. egyszerüen Gróf Jánosnak nevezi. Másutt is gyakran ugy írja. Akad. Évkönyvek. VIII. 24. 25. ll.

ból egyet vitt magával akkor, midőn köz sereg rendeltetett el. Erdélyben ezen esetben fölkel minden nemes és birtokos személyesen, kiknek aztán egy negyede (az ellenségnek kitett Hunyadban egy harmada) otthon maradt megyéje őrzésére, fölkel minden jobbágy tehetségéhez mért fegyverrel, kiknek egy ötöde maradt honn határőrül. Kivételt mindkét végzés öregség, osztatlanság s betegség esetére enged meg, de míg amaz egyszerűen a fő- vagy alispánokat bizza meg a felültetéssel, itt a megye első tisztviselője rendeletet kap, hogy öt ezélra választott nemessel lajstromot írjon össze a nemesekről s jobbágyokról, megvizsgálja a fegyvereket, hogy midőn a vajda levéllel vagy véres kaddal fölkelést parancsol, készen legyenek. De a várak őrzésére a várnagy, a főrangúak kuriái védelmére az udvarmester birtoktalan nemesekkel s magyar jobbágyokkal hon marad. A székelységnél marad minden a régi mód szerint. A nemzetnek két harmada fölkel, ha a véres kardot körül hordozzák vagy ispánjok rendeli, egy harmada hon marad. Midőn azonban tömeges felkelés kívántatik, a nép száldobokkal vagy a tűzhalmon élesztett máglyákat hivatik össze kapitányaik által. Különben Zsigmond banderialis szervezete épségben hagyatott.*)

Az ilyen közfelkelés, mely csak három hónapig volt fegyverben s a birodalom határain túl nem tartozott menni, alkalmas volt a beütő török csapatok ellen, de támadó háboruban Mátyás még csak a banderiumokat s jószágok után kiállított serget használhatá, vagy a megszavazott segélypénzből zsoldosokat fogadott. S nincs is nyoma, hogy még ezen év végén exercitus generalissal ostromolta s vette volna be Jajczát s ezzel foglalta volna vissza Bosnia nagy részét. De már annyit muta-

*) Mindakét végzést először a Kovácsicsok adták ki: az elsőt József Monumentaiban (I. Segm. III. 55.) s Sylloge Decr. Com. I. k. 178., az utóbbit Márton Scriptorum minores II. 384 l. s utána Kemény József és Schuller.

tott, hogy Mátyás a banderiumok mellett más erőről is akar gondoskodni.

Mátyás bosniai diadalát 1464. márcz. megkoronáz-
tatása s az országos alaptörvényeknek megerősítése kö-
vette, melynek egyik pontja Erdély kiváltságairól is
megemlékezik. Épen ezen a napon, t. i. april 6-án, a szá-
szoknak egy nevezetes kiváltságot adott: „Habár, mondá,
régí joga és szokása a magyar királyoknak, hogy a nagy-
szebeni királybirót, a ki első a hét szék birái közt, maga
nevezi ki“ — s ezek ez alapon több ízben magyart is
tették szász ispánná — daczára ennek a szebeni király-
birót jövőre válaszsza Szeben város községe *). E neve-
zetes kedvezményt mások követték : jun. 4-éről a besz-
tercei várat, azonban hadi készletek nélkül, eladta
maguknak a beszterceieknek 6000 frtért., oly módon,
hogy azt tartoznak jó karban tartani. De már a követ-
kező évben megengedte, hogy a várat leronthassák,
köveivel saját városukat erősíthessék, s mi ennél is fon-
tosabb volt, eltörölte az örökös ispánság nevét s hely-
reállítá régi jogaiban **). Fogaras földje is ezen időben
került vissza véglegesen a korona hatalma alá : 1464-ben
Geréb Jánosnak s fiainak adományozá, s habár a ma-
gyar országgyűlés három évvel utóbb elrendelé is, hogy
a fogarasi, omlási s radnai uradalmak mindig kéznél tar-
tassanak, — hogy ha valamikor szükség lesz rá, a mold-
vai s havasalföldi vajdáknak adathassanak azon országok
visszafoglalására — Fogaras és Omlás az oláhok által
a szászoknak okozott károkért ez utóbbiaknak adomá-
nyoztattak (1472-ben) s attól fogva birtoklásuk a Geréb
család és szász székek közt több éven át pertárgyát ké-
pezék.

VII.

Erdélyt kiváltságai a XV-ik század folytán kétszer
keverték forradalomba. Mintha a századok intő szavát

*) Kurz Magazin II. k. 167.

***) Hunyadiak kora XI. 92. és Eder Schesaeushoz 244.

nem akarta volna megérteni, az elavult jogokért mindig fegyvert fogott, valahányszor azok megsértettek. Róbert Károly óta joguk volt meg nem engedni a jobbágyoknak a szabad költözködést, s e jog foganatosítása egyik tényezője volt az 1437-iki forradalomnak. 1324, s főként 1366 óta az adómentességnek oly teljességét élvezék, melyet Horvátország kivételével a magyar koronaországok egyike sem. Ettől fogva (mint láttuk) a nemesek nem szolgáltattak élelmi szereket, nem fizettek kamarai nyereményt, mely már ez időtt is nem pénzbevéltást, hanem minden nemű adót jelzett (s így a Róbert Károly által behozott telekadót is). Még nevezetesebb volt a görög vallásu oláhok tizedmentessége, mely az árpádházi királyok alatt is fenn állott s egyházi elven alapult. Ez elvet maga a törvényhozás nyíltan bevállás e szavaival: „Maga a tized a Megváltó patrimoniumául levén felajánlva, csak a Krisztus hiveitől szedhető s nem szakadároktól“*). Ha nem is egész teljességében, de valóban megvolt Erdélyben s kivétel csak azon szakadárookra volt téve, kik tizedfizető lakosoktól elhagyott helyen telepedtek meg, úgy hogy az oláhság, azon fizetéseket s munkálatokat kivéve, melyekkel földesurainak tartozott, más adót mint a quinquagesimát — azaz mindennemű barmainak egy ötvenedét**) — nem fizetett, ez pedig bizonynyal csekélység volt. Az erdélyi kincstáradó többi részét tették a székelyek ökörsütése, mely valóban csekélység volt, s a százszok censusa, mely épen nem vala vagyoni állásukhoz mért.

Mint hogy pedig az adózás Magyarországon is rossz állapotban állott legfőként a számos mentesítések által, Mátyás elhatározá az ország pénzügyét gyökeres reform alá

*) Corpus Juris Hung. Uladislai Decr. II. A. 1495 Art. 45. „Quae prius a christianis cultae sunt“ mondja Ulászló, Batthyáni Leges Eccl. III. k. 636. l.

**) Így határozzák meg Verner és Bornemisza Erdély jövedelmeiről irt nevezetes jelentésekben Engel Nebenländer II. k. Voracten 9. l. V. ö. Náprági jelentésével Kurz Magazin II. 392. l.

venni. Nehéz feladatát az 1467 elején tartott országgyűléssel oldotta meg. Ez eltörölte a kamarai nyereséget és királyi bért — hogy ily módon minden jobbágyi adómentesség megszűnjék — s helyette egy új adóment, a királyi kincstári bért (tributum fisci regalis) állította fel, melyet minden jobbágy, jobbágytalan várnemes, a papnemesek nagy része, a királyi bért fizető jobbágyok, kiváltságolt nemzetek (a székelyek s szászok kivételével) s ekkép az oláhok is tartoztak fizetni. Ezen kívül az erdélyi szakadár oláhok dézmafizetés alá vonattak, de ezt nem a papságnak, hanem a kincstárnak fizették. Másik pénzügyi intézkedése e gyűlésnek a harminczad szabályozását illette, mely hasonlóan eltöröltette, s helyette koronavám (vectigal coronae) hozatott be, mely alól, a nemeseken kívül, senki sem volt kivéve. A szászokra nézve valóban csak a név változott ez új törvénnyel s nem kiváltságuk lényege. Ők hatvanadot s harminczadot csak a külföldre vitt vagy onnan hozott áruktól fizettek, az ország határain belül valamint elébb, úgy most is vámmentesek maradtak.*)

A mily készséggel és gyorsan fogadták el a rendek az országgyűlésen ez újításokat, oly nagy ellenszenvvel találkozott a kiváltságolt mellékörszágokban, Tóth- és Erdélyországban. Főként itt támadtak fel a sértett érdekek: a kik az új adó alá esendők voltak, mint a jobbágyos nemesek, a kik tizedfizetőkké lettek, mint az oláhok, a kik a koronajóságok visszavétele által megkárosultak, mint a főurak nevezetes része, a székelyek, kikre tervbe volt véve kiterjeszteni az új adót s a szászok, kik félték, hogy a szentmártoni összeg — így nevezték collectiv adójukat — kapuszám szerént fog kivettetni. A vajda Szentgyörgyi Gróf János tekintélyes és népszerű ember volt. Bonfin — ki e mozgalmakról terjedelmesen, de nem kimerítőleg beszél — vitéz és

*) Az országgyűlés végzéseit töredékekből s levelekből gróf Teleki állítá össze.

eszes embernek is írja, azonban a bekövetkezett események sem vitéznek sem eszesnek nem mutatják, s az egész örült mozgalomban legeszeveszettebbül alkalmazsint ő viselte magát.

A megkárosodott főurak addig panaszkodtak, addig tüzelték egymást, míg lázadókká nem lettek. Egyikök Farnosi Veress Benedek volt a főizgató. János vajdát Erdély gazdagságára s erejére figyelmeztette. Elmondta neki, hogy Mátyás már zsarnokká lett s elhitette vele, hogy őbelőle különb király lenne. Azután összeült egyik másik főurral Zsuki Lászlóval, Dezső Antallal, Vörösmarti Geréb Péterrel a szász ispánnal, magyarázta nekik, hogy Erdély nem szorult Magyarországra, magában is megél s oly jeles embert, mint Szentgyörgyi, ugyancsak meg kell becsülni. A mit nyilvánosan beszéltek, még gonoszabb volt. Küldötteik bejárták a városokat, falvakat bujtogatva mindenfelé, párhuzamot vonva Mátyás a zsarnok s János a békekedvelő közt. Az első háborúi kedvéért adókkal terheli, jogaiktól, kiváltságaiktól fosztja meg őket, az utóbbi pedig nemde mindig atyjok volt? Az azonban, hogy János vajdából királyt akarnak csinálni, csak a mozgalomba avatottak titka volt még, kik ideiglenes kormányt is szerveztek az ország főhivatalnokaiból s főnemeseiből s ezeknek fegyveres oltalmat esküdtek (aug. 18-án), — a nemesek jogaik megvédésének ürügye alatt gyülekeztek táborba.

A mozgalom naponkint nőtt, magyarországi főurak is, mint a Zápolyák*), hozzá állottak, s nemesek, oláhok, szászok, székelyek mind tömegesebben vettek benne részt, és már a városok nagy része is mellettök nyilatkozott: Szeben, mely nem rég is nagy kiváltságot nyert, Besztercze, melyet imént vett ki a szolgaságból a király, s még ennek születési helye Kolosvár is. Csak Brassó maradt hű, egy derék lelkésze működése következtében, ki a polgárokat kötelességeikre s esküjökre figyelmeztette.

*) Hunyadiak kora: Oklevéltár XI. 285. l.

Mind ebbe hetek multak. Sem a vajda, sem Veress nem volt forradalmi ember. Csak beszélni tudtak, de nem cselekedni is. A dolog vontatva ment, nem mintha Erdély nagy része ne vett volna részt a bűnben, hanem a vezetők tehetetlensége miatt, s mi rájuk nézve leggonoszabb volt, nagy zajjal. Még alig kezdtek mozogni, Mátyás már tudta, még alig gyűltek táborba, Mátyás más elindult, még alig volt idejük a szorosokat elállani s Mátyás már azok alatt termett. Mátyásnak, midőn Debreczenből sept. 1-én megindult, nyolczezer lovasa s fél annyi gyalogja volt. A hegyszorosokat még nem erősíthették meg kellően a lázadók s hogy idejük se legyen azt tenni, gondoskodott róla a király. Mindamellett talált ott csapatokat, de a melyeket az uralkodó megjötté bámulással és rettegéssel tölte el. Az ily sereg nem harczolhat lelkesedéssel s Mátyásnak könnyű volt utat törni az ország szívébe *). Maga a derék sereg is épen úgy meg volt lepetve. Még alig gyülekezett össze, még várta is a moldvai segítséget, midőn a király jöttének vette hírét. „Mintha tüzes mennykövet láttak volna — mond Ranzan — szétszaladtak,“ szidván a vajdát, hogy ők nem harczra gyülekeztek, hanem szabadságaik megvédésére. Azonban a szaladók üldözése nem ment minden vérengzés nélkül véghez.

Sokan a makacsabb főurak közül elszaladtak, hogy a királyi harag elől menhelyet keressenek. Nem a vajda s a hivatalnokok. A fennhangon kezdett s gyáván bevégezett lázadás után a királyjelölt egy meglepő lépésre határozta el magát. Egész kíséretével együtt a királyhoz ment kegyelmet kérni tőle s bűnbánólag lábaihoz borulva vallani be bűneit. Jól ismeré a lovagias királyt, hogy ez a földön csuszó férget nem fogja eltaposni. De

*) Bonfin Dec. IV. Lib. 1. írja le ez rendülést. Állítása szerint Mátyás beütött Erdélybe, mielőtt a szorosok meg lettek volna erősítve. Ellenében Ranzan Epitome XXXII. szerint a szorosok el voltak állva s Mátyás fegyverrel nyitott utat és harczolt a lázadókkal. S ha veszszük a sok büntetést, ezt el is kell hinnünk.

ha az, hogy a lázadók főnöke merete ezt tenni, csak neveli a király fényét, annyival gyalázatosabb színben tünteti fel őt magát. Ő tartá a mozgalom szálait keze közt, ismerte a főbeket, a makacsabbakat s megkegyelmeztetésének ha nem is ára, de következménye volt pártjának elárulása. Biztosítá saját életét, de eladta ezeket. Ez az ő kain-bélyege.

A király táborából egyenesen Kolosvár alá ment, mely reszketve nyitotta fel kapuit. Intézkedéseket tett a szétszaladt lázadók kézre kerítésére s midőn többen elfogattak, a büntetések itt mindjárt kezdetüket vették. A főbb támadók kín-, vagy vérpadon végezték életüket, kerékben törettek, nyársba vonattak, vagy négyfelé vágattak. Ezalatt oct. elején a tordai közgyűlés is megnyílt, melyen a király személyesen elnökölt, s mely szentesíté és folytatá a büntetéseket. Sok elfogott nemes nemességét vesztette el, de minden lázadó hűtlenségi bűnben marasztatott. Továbbá a megölt nemes vérdíja 200 frtról 66-ra szállított, hogy kevésse legyen több a nemtelenénél, s hogy megbélyegeztetése annál súlyosabb legyen*). Végül a pártütők együttesen 400,000 arany fizetésével rovattak meg. A lázadóknak, kik még bujdokoltak s nem kerültek kézre, határnap lón kitűzve, melynek eltelte előtt távozzanak az országból, magokkal vivén vagyonukból, a mit vihetnek. Veress Benedek menekült, de Zsúki, Geréb, Kerzsi Szebenben vonták meg magokat, — hol, midőn a tordai napok után a király oda ment, nyolczad magokkal keresett kinzással végeztettek ki. Ehez járult a jószágelkobzások hoszú sora: a Veres, Losonczi, Iklodi, Dobokai, Kecseti, Drági, Bogáti, Fejérdi, Dezső s több más családoknak egy vagy több tagjai lettek földönfutókká **).

*) Verancsics Munkái VI-ik k. 164. l. Hogy Mátyás oct.-elején Tordán volt, bizonyítja egy oct. 3-án ott kiadott okmánya.

**) Kóvári Történelme II. k. 97. l. a főkormányzék levéltárából közli a notázatok lajstromát.

Mind ez mutatja, hogy a forradalom nagy mérvű vala, s hogy a kiütés perczében csak a király gyors megjelenése fojtotta el. De ez sem fejt meg mindent. Még eddigelé meg nem oldott talány, hogy a királylyá kiszemelt vajda hivatalán kívül mit sem vesztett el, még a királyi kegyelmet sem, sőt egy pár tized mulva vajdaságát is visszacapja. Bonfin és Janus Pannonius a költő kitünő embernek festik*). De az „improba causa“ zsi-basztotta-e meg karját, vagy csak hamar árulóvá lett? annyi bizonyos, hogy a kudarcz alól nem lehet fölmenteni. Épen oly kevésbé bünhődtek, mint ő, az ideiglenes kormány többi tagjai: a vajda testvére Zsigmond, Elderbach Bertold, kik hasonló vajdák voltak, s a Zápolyák, kiknek Mátyás ügynökeit is elfogatta, de a kiknek neveit a nótázottak közt hijában keressük.

Ha Mátyás ez engedékenysége meglepő: szigora az alsóbb ranguak iránt épen bámulatos. „Erdélynek — mondja egy kitünő bűvárunk**) Mátyáson kívül több fia nem ült magyar királyi székbén s Erdély még sem kelt ki egy királya ellen is annyira, mint e saját fia ellen. Viszont egy magyar király sem számüzött, fosztott meg jószágaitól annyi erdélyit, mint épen az erdélyi születésű Mátyás király.“ Mi fejt meg ezt? Megoldást a történet lapjain hijában keresünk. Sem Mátyás ifjusága, sem az esemény váratlansága nem kielégítő megoldások, s a kulcs aligha nem a király jellemében fekszik, melynek egyik alapvonása a nagylelkűség. Családja és személye ellenségeinek, kiket mindig ilyeneknek ismert, könnyen megbocsátott. De jaj volt azoknak, kik szívéhez közel állottak, ha árulókká lettek, mert semmi sem keseríté el annyira, mint övéi hálátlansága. Azon ember, ki Ujlakinak és Garának mosolyogva nyújt kezét, Szilá-

*) Sit licet ille ferox, et sit bellare peritus,

Sit licet ille potens; improba causa sua est. Mondja Janus Pannonius Epigrammai I. k. 57.

**) Nagyajtai Kovács István derék értekezése, az erdélyi tört. kutfökről. Akad. Évkönyv VIII. 10. l.

gyit halálra ítéli, Vitézt fogságba veti s Erdélyt elti-
porja. S ki és mi volt szívéhez anyján s országa boldog-
ságán kívül közelebb, mint e három? Nem a csalatko-
zás bőszté-e fel? nem a meggyőződés tette-e kérlelhe-
tetlenné, hogy még övéiben, szíve választottjaiban sem
bizhatik? Ki fejében oly nagy terveket érlel mint ő, ha-
csak bukni nem akar, nem bírhat egy szentnek jámbor-
ságával, s a szép maximát, hogy „mi is megbocsátunk az
ellenünk vétőknek“ uralkodói elvül nem mindig válasz-
thatja. Az mi Erdélyben forrt veszélyes előzményeken
alapult s könnyen gyászos következményüvé lehetett
volna. Nem kevesebb, mint birodalma épsége állott
kockán, mert minden adat arra mutat, hogy a magya-
rok és szászok ez egyesülése által a koronától elszakadás
volt czélba véve. S ha csak nagy terveivel nem akart
felhagyni, gondoskodnia kelle, hogy hasonló merények-
nek örökre utját állja. A megtért vajdától nem volt
oka többé tartani, de a meg nem tért nemességnek fé-
kezésére szükségesnek látta szigort alkalmazni.

Mátyás Tordáról Szebenbe, Segesvárra, Szászkézdre
ment s innen egész sergével Moldvába készült István
odavaló vajda megfékezésére, ki nemcsak a zendülő erdély-
iekkel czimborált, hanem Erdély határszélein foglal-
ásokat is tett. A nádoron kívül a két új vajda Csupor
és Pongrácz is a haddal voltak, mely diadalmasan nyo-
mult Moldva-Bánya városáig. István véletlen támadá-
sával dec. 15-én zavarba hozta ugyan itt a Mátyás se-
regét, de tulnyomó ereje daczára meg nem verhette. A
véres ütközetben maga a király is sebet kapott, de Ist-
ván vajda anyira megdöbbsent, hogy jónak látta a követ-
kező évben meghódolni, mely alkalommal Balta és a
Bethlen Miklóstól megvett Csicsóvárak iránt adomány-
levelet nyert.

Mátyás sebe miatt gyaloghintón hozatá magát Er-
délybe. A karácsonyi ünnepeket s új év kezdetét Bras-
sóban tölté, s e várost és a Barczaságot az erdélyi moz-
galmak alatt s a moldvai hadjáratban tanusított hűsé-

geért az áruik után járó koronavám fizetésétől fölmenté. Azután Kolosvárra ment. A bujdosók közül ujabban többen befogattak, kik a király távolléte alatt Erdélybe visszatértek. Ezek közül Székely Mihályt, Vizaknai Aladárt és Miklóst kivégeztette.

Erdélyt nem akará elhagyni addig, mig szigoruságának nyomait nem enyhíti. A büntetésekből azt, mi nagyobb testületeket sujtott, elengedé. Még a tordai gyülés alkalmával megbocsátá a kolosmegyei nemeseknek hűtlenségi büntetését, s Brassóban léte alatt megerősíté a beszterczeiek kiváltságait. Azután Torda, Fejér, Doboka, Küküllő és Belső-Szolnok megyék lakosait vette ki a nóta alól, s szülővárosának Kolosvárnak is megkegyelmezett, sőt régi kiváltságait, valamint Szilágyi Mihálynak e város igazgatására vonatkozó szabályzatát is megerősíté.

VIII.

A forradalom leverésével a pénzügyi intézkedések életbeléptetésének még nem volt minden akadályja leverve. Az oláhok dézmafizetését az új törvény nem szabályozta eléggé világosan. Ezeknek t. i. egy része oly földön lakott, mely catholicus jobbágyok birtokában volt, s mint ilyen tartozott dézmát fizetni. A káptalan régi jogai alapján nem hitte, hogy azokat az új törvény kivette volna, azonban a szakadárok — s talán kenézeik — másként magyarázták azt s egyenesen megtagadták fizetését. Talán e példától ösztönözve, talán a törvény szigorától tartva a többi oláhok is mozogni kezdetek 1468-ban, épen azon időben, midőn Mátyás Hradistye ostromával foglalkozott. Minthogy Szapolyai Imre nem birt velök, Mátyás diadalmas sergének egy részét Geréb Péter vezérlete alatt Erdélybe küldé, azután oct. elején Pozsonból egy rendeletével szabályozá a tizedfizetést. A catholicus földön lakó szakadárok

kötelezettségek szerint fizessék a tizedet a káptalannak*).

Az oláh mozgalmak s Mátyás ellenségének a lengyel királynak biztatásai rábirták a csak nem rég meghódolt István moldvai vajdát, hogy 1469-ben Erdélybe beütést kísértsen meg. Versenytársa Áron Péter, kit ő trónjától fosztott meg, Erdélyben tartzkodott s nem lehetetlen, hogy már ekkor czélozta ennek kézre kerítését. Midőn azonban Pongrácz János vajda az alvajdát Rhédei Jánost a szászokhoz küldé, hogy fölkeljenek, míg maga az ország többi részeiben szervezé a sergeket, eddig szerzett zsákmányával visszavonult, s más uton valósitotta tervét. Egy bojárjai által aláírt levéllel meghivatta a vajdaság elfoglalására s midőn a mit sem gyanító Moldvába beütött, megfogatta s lefejeztette, Erdélyt pedig az Áronnak adott segélyért ismét pusztította.

Ezen István tagadhatatlanul tehetséges de nyugtalan, nagyravágyó és kegyetlen uralkodó volt. Erején fölül törekedett birtokai szaporításán, s legközelebből Oláhország meghódítását tűzte ki czélul. Kezdetben reménye felett sikerrel harczolt, s az általa elüzött oláh vajda a szultánhoz folyamodott segélyért. Havasalfölde visszavételére szerdárul Ali neveztetett ki, s miután ez megbizátását végrehajtotta, Erdélyen át (1474) Nagyváradig nyomult, rombolva és pusztítva utjában mindenfelé s földig égetve e várost is. István nem remélve, hogy a szultánt kiengesztelheti, Mátyáshoz folyamodott segélyért, kinek ezalatt meghódolt, és tőle menedéklevelet kért, melylyel szabadon mehessen Magyarországba.

Épen ezen időben egy újabb erdélyi zavar is foglalkodtatta a királyt. 1473-ban Mátyás és Kázmér lengyel

*) Pessina Mars Moraviae 833. l. egyetlen író, ki e mozgalmat említi. De Szapolyait illetőleg kérdés, nem tévedett-e? hiszen tudjuk, hogy ezen időben ez bozsnya kormányzó volt. Geréb ez időben hadvezér csakugyan erdélyi. A szabályozást közölte Kemény Jós. Kurz Magazin II. 387. A tized kérdése meg azután is foglalkodtatta a törvényhozókat.

király közt háború folyt. Ez utóbbi nemcsak István moldvai vajdát akarta Erdélyre küldeni, mi, úgy látszik, idézett is elő némi ellenséges surlódásokat a két ország közt, sőt ha a lengyel íróknak hihetünk, Magyar Balázs erdélyi vajdának megveretését vonta maga után*), — hanem magában Erdélyben is, jelesül a székelyek közt, próbált zendülést támasztani, kik régi kiváltságaiknak csonkítása miatt zugolódtak. Panaszkodásuk főleg a közülök kiemelkedett primori osztály ellen volt intézve, mely az eredeti jogegyenlőség felbontásával, vagyoni-lag kiemelkedve s a főhivatalokat kezéhez kerítve, elnyomá az egész nemzetet. A dolog már régebben forrt s Szentgyörgyi Gróf János még 1466-ban tartott Zabolán egy közgyűlést, mely nemcsak a székek szervezetét szabályozta, hanem panaszképen a főurak gyakori és súlyos elnyomásait is kiemelte. A vajda mint székelyispán, királyi meghagyás folytán megerősíté régi jogait s szabadalmaikat**). Mind hasztalan. A székely főur valami hasonlónak akart lenni a magyar mágnáshoz s a lovag és gyalog rendet csak úgy zsarolta mint előbb.

A két rend zugulódását siettek egyes bujtogatók s Mátyásnak bel- és küllellenségei telhetőleg kizsákmányolni. Egy nagy földrengés, mely 1473-ban Erdélyben országszerte nagy károkat okozott, a nép babonás kedélyét rendkívüli dolgokra még fogékonyabbá tette. Fáncsi Mihály — ki, mint a későbbi dolgok mutatják, gazdag és hatalmas főrangú székely volt — egyike azon bujtogatóknak, kiket zavaros idők mindig szoktak előhozni, felhasználta a nép izgatottágát, s lázítá a népet. Kázmér

*) L. a lengyel írók kivonatát Engel Nebenländer V. k. 138. l. De ezek a hadjáratot 1474-re teszik, sőt Istvánnal a székely földet is elfoglaltatják. Ez azonban, mint Teleki is megjegyzi, valószínűtlen. Hihetőleg a lengyelek az évre nézve tévedtek, mert az előbbi évekre nézve a dolog éppen nem valószínűtlen — a székely föld elfoglalásán kívül.

**) Kár hogy ez okmányoknak csak töredékeit ismerjük. Eder Felmerhez 210. és 248. ll.

emissariusai tulvitték a dolgot a székelység határain, a nemesség pedig megint kész volt fölkelni, s a lengyel királyhoz a békétlenek követeket küldöttek.

Mátyás táborában a székelyek elégtelenségéről hirt vett. A maros- és udvarhelyszéki zászlóaljok panasztettek el neki sérelmeiket, hogy pénzkivetésekkel terheltek, s három rendjük megtartására nincs semmi ügyelet. A király rögtön onnan a harcmezőről — épen Modra erősségét vivta — dec. 9-éről parancsot küldött Magyar Balász vajda és székely ispánhoz. Minthogy a székelység nemcsak hű de harcias nemzet is, többé semmi pénzádóval se terheltessek s csak a király házassága s gyermekek születése alkalmával van önkénytes adományokra köteleztetve. Tartson az ispán haladéktalanul lustrát s írja össze a lovagokat, kik primipilusoknak (az-az lófő) neveztessenek s a gyalogokat is egy másik rovatba. Ezen rovat megváltoztathatlan a primorok által, s csak ha vagyonilag kiemelkedik és három sorsföldre tesz szert, emeltetik felsőbb rangba az ispán által*).

E szabályozás meggátolta ugyan a mozgalom terjedését, de végkép még sem nyugtatta meg a székelyeket. Várták, hogy mi eredménye lesz a Kázmérhoz küldött követségnek, s Fánsci izgatásait szünet nélkül folytatta. De mire a követség Kázmérhoz ért, a béke — febr. 21. 1474 — közte és Mátyás közt már meg volt kötve s a mozgalom magától lecsendesült**). A Kázmérral kötött békébe a két oláh vajda is be volt foglalva, s Mátyás a hozzá folyamodó István vajdát kegyeibe fogadá. Nemcsak menedéklevelet küldött neki kérelméhez képest, hanem egy levelében meg is ígérte, hogy feltételeit

*) „Nisi tres sortes et facultates“ Benkő Imago Nat. Sic. 52. l.

***) Az erdélyi mozgalom 1474-re nem tehető, mert a lengyel és silesiai írók — kik egyedül beszélnek róla, minyájan a háború s főleg a béke megkötése korára teszik, mert Mátyás róla emlékező levelének Katona XVI-ik k. 14. l. nincs kelte, s mert az azt szabályozó leirat is 1473 végén — tehát a lengyelek előadásával összevágó adattal kelt.

s kívánságait egy biztos embere által, tudatni fogja vele *).

Ugy látszik, hogy az itt ígért követ Magyar Balázs személyében megjelent a vajdánál, s a kiegyezést közte és királya közt teljesen létrehozta. S csakugyan ideje is volt, mert a szultán elhatározta István megfenyítésére komolyabban fellépni. Ennek megsegítése már ekkor el volt Mátyásnál határozva, s a szükséges intézkedéseket korán megtette. Fánscy Mihály, különösen mióta a magyar és lengyel királyok közt újra kiütött a háboru, megint lázítólag működött a székely nép közt, s midőn Mátyásnak boroszlói bezáratása alkalmából holt hire érkezett, annak terjesztésével igyekezett fölkelést hozni létre. A megint helyreállott fegyverszünet bujtoztatásait megfosztá élüktől, s Mátyás elégnék tartá levelével megfenyitni őt. Figyelmeztette, hogy ismételt lázításai tudva vannak előtte, eszébe hozta, hogy már sokszor megkegyelmezett neki. Ime most is a székelységet a hűségtől el akarja tántorítani. Ha tehát kegyelmet akar nyerni, csatlakozzék 300 székelylyel az István vajda seregéhez, különben a felakasztást nem fogja elkerülni**). Hihetőleg neki a János Mihály székely ispán sergéhez kelle csatlakoznia, mely ötezer emberből állt. Az összes erdélyi 16 ezer emberből álló had feletti főparancsnoksággal Magyar Balázs erdélyi vajda bizatott meg. István vajda diadala az ellene küldött roppant török erő felett teljes vala, melynek folytán Rádullal ki is békült.

Mind ez az 1475-ik év elején történt. S ez évben maga Mátyás is aratott fényes diadalt a törökön, mondhatni egyedül személyes tehetségei által visszafoglalta Sabáczt. Bármily érzékeny veszteség volt ez is, Mohammed szultán elébbvalónak tartá az István által okozott kudarczért állani boszut. Mielőtt azonban akár

*) Pray Annales III. k. 93. l.

**) E levélnek nincs kelete. Katona IX. 14. l. 1476-ra teszis, azonban hibásan, mint az események folyamából is látszik.

Mátyás akár a lengyelek a moldvait megsegitették volna, ez már meg volt verve, s a törökök országát kedvök szerént rabolták, pusztították. Ezalatt Mátyás Báthori István országbirót sept. havában Erdélybe küldte, hogy ott serget szervezzen, melyhez ágyukat a szászok tartoztak adni. Az erdélyi hadak közeledtének hírére a török erő vissza kezdett vonulni, de az az utóhadat nem csak utólérte, hanem nagy részben semmivé is tette. Minthogy pedig a havasalföldi vajda Radul sergeivel a török sorokkal együtt harczolt, Báthori elűzte őt s székebe a fogságából elbocsátott Wládöt ültette vissza. Radul Brassóba menekült, de a lakosok elfogták s kiadták Istvánnak, ki aztán megölette. S e diadal helyreállítá Mátyás befolyását a két Oláhországra.

A törökök hódítási vágyát veszteségök csak éleszté. Ezután is minden alkalommal pusztíták a magyar tartományokat, sőt miután az alattvalóitól gyűlölt és rettegett Wlád megöletett, siettek a vajdaiszéket betölteni, a Rádul fiát — kinek hasonlólag Wlád volt a neve — állítván Havasalfölde élére. Nemcsak a korábbi kudarcok megtorlása s egy hűbéres országnak tényleges visszafoglalása volt ez esemény, hanem bizonyos tekintetben jeledás is, hogy a szultán sergei nagyobbberővel és az eredményre biztosabb kilátással akarnak Erdély ellen támadást intézni. S valóban 1479-ben egy török sereg Dunántúlt pusztította, egy más pedig — melylyel az új oláh vajda is csatlakozott — Erdélynek tartott. Már késő őszi, october hava volt s annyival váratlanabul jött a támadás, melynek ezuttal aligha csak pusztarablás volt a célja. A 43,000-nyi török had csupa lovasságból állt, s nagy nevű tapasztalt és rettegett basák parancsa alá rendelteték. Erdélyt és a szomszéd végeket egészen készületlenül találta, úgy hogy néhány alsó megyét háborítatlanul felprédálhatott, mialatt Báthori István összegyűjtheté népét s régi bajtársát Kinisit a temesi ispán segély adására szólíthatta fel.

Ezalatt az a erdélyi sereg Fehérvár körül össze-

gyültek, honnan Szászváros alá vették utjokat, hogy a Vaskaput elzárják s Kinisivel csatlakozhassanak, kinek jöveteléről már tudomások volt. Ali bég azonban jól tudván, hogy mennél tovább vár, annál nagyobbra nő a magyar sereg, támadásra határozta magát, s már oct. 12-ére Felkenyer és Gyalmár közé érkezett, foglyokat és zsákmányt ez utóbbi helyen hagyván hátra.

Másnap oct. 13-án reggel Kenyérmezején mindkét sereg harcckészen állott. Báthori misét tartatott, mely alkalommal földdel pótolta a szent ostya helyét s sergét megesketé, hogy győzni vagy halni fog. A balszárnyan a szászok és oláhok, a jobbon a székelyek, középen a megyei dandárok s a vajda és püspök banderiumai állottak. A tartalékserget két csapat lovasság képezte. De e tábor, mely a romozi hegyektől a zсібóti patakig terült el, nem állott arányban a török erővel s már mindkét szárnya megveretett, és maga a vajda is leesvén lováról — melyet egy lövés a földre terített — sebet kapott. Három óráig küzdött már a félig megvert sereg, midőn végre Kinisi Pál dandárai megérkeztek, s egyesülve Báthori sergeivel kiragadták a diadalt a törökök kezéből. Maga Ali is csak álruhában menekült s egész táborra roppant zsákmánnyal a győzők kezébe esett. A keresztyének elkeseredését s a diadal mámorát semmi sem jellemzi jobban, mint az esti lakoma az ozman tehemek felett s Kinisi tánca szájában török hullával. Legnagyobb eredménye e győzelemnek az volt, hogy egy időre a törökök felhagytak foglalási terveikkel, s csak apróbb beütésekre szorítkoztak, mint az 1480-iki, midőn Verestornyon át nyomult be egy csapatjuk, melyet azonban maga a szászság is ispánja vezérlete alatt, az Oltba szorított s zsákmányától megfosztott. De már 1481 telén Mohammed szultán újra készüléteket tett nagy mérvű hódításokra. Maga is táborba szállott, mi alatt Ali bég Havasalföldére igyekezett, hol Vlád vajda népével együtt felkészülve várta, oly czéllal, hogy együtt nyomuljanak Erdélybe s támadják meg a szász városo-

kat. Báthori István megtette ugyan szükséges védelmi készüléteket *) de a beütés elmaradása nem ezen mult el. Mohammed szultán táborában maj. 3-án meghalt s fiai Dsem és Bajazid között villongás támadt a trónkövetkezés felett.

S így lőn hogy Erdély Mátyás uralkodása utolsó tizedében meg az apróbb török beütesektől is megkímélve maradt és egy oláh lázadást kivéve, semmi nagyobb mozgalom által nem zavartaték. De mi alatt ő németekkel folytatott háboruban országa nyugati határait német tartománynyal szaporitá, a délkeleti részekben az addig zilált állapotban lévő német elem teljesen consolidálta magát. Azon szászírók, kik Mátyásnak ellenségei s azt hiszik, hogy ez ellenére ment véghez, épen úgy tévednek, mint e király elfogulatlan barátai, kik ezt vele hajtatják végre. Tudjuk hogy Mátyás pártolta a szászokat a méltányosság határáig, s néha még azontul is, midőn pl. az eladó szomszédos nemesi fundusoknak megvételét csak nekik engedi meg (1484) és daczára egy pár árulásuknak, nem vonta meg kegyeit ezen értelmes és azon időben használható néptől. Ezt azonban nem kiváltság, nem adomány, hanem a viszonyok, körülmények idézték elő, annyira hogy ma a constituálás évét sem tudjuk meghatározni s legfennebb egyik másik kiválóbb fejlődési ponton akadhat meg szemünk.

A szászok consolidálásának legfőbb tényezője a három nemzet unioja volt, e nevezetes véd- és daczsövetség mely egyaránt volt kül- és beltámadások ellen irányozva. A szászok itt mint compact terület jelent meg s még azon részei is, melyek akár a megyei akár a székes ispán alatt voltak, a hét székkal bizonyos solidaritást tartottak. S minthogy kiváltságok annyiféle volt, a hányféle beköltözésök, legelőbb is a kiváltságok egy-

*) Báthory István vajda levelei Altenberger Tomás szebeni polgármesterhez, melyekben a szászok felülését s hadiszerek küldését elrendeli. Hunyadiak kora XII. 164, 173. ll.

formásításán kelle igyekezniök. E részben irányadóvá a libertas cibiniensis lett, mert ez egy nagy már consolidált tömegnek kiváltsága volt. Ennek elnyerése eleinte még nem volt egy jelentésű a szász ispánságba olvadás-sal s azzá nem hamarabb csak Mátyás alatt lett. Tulajdonkép nem jelentett többet, mint hogy Szeben kiváltságai erre vagy arra a területre is kiterjesztetnek. Így Besztercze 1366, Vincz 1399, a két szék 1402-ben, Kolosvár 1409, Brassó 1422-ben megnyerik ugyan azokat, de végleges egyesülés nélkül. Még két lényeges dolog vala hátra, mely nem járt a libertas cibiniensissel s melyet külön kelle megszerezni, u. m. az adó és hadi kötelezettség és a törvénykezési ügy. A hadügyre nézve az unio egyik eszközévé lett a nemzeti egyesülésnek, miután abba — nem az oláhoktól és szászoktól vegyesen lakott szász ispánság — hanem a szász nemzet lépett be, azonban ha előmozdította is azt, a hadszervezet akkori állásában midőn mindeniknek szigoruan meg volt szabva hadi kötelezettsége, végérvényre nem emelte. De midőn bizonyos szász területekre collective vettetett ki az adó, azok, melyek a Mártonnapi fizetésbe bevonattak, már nevezetes részben egy területté lettek, legalább volt egy nagy jelentőségű közös ügyök. Utoljára törvénykezési tekintetben a szász ispán lett felelősségi forummá a már pénzügyi tekintetben egybeolvadt területen, s ekkor többé kétségbe sem vonathatott annak végbement egyesülése.

Az ekkép megalakult ispánság a három nagyobb területet: a szebenit, brassait, beszterczeit foglalta magában. A városok mint Vincz, Kolosvár, kimaradtak, miután többé kevesebbé elmagyarosodtak, s fekvésök és helyzetök azokat a megyékkal hozta összeköttetésbe. A pénzügyi egyesülés nyoma 1475-nél felebb nem megy. A hét és két szék, Brassó és a Barczaság, Besztercze vidéke, a kerczi és egresi apátságoknak, valamint a szebeni prépostságnak falvai szegénységi és tehetlenségi tekintetéből megnyerik a királytól, hogy adó-

juktól, ezuttal együttesen 10 ezer arannyal megválthassák magukat. A mi ez évben kivétel volt, a következőkben rendszerré lett. Két évvel utóbb megszűnt a kerczi apátság s falvai a szebeni prépostságba kebelezettek bizonyos egyházi kötelezettségekkel.

Nem sokkal utóbb 1481-ben a törvénykezési ügy két szász kerületet meghasonlásba hozott. Zsigmond 1405-ben kiváltságot adott a kolosvári polgároknak, hogy ha az ottani birák ítéletével nincsenek megelégedve, ügyöket előbb Beszterczére s onnan Szebenbe felebbezhessék. A kolosvári polgárok az utat hosszasan találták s aug. 24-én kinyerték a királytól, hogy perök egyenesen Szebenbe felebbeztessék. A beszterczeik panaszára vizsgálatot rendelt ez évi nov. 15-éről, de nincs nyoma, hogy a király előbbi engedélyét visszavonta volna — s így Besztercze törvénykezési foruma csak saját vidékére szorítottatott *), Szeben tekintélyének nevelésével, mely végre az Endre-féle adománylevélnek megerősítését — 1486 febr. 21-én — Mátyástól is megnyerte.

A városok emelkedése jóllét és vagyonosodás tekintetében, kiváltságaikkal arányban állott s ha korábban egyes kenézek és oláh csapatok által rendszeres és csaknem folytonos támadásoknak voltak kitéve, most bár ritkábban, a köztük vagy szomszédjokban lakó oláhok fölkeléseivel kelle küzdeniök. 1474-ben Selyk és Medgyes — az ugynevezett — két székben oly erős volt azok fölkelése, hogy levérésére magának a királynak kelle parancsot adni. Átalánosabb volt s az egész szász és magyar földre kiterjedt tizenkét évvel utóbb, 1486-ban az oláhok lázadása. Ekkor megint Szentgyörgyi volt a vajda, s a rablás és gyujtogatás kezdetben csak a besztercze-vidéki nemesek jószágaira szoritkozott, midőn a

*) Eder Schesaeushoz 204. a szász Archiv I. k. 2. füzet 194. l. Hunyadiak kora XII. k. 193. és 305. Az okmányok a két első helyen csak kivonatban vannak közölve.

király elégnék látta az itteni városok lakosait felültetni, de őszre már országszerte elharapózott, sőt ekkor a birtokosokat öldökölni is kezdték. A dolog politikai színezettel is birt, legalább az oláhság bizonyos jogokat követelt magának.

Erdélyben kétszeresen veszélyesek voltak az ily mozgalmak, mert itt az oláhságnak egy nevezetes része fegyverben állott. Több határszéli vár volt oláh katonasággal megrakva, s a jobbagyok is — nem csak a királyi kenézek alatt, hanem a földesurak jószágain részesei voltak a népfölkeléseknek. Épen ezért a megyék ritkán végezhettek velök s most is a nemesség Kemény Gergelyt, a szászság Fibul Gottfridot a királyhoz küldék, ki épen Egenburg ostromával volt elfoglalva. Nov. 15-éről parancsot küld Szentgyörgyinek, hogy a lázadást fegyveres kézzel is verje le s a lázadókat fejtétellel büntesse*). De vajjon mekkora hatáskörrel birt Szentgyörgyi, midőn e hivatalt Báthory István és Geréb Péter folytatták s még kívülök is épen ez évben, Apor István s továbbá Sarvasági Antal és Váragyai Ferencz is mint vajdák említettnek**)? Mátyás főként a forradalom óta kiváló gonddal válogatta meg a férfiakat, kiket az ország élére állított. Azóta csak egyetlen egyszer — 1471-ben — látogatta ugyan meg személyesen, de vajdává csak azokat tette, kiket teketségeik mellett jó hadvezéreknek s szigoru embereknek tartott. Mig ő élt, féken tudá ezeket tartani s ha Báthory Kecskésvárból rabló tanyát csinált a püspök uradalmi ellen, kinek még biráskodási jogkörét is korlatolá, Mátyás rendre is utasítá. De épen e diadochok fordultak halála után kijelölt utódja ellen, s buktatták meg üdvösen kezdett de be nem fejezett reformjait.

*) Hunyadiak kora XII. k. 305. l. és egy Kemény Jos. által közölt okmány Tud. Gyűjt. 1830. III. 104. Hogy ez nem tarthatik más évre, mutatja a kelet helye Egenburg.

***) Kósa de Administratione 62. l.

IX.

A trónkövetkezés kérdése Mátyásnak még életében komoly aggodalmakat okozott. A nagy király ezt már félig-meddig elintézettnek hitte, de alig hunyta be szemeit, kitünt, hogy az elértnek hitt eredmény nem egyéb egy nagyszerű csalódásnál. Egy sereg követelő állott elő s kisebb nagyobb pártot mindenik tudott teremteni. Egy sem volt az olygarchák közt, kiket vagy ne ő emelt volna fel, vagy le ne kötelezett volna, s ezek most csak egy dologban értettek egyet, hogy lehetőleg ki fogják zsákmányolni önhasznukra a királyválasztás kérdését. Mintha árverést akartak volna tartani a többet ígérő részére. Csak egy kis töredék járt, a közép nemesség egy részével, hazafias úton, de bármily tekintélyes párt volt is ez különben, nem jutott diadalra, mert jelöltjében épen azon tulajdonok hiányzottak, melyek atyja trónját consolidáltak.

Erdély szavazata nem kis fontosságú volt s itt is nagyban folyt a párt-szerzés munkája. Vajdája Báthory s a székelység kezdetben Albert pártján voltak. E zászlós urnál nagyobb kísérettel senki sem jelent meg a királyválasztó gyűlésen, számos erdélyi főúr volt vele s banderiumához sok nemes csatlakozott, úgy hogy ő a székely fegyvereseken kívül 3,500 lovast állított fel a Duna partján. Bár a vajda Albertet már ki is kiáltatta, de Beatrix özvegy királyné által meg lőn Ulászlónak nyerve, s ez nyéré el a magyar koronát. Megválasztása után a püspököt s Veres Pétert Erdélybe küldé, hogy ez országot magának föleskettesse míg a szászokat levelével s kiváltságaik megerősítésével birta hódolatra*). De testvére és versenytársa Albert is — ki hasonlólag a Rákoson tanyázott — biztosokat bocsátott a székelység közé, kik alkotmányuk megtartására letegyék az esküt. A székelység eddig inkább Alberthez szitott, de midőn

*) Schuller Urkundenbuch I. 19.

ugyanezen esküt Ulászló biztosai letették, egyhangulag mellette nyilatkozott. Erre a püspök és Veres mind azoknak, kik Mátyás halála óta zavarogtak vagy Albert mellett fölléptek, általános bünbocsánatot hirdettek.

Ulászló ekkép megnyerte Erdélyt s csak hamar versenytársait is kielégíté vagy visszalépésre bírta. Ez egyezkedések, az ország veszteségei már is mély sülyedést mutattak, de még élesebben nyilatkozott a visszahatás az 1492. febr. 2-iki országgyűlésen, midőn Mátyás nevezetesb reformjait eltörölték, az adóügyben helyreállíták a régi adónemeket, jelesül Erdélyben az ötvenedet, a harminczadot a régi kiváltságokkal s a banderiumokat leszállíták az eredeti 400-as létszámra, s midőn mindennekeft a Maximiliánnal kötött megalázó béke kihirdettetett. Hiában szólt mellette a hatalmas vajda, a nemzet színe elfordult tőle s a király többet nem vihetett ki, mint hogy egyes főurak és városok, főként magát az örökösödési pontot aláírják. Így állítottak ki Báthory nevével egy okmányt, — mert maga írni nem tudott, — így irt egy másikat Geréb László, a püspök még a gyűlés folyama alatt, s fogadta el utóbb a hét szász szék is közgyűlésileg *) s utóbb még több erdélyi város is.

Midőn még nem volt eldöntve a királyválasztás ügye s a teendőkre nézve Báthory is habazott, ő maga kimondá, hogy „olyan királyt fog tenni kinek üstökét markában tartsa.“ De bár mily tehetetlen ember volt is, Ulászló üstökét nem egyedül Báthory fogta: Szopolyaival s Bakácscsal kelle osztoznia. A királyválasztási ügy bevégezte után lement Erdélybe, hol teljesen független ur volt. Keményen zaklatta a szerencsétlen országot, főként a székelyeket, kiknek határtalan gögjében kimondá,

*) E három okmányt kiadta Eder Schesaeushoz 205—12. ll. De ebből azt következtetni bármi fennbagyással, hogy csak e három elemnek volt e nagy fontosságu (s annyiaval inkább más dolgokban befolyása, Felmerhez irt jegyzetek 165. l. Eder tudománya mellett ehhez Eder malicea kívántatott.

hogy nemcsak vajdája, királya is ez országnak. De bánásmódja nem királyi, hanem zsarnoki volt. Fegyveres erővel ment közjök, az Albert-pártiakat, daczára a közböcsánatnak üldözte, sokat kivégeztetett vagy megcsontkittatott, javaiktól s családjuktól megfosztott. Nemesak jogaikból forgatta ki őket, hanem hogy annál féktelebbeül garázdálkodhassék, várdát emeltetett köztök. „Két feje legyen annak, mondá, a ki a királyhoz megy panaszra, hogy ha leüttetem az egyiket megmaradjon a másik.“ Ez erőszakoskodással fölértek zsarolásai, melyre a várdaépítés bőséges alkalmat szolgáltatott. Hitetlenül kezelte a beszedett ökor-adót, s egyes helységekre vett szolgálattal s élelmi szerekkel roppant összegeket szedett fel. Épen ily lázítók voltak törvényszegései, s az egyeseken elkövetett erőszakoskodásai. Elfogatott sokakat, nőket, gyerekeket, hogy homagiumot zsarolhasson, házakat romboltatott le, többeket száműzetett s kis koruszékely fiu-leányokat (az-az az örökösödő székelynőket) saját embereihez erőltette. És emberei épen ugy zsaroltak távozása után, s mi legroszabb volt, azt hirdette, hogy ő — ellenkezőleg az eddigi szokással s törvénnyel örökösen birja hivatalát*).

Nem lehet mondani, hogy Báthorynak e kegyetlenkedése egészen czél nélkül való lett volna. Gyűlölte a székelység kiváltságait, s minden kihágás nála az utolsó időben rendszerré vált, hogy azokat jogaikból kiforgassa. Inkább szeretném mondogatta, ha a székelyek földjén undok pusztaság volna. mint hogy a székelyek lakják, mert sem hasznot nem tesznek, sem nem szolgálnak a királynak. De sem fenyegetései, sem állítása, hogy ő hivatalában örökös, nem tarták vissza e vitéz nemzetet, hogy Ulászlóhoz folyamodványt ne nyujtsanak be, melyben hivatkozással hűségökre és hadi szolgálataikra, hiven lefesték a vajda kegyetlenkedéseit. „Patakok folytak

*) Engel Voracten 41. s köv. II. A Nebenländer III-ik kötetében.

vérükből, halmok emelkedtek csontjaikból, s ők minden felé követték a királyi zászlót. Mily rengeteg összegbe kerül másutt a határörzés, a hol pedig meg sem tudják védeni az országot. De ők készebbek elhagyni családjukkal az országot, mint sem tovább is a vajda alatt maradjanak.“

A folyamodó székelyeknek az udvari ármány segítségükre jött. Az ország kormányára Budán Bakácsnak volt legnagyobb befolyása s e miatt Báthoryval összeütközésbe is jött. E férfin hatalmának legnagyobb forrása erdélyi vajdasága volt s a főpap tanácsára ettől fosztatott meg*). Helyébe Losonczy László és Drágfy Bertalan nevezettek ki 1493 jan. első napjaiban „anélkül, hogy — mond Ulászló a kinevezési okmányban — kegyünket és jó akaratunkat Báthory Istvántól megvonnók.“ Nem sokkal utóbb maga is meghalt. De mielőtt az új vajdák államásukat elfoglalhatták volna, Ali bég Havasalföldről febr. hóban a Verestornyon át beütött Erdélybe s öt napon át pusztította ezt. Az új vajda Telegdi István hirtelen fölkelte sergeivel — mely inkább népfölkelés mint rendes had volt**) — útját állotta, szétverte és zsákmányától megfosztotta. De az új vajdáknak is kellett küzdeni egy másik török csapattal, mely ez év őszén a havasalföldi vajdával egyesülve, a Barczaságot lepte el.

E diadalok mutatják, hogy Erdély honvédelme még nem bomladozott, mint Magyarországé, hol a fekete sereg, az állandó katonai szervezetnek ezen magva,

*) Bonfin csak egyszerű elmozdításról beszél, de Tubero V. k. Bakács csele által buktatja meg. E nagyra vágyó főpap azzal, hogy öt nélkülözhetetlenek rajzolta, rávette, hogy miután Ulászló vajdatársat nevezett melle, mondjon le hivataláról. Abban hogy egy másik vajda is neveztesse mellé, mi épen törvényes dolog volt, csak Báthory gőgje láthatott sértést, de a csel sikerült.

**) „Ab agrestibus ejus regionis“ mondja Tubero Schwandternél II. k. 186. l.

már semmivé volt téve s épen azon férfiú által, kit vitéz soraik nem egyszer követtek győzelemre. De azért az ottani viszonyokon is látszottak a hanyatlás nyomai. A párhavi időköz Báthory letételétől az új vajdáknak megérkeztéig, kik 1493 apr. végén indultak le, elegendő volt arra, hogy a zavar és pártküzdelem ez országban megint kiüssön, melyeknek ezek megérkezése sem vett véget. Köztök nem volt egyetértés, sőt mi még ennél is rozszabb, untalan egymás ellen dolgoztak törvénykezésben és közigazgatásban egyaránt. Emberek emlékezete óta mindig két vajda volt egyszerre, s egygyel csak ritka esetben lőn e hivatal betöltve, de ily nyilván és botránnyosan soha sem törtek a régiek egymás ellen, mint e két új vajda. Ugy látszik, azok megosztottak a teendőkön, a mit ezek nem akartak tenni. Tehetetlen uralkodók idejének egyik legszomorobb jelensége, hogy minden hatalmas a leghatalmasabb akar lenni s ezért a jeles emberek önérzete féktelenkedéssé fajul. Azon emberek, kikkel Mátyás legszebb uralkodói és hadvezéri diadalait vivta ki, halála után a haza ostromaivá s rabló lovagokká vagy türhetetlen zsarnokokká lettek. Annak helyébe mit ők az uralkodó önkényének neveztek, az olygarchak önkényét léptették.

Bonfini és az okmányok Erdélyről ez időben szomorú képet rajzolnak előnkbe. Az elsőből tudjuk, hogy a vajdák versengése nem csak a régi viszályokat táplálta, hanem újakat is élesztett, sőt a hatalmasok is büntetlenül folytatták rablásaikat. Ulászló egy okmányában az oláhok felkeléséről emlékezik, egy másban pedig, 1494 majusában kelt, miután 1493 nov. 21. a szászok arany bulláját megerősítette, — biztatja ezeket, hogy a vajdák által elkövetett jogsértéseket orvosolni fogja, s egyikökkel Drágfival már értekezett is e tárgyban. S egyszersemind tudatja velök hogy nemsokára Erdélybe menend.

Ez országba a király 1491. óta több ízben készült, s midőn három évvel utóbb csakugyan oda ment, utazásának fő oka nem a háboruságok lecsendesítése volt,

Kiválóán pénzzavara s a magyarországi haderő elégtelensége vonták oda. April havában Lőcsén testvérével a lengyel királylyal találkozott. A következő hónapban Kassán országgyűlést tartott, mely minden jobbágytelekre egy aranyforint adót vetett ki. De az új adót Magyarországon is csak erőszakkal lehetne fölvenni, Erdély pedig fizetését egyenesen megtagadta. Annak behajtása azonban ezuttal annyival inkább szíven feküdt Ulászlónak, mert egy érelyes lépésre, egyik hatalmaskodó főurnak megzabolázására, határozta el magát.

Junius havában Nagyváradra, s innen aug. elejére Kolosvárra ment. Szebenbe e hó végére összehívta a rendeket, hogy az adó behajtását eszközölhesse s a hadak felülésére vonatkozó rendeleteket tehessen. A gyűlés elég zajos és elég költséges volt, s az új adó kivettetett. Erdély hét megyéjé 31,442 ftot, a szászok a szentmártonnapi census felett — mely 7650 ft. volt — 21 ezer forintot, Kolosvár ezer, Torda hatszáz frtot adtak. A székelység nincs ez összegben benne, de hogy az is fizetett, nyoma van az összezésnél, az oláhok ötvenedéről pedig más számadás készült*). Minthogy pedig a gyűlés hosszúra nyult, a székelységet időközben haza bocsátotta, kik aztán egyes képviselőket választottak maguk közül. Végül hadfölkelés rendeltetett el, melyhez a székelység fegyveres erejének egy tizenhatod részével járult, s mely a vajda Drágfi vezérlete alá rendeltetett**), ki külön is megbízott az erdélyi zavarok lecsendesítésével, s miután társa Losonczy 1470 frtnak

*) Bonfini az Erdélyben fölszedett pénzösszeget 60,000 frta teszi. S ha a fennebb felsorolt összeghez hozzá tesszük az egyesektől felvett összegeket, büntetéseket, az összeg ki fog ütni. Az 1494. és 5-iki bevételi s kiadási lajstromot kiadta Engel Nebenländer I. k. Voracten. De a bevételek összege, „totalis summa tam taxarum civitatum, quam siculorum stb. nem csak Erdélyre szól. Ebben a magyarországi városok is stb. befoglaltatnak.

**) Egy gr. Kemény Jos. által kiadott oklevél Kurz II. 129. l.

kifizetésével kielégítettett és hivatalától fölmentetett, egymaga lőn a vajdai hivatal folytatásával megbizva*).

Ulászló — ki az erdélyi nemességnek szebeni költekezéseiért 1500 frtot utalványozott — e városból, hol időközben a havasalföldi vajda követeit fogadta, a föl-szedett adóval s az erdélyi hadakkal Temesvár alá ment. Ha már egyszer feltette magában, hogy szigoru lesz, ezuttal állhatatos is tudott lenni. Terveit csak akkor leplezé le, midőn a végrehajtás ideje elérkezett. Maga Horvátországba ment, Drágfit Ujlakira küldé, ki annak néhány várát elfoglalta. A hadjárat végeztével ez visszament Erdélybe, hol intézkedései, szigoru fellépése s halálos büntetések által véget vetett a rablók és fosztogatók s az oláhok garázdálkodásainak (1495).

Drágfi erélyes férfit volt, s az általa kezdetben alkalmazott szigoruság használt is. Legalább semmi nyoma, hogy többé vajdasága alatt lázongott volna Erdély, s hogy a nyugalmat valamely belmozgalom megzavarta volna. Sőt miután a törökkel három évre béke kötöttett e részről is nyugodt lehetett ez ország. E békébe Radul Kalugyer oláh vajda is, kit az elmozdított Vlád helyett 1493-ban nevezett ki a szultán, s ki ez évi török dúlásoknak részese volt, — be lőn foglalva. Vlád Erdélyben tartózkodott mint Ulászló vendége s ettől évpénzt is huzott**), pedig mint láttuk egy pár évtizeddel előbb csak azért nyerte el székét, mert a magyaroknak ellensége volt, sőt aligha nem az erdélyi vajdák tudtával és engedelmével, beütéseket is tett régi birtokaiba. Ez az új oláh vajda megtorlását vonta maga után, kinek né-

*) Hivatala kezdődött 1494, nagy boldog asszony napján. L. ez évi számadásokat Engel Nebenl. I. 129.

**) Az Engel által kiadott 1494. és 95-iki Regestrumban háromszor fordul elő Vládnak fizetett 25—25 frt adomány, u. m. 1494 febr. maj. és nov. hónapokban. Ulászló István vajdával is jó viszonyban volt, ki 1492-ben tőle hűségéért megnyeri, hogy Küküllő birtokában s 1503-ban hogy, Csicsó birtokában megerősítettett.

pei a gazdag szászok közt elég rabolni valót találtak. Ulászló ezek panaszára többször, a többi közt sept. 29-én intő parancsot küldött Vládhoz, hogy hagyja el Erdélyt jöjjön Magyarországra. De midőn mind ez nem használt, nov. elsejéről komoly és szigorú parancsot küldött, hogy rögtön Som Josa temesi főispánhoz menjen, különben engedélyt ad a szászoknak, hogy ellene és övéi ellen úgy védjék magukat a mint tudják.

Drágfi Bartok — ez volt azon időben a Bertalannak magyar neve — vajda hivatalától 1498 derekán mozdított el, s helyén az év végén már Szentgyörgyi Pétert a János fiát találjuk. Ugyanez évben még mielőtt az új vajda elfoglalta volna hivatalát, a catholicus földeken letelepült oláhok dézmafizetése szőnyegre került. Az 1495-iki törvények utolsó fejezete, az ország határszélén lakó szakadárokat, kik főként a király és hivatalnokai biztosításai folytán települtek le birtokaikon, fölmenti a tized fizetés alól. Minthogy a törvény végfejezete *) nem oly szabatos, mint az előre bocsátott értelmezés, az erdélyi oláhok megtagadták a dézmát. 1498 febr. 24-éről még Drágfi kap parancsot hogy a cath. földeken lakó szakadároktól a káptalan részére szedje fel a dézmát. Két évvel utóbb, mert a megtagadások azóta is megújultak, egy új rendelet Péter vajdát bizza meg a fölszedéssel.

Szentgyörgyi Péter nem volt erélyesebb ember atyjánál, s Erdély alatta is egy véres forradalmat állott ki. A különbség csak annyi, hogy ezen vajda ártatlan a dologban, s része még leveretésében sem volt. Aztán most az ország hanyatlása idézte elő és kiváltságolt helyzete táplálta, valamint a felelősség is egyedül és kiválóan magát a kormányt illeti.

Ulászlónál tehetetlenebb ember soha se ült királyi széken. Boetius „legjobbnek“ nevezi verseiben, de aljas

*) „Quibuscunque terris Christianorum residentibus“ — mondja a törvény.

zsarnokság sem idézhetett volna elő annyi szerencsétlenséget mint e kárhozatos jóság. A törvényhozás kormányja kezdetén valóban úgy indult, hogy a nemzetnek átkává legyen. Mátyás emberei irtó-háborút izentek Mátyás legjobb intézkedéseinek. A hadügy tönkrement, az adó terhe a kis birtokukak nyakába csavartatott s midőn az olygarchák jobbágyai fizettek is, csak uroknak fizettek. Minden ország Magyarország szomszédságában emelkedőben volt, csak ez hanyatlott maga s veszítette el jelentékenységét.

Nyolcz év kivántatott hozzá Mátyás halála után, hogy a nemzet észrevegye azt, mi kebelében történik. De ekkor kitűnt, hogy még is hászna van, hogy a nagy király a kisebb birtokuknak a törvényhozásban szélesebb tért engedett. Ezeknek kebelében kelle olyan ellenzéknek támadnia, mely ha nem is fordithatta el a nagy szerencsétlenségeket, legalább a haza megmentésének tényezőjévé legyen. Ekkor 1498-ban a törvényalkotásban fordulat állott be, mert a hazafias és nemzeti irány tulsulyra vergődött. Ez naptól fogva, a nagy catastropháig — mely mindent kiengesztelt — az olygarchia és nemesség közt küzdés állott be, s ha az első 1498-ban már hátrálni kényszerült, határozottan megveretett 1505-ben, a Rákosi napokon, midőn a trónkövetkezés rendje az idegeneket kizárta a trónból.

Az 1505-iki példa hatást gyakorolt Erdélyre is. Sokkal erősebb volt a küzdelem, hogy sem vajdaja, püspöke, a székelyek ispánja Tarcsai János — ki tőle Algyógyot nyeré — továbbá olygarchái egész erőjökkel részt ne vettek volna benne. Erdély magára maradt, kitéve a fejtelenségnek. Rendes időben főhivatalnokai távolléte — mi különben is gyakori eset volt — semmi s hátrányt sem okozott. Most fennakadt a törvénykezés, az erőszakoskodásnak, önkényes végrehajtásnak számos példái fordultak elő. Viszály, gyűlölség, kölcsönös kártételek mindenfelé. Magyarország példája, — hol a törvények alkotása egymást érte — ragadós volt, s mint-

hogy a szentmihálynapii gyűlésre távozott főhivatalnokok még sem jöttek vissza, dec. derékán Tordán a három nemzet gyűlést tartott, melyen bizonyos számú képviselőket választottak. Ezen képviselők a következő év febr. 9-én Segesvártt tartottak tanácskozást, ahol Erdély statutarius jogát teljes mértékben igénybe vették. Azon kívül, hogy a három nemzet unióját megerősítették, tisztán a törvénykezési téren maradtak, s egyedüli feladatuk az ítélőszék ujja alkotását tűzték ki. A legfőbb bajok kutfejének ennek hiányos szervezetét tartották, ez okozza a nemzetek gyűlölködését, a fejétlenség elharapózását, s ez által azt is, hogy a szomszéd török és tatár a várakat és helységeket felferhette. Ennek következtében „hogya az ország ő felségének jobban szolgálhasson, s ellenségei ellen is védhesse magát“ egy új törvényszéket szerveztek, melynek tagjai legyenek egy káptalanbeli és külön minden nemzet közül választott 14 — 14 összesen 45 biró, s mely a három nemzet közti ügyeket döntötte el*).

Alig pár héttel a tordai gyűlés előtt nov. 23-án — a törvénykezési rendetlenségek megszüntetésére a székekelyek Udvarhelytt tartottak gyűlést. Az ilyen népgyűlés a három nemzet egyikénél sem volt szokatlan, s a maga körében mindenik hozott többé kevesbbé jelentékeny végzéseket, még oly dolgokban is, melyek sarkalatos törvénynyé lettek, mint 1451-ben, egy családi magszakadás folytán, a férfiág kihalásának esetére a leány örökösödésnek kérdését eldöntötték. Daczára hogy a zabolai gyűlésen még 1466-ban szervezték a székeket, az igazság kiszolgáltatás hiányos és részrehajló volt. Az udvarhelyi gyűlés egy 17 tagu biróságot állított fel.

De a székekelység igyekezete, hogy valahára rendbe hozhassa ügyeit, más uton hajótörést szenvedett. Nagy baja volt, hogy a vajda Péter gróf az államügyekkel foglalkozott, s a helyett hogy Erdélyt becsülettel igaz-

*) Közölte az okmányt gr. Kemény J. Arpadia III. 5°. s. k. II.

gatta volna, a Maximiliannal kezdett alkudozásokat folytatta, ispánja Tarcsai pedig, ki 1505 végén 12,000 frtban Algyógyot nyerte, ezuttal hivatalától fölmentet*). 1506 jul. 1-én Ulászlónak fia született, s hivatalos szokás szerint erre a székelység közt megkezdett az ökörsütés. Régi szokás szerint a király számára megbélyegzendő ökrök közül az első kiválasztás a gazdát illette, a második pedig az adószedőt. De az ilyen ritka s akkor tetemesnek nevezhető adófizetés soha sem ment nagy zsarolás nélkül véghez oly időben, midőn a biztosok kapzsiságát a király erélye s a főhivatalnokok lelkiismeretessége nem korlátolá**), mihez az adó szokatlansága s terhes volta is járult. Mind ez néhány véres jelenetet idézett elő. A székelyek sok helyt ellenállottak s a bélyegzőket megölték.

Ez ügyben Ulászló biztosa Tomori Pál volt, ki a székelyföldre bizonyos számú katonasággal utazott. Akkor tájban a mindig harczra kész székely fegyveresek könnyen összegyűltek, s ezek és Tomori csapata közt Székely-Vásárhely mellett ütközetre került a dolog. Tomori aránylag csekély erővel volt, egy véres ütközetben megveretett, katonái szétszórattak s maga is számos sebet kapott. De egy ellenök küldött ráczokból, oláhokból s magyarországiakból álló nagyobb erő semmivé tette a fölkelőket s az ökörsütés végrehajtatott. A leczke használt ezuttal. Ez év végén Agyagfalván tartottak közgyűlést ily czélból, hogy a forradalmi mozgalmaknak véget vessenek s el is határozzák, hogy senki a király, vajda és székelyispán ellen fölkelni ne mer-

*) Ulászló okmánya Katonánál XVIII. k. 413. l.

**) Istváni a zendülés okának azt mondja, hogy a székelyek, minthogy Zsigmond, tehát két század óta nem fizették, ezen adót megtagadták, s azután ment Tomori katonasággal közéjük. Már Eder, Felmerhez 172, megjegyzi hogy ez adat nem pontos. Okain kívül tekintetbe veendő, hogy az ökörsütés más alakban mindig előfordult. De Oláh előadása — Attilája II. k. 18 fej. hitelseebb, mert ez atyjától vette adatát, ki maga is ott volt Tomorival.

jen, részgyűléseket ne tartson „hogy a pártütés kovása végkép kiveszszen közülök.“ Sőt ha a király nevezett hivatalnokai valamely törvénytelenséget követnének is el, a sértettnek ne fegyveresen fogják pártját, hanem kérelemmel járuljanak az uralkodóhoz. Az áruló büntetése legyen örök száműzetés s kegyelmet csak a királytól vagy az egész nemzettől kaphasson*). A mozgalomnak ezzel vége lett, a levert székelyektől felvették az ökröket, s megkezdett zsarolásukat még a szász földön is folytatták, hol elhajtásukért pénzt szedtek be. Két év múlva midőn Lajos 1508-ban megkoronáztatott, a király a székelysége újra kivettette ökörsütést, s behajtása megkezdett, azonban a király a székelyeknek sokszoros részvételét hadfolytatásaiban tekintetbe vévén, kétségtelenül ezek folyamodására, az ökörsütést ezuttal elhalasztotta. Azonban 1511-ben sokszoros szükségéitől indítatva biztosokat küldött közéjük, kik ez adót fölszedjék**).

Az 1508-iki ökörsütés elhalasztásának valódi oka az volt, hogy a budai kormány a törökökkel még fennálló fegyverszünet daczára, attól tartott, hogy ezekkel épen a székelyek szomszédságában fog Oláhország miatt háboruba elegyedni, sez esetben kiváló szükség lett volna e vitéz nép karjára és kardjára. Radul oláh vajda ezen évnek mindjárt kezdetén megfordult Budán s egészen a magyar kormány hűbéresének vallá magát. Szívélyes viszonya volt Bakácscsal, Szentgyörgyivel s a legfőbb urakkal és gazdag ajándékokkal tért haza sőt jószágát Erdélyben a Tarcsaitól visszaváltott Algyogyot nyerte. De otthon csakhamar azután meghalt. Minthogy a magyar kormányra nézve nem volt közömbös, hogy kilegyen utódjává, Somi Józsa temesi ispán már marczius elején, midőn t. i. a király a vajdának még csak betegségéről értesült, parancsot kapott hogy rögtön a Barcza-

*) A székely nemzet constitutiói Pest 1818. 33 l.

***) Schuller Urkundenbuch II. 190. és Eder Felmerhez 175. I.

ságba menjen sergével s mihelyt Radul meghalt, nyomuljon Havasalföldjére. De a vajda csakhamar meghalt és Somi bár megjelent a Bárczaságon, de későn. Kapott ugyan Ulászlótól újabb rendeletet, hogy most már haladéktalanul nyomuljon be, és a Radul fiát Czipellest, mint a koronához hű bojárok jelöltjét, ki ez időben Szapolyai Jánosnál tartzkodott, ültesse be, azonban a törökök megelőzték és Michnet, a magyarországi Oláh család rokonát tették vajdává. A végrehajtott tény után a magyar kormány nem akart a törökkel háborút kezdeni, sőt eddigi politikájához hiven igyekezett hűbéri jogait az új vajdával is elismertetni. Ez sikerült is, de a szigorú Michnét két év múlva, bojárjai támadására elűzték a törökök, és ő Szebenbe menekült. De még ezen 1410-ik évben, nem sokkal utóbb, itt e városban Jaksich Demeter a Czipelles fiával s egy más bojárral egyesülve, nyílt helyen, midőn templomból Oláhval és Horváthtal vendégségre menne, oroszva meggyilkolta őt. A tény miatt haragra lobbant szebeni polgárság a gyilkosokat felkoncizolta, Péter vajda pedig a lakosokat, mint egy gyalázatos büntettnék s a menedékjog megsértésének boszulóit felmentette. A király özvegyét s fiát pártfogásába vette s 1510 maj. 15-éről oltalmazásukat a szebeni tanácsnak meghagyta *).

X.

Ez időben, 1510 végén vagy 1511 első havában az erdélyi vajdaság az alig 24-éves Zápolya Jánosra bízott, ki, mondhatni, mint gyermek több megyének főispánja volt, s alig serdült fel, már is a magyar király leányának keze után járt. Pedig atyja István közép birtoku magyar nemesből lett Magyarország egyik első olygarchájává s leggazdagabb birtokosává, egy tescheni her-

*) Engel Nebenländer IV. 191 köv. II. négy e tárgyra vonatkozó okmányt közöl.

czegnő férjévé és nádorrá. Emelkedését eszének és vitézségének köszönhette ugyan, azonban a magasabb államférfiúi tulajdonokat Mátyás iskolájában szerezte meg. De azt mit itt tanult, Mátyás halála után roszt használta: senki nálánál jobban nem törekedett a nagy király intézkedéseit halomra dönteni. Midőn meghalt, fia János 14 éves volt, gyermek még ugyan, de az akkori idők szokása szerint elég nagy arra, hogy a pártok küzdelmeibe bevonassék. A nemesség nevezetes része már ekkorra ellenzékké alakult, néhány előkelő csatlakozott hozzájuk s minthogy az özvegy herczegnét nemcsak magas miveltségü, de éleseszű hölgynek ismerék, körüle csoportosultak ők a Zápolya-ház barátai.

A magyar közélet ezen palaestrájában, a hazafias ellenzék között, beavatva terveikbe, részt véve küzdelmeikben, nevedett fel János. S mind ennek befolyása volt egész életére. A gyermek már családját egy párt élén látta, s ha igaz az, hogy anyja naponként imádkozott, hogy érje meg fia megkoronáztatását, neki már akkor éreznie kellett, hogy azzal bizonyos missio fog összekötve lenni. Mátyást is anyja és a hazafias ellenzék léptette fel, de egész nagyságát annak köszönheté, hogy a hazafipártra támaszkodott. S midőn most ő jutott e pártnak élére, nem vont-e önkénytesen párvonalt az akkori viszonyokkal? nem lett mintegy életfeladata eldöntve? s nem érezte erejét egész nagyságában, midőn látta, hogy ennek befolyása a még alig 24 éves ifjut az ország egyik cardinalis hivatalával ruházta fel? De maga a vajdaság is az ő kezében kétszeresen fontossá lett. Egy külön ország, melynek erejével rendelkezik, s melynek harczosai 72 vár fegyvereseivel csatlakoznak, együtt megdöböntő erővé nőtte ki magát, s valószínűvé és sok esetben kétségtelenné tette diadalát a pártnak, mely mögött állt. Mert már ő is, mint két elődje, osztatlanul birta hivatalát, huzta jövedelmeit s hadügyi tekintetben mindhárom nemzet felett állt. Nem csoda, ha bájairól híres nővérét lengyel király vette el.

Ellenében Bakács Tamás hasonlólag Erdélyből igyekezett új erőt toborzani, főként roppant pazarlásaihoz, mely arányt tartott nagyravágyásával. A milkovi püspökség, Sigmond helyreállítási törekvései daczára, teljesen csak pusztá czimmé olvadt le, mióta főként a moldvai s havasalföldi oláhoknak megtérítésére a török előnyomulása következtében minden remény elveszett. Volt ugyan ez időben is czimzetes milkovi püspök, de Bakács kivitte hogy ez egy másik püspökséget nyert, s azt Julius pápa által magára ruháztatta (1512). Bakács itt nem czim s nem is jövő remények után sovárgott. Czimnek a bibornoki és már megnyert primási mellett szerény volt ez, s reményei másfelé vonzották. A szebeni és brassai dekánóságok, azóta hogy az erdélyi püspök alól kivétettek, függetlenek voltak a püspököktől s csak egyházi tekintetben tartoztak az esztergomi érsekség alá. Valaha ezek a milkovi püspökségnek voltak részei, s ezen jogon kérte maga számára mint a milkovi egyházhoz vagy annak püspöki asztalához tartozókat Bakács. Julius pápa adománya hát nem kevesebbet tett, mint hogy a szász egyházak gazdag dézmáikkal Bakács érseknek fognak jövedelmezni. De minthogy nem hitte hogy ezek önnállóságukat könnyűszerrel feladják, ugyanezen év dec. 27-én egy más engedélylevelet eszközölt ki a pápától, mely az esztergomi érsekség minden jogait rájuk is kiterjeszti. Nem is csalatkozott. Már az első adománylevél ellen tiltakoztak a szászok, s ügyöket 1513-ban Ulászló elibe vitték, ki az egész dolgot jogai-
val összeütközőnek találván, beleegyezését megtagadta. Mindamellettt hogy Juliusnak nem sokára bekövetkezett halála után, ennek utóda X. Leo megújítja az adományt, a szászok folytatták ellenállásukat, az ügy sok részben elkeseredetté lett, s egy milkovi püspöknek 1518-ban történt kinevezése sem hozott létre teljes kienesztelődést *).

*) Az ide vonatkozó okmányokat kiadta Pray Hierarchiaja I. végén s Benkő Milcovia I. 169—227 ll.

Bakács még a per folyama alatt visszatért Rómából, hol oly mesés fényüzést fejtett ki, s reményében oly keserűn csalatkozott. Nagyravágyó törekvéseinek más irányt adott, más munkatért keresett. Ha nem lehetett a keresztyén világ fejévé, annak kardjává szándékozott lenni. A törökök ellen intézendő közös vállalat eszméje sokáig lelkesíté Európa népeit, de Európa fejedelmeit, összehozni soha sem bírta. Már régóta senki sem gondolt rá. Most Bakács Európa összes északkeleti népeit akarta összehozni s e czélből pápai legatussá nevezttette ki magát e világrészre, ellátván magát pápai engedélylyel kereszteshad hirdetésére.

Daczára hogy az új török szultánnal Szelimmel három évre már fegyverszünet volt kötve, nem gátolta meg a kormánytanács annak kihirdetését, mely oly egyszerűen oly erősen felkorbácsolt minden szenvedélyt. Kilencznapal a kihirdetés után 1514 april. 25-én a pápai legatus Várdai Ferencz erdélyi püspöknek levelet irt, mely kötelességévé teszi a kereszteshad kihirdetését Erdélyben, s minden lehető ellenállókat előre is pártütőknek bélyegez. Már nevezett is ki az érsek Erdélyre nézve biztosokat s ezek vezetését és az ügynek szervezését itt a püspökre bizta.

Tudjuk hogy a kereszteshad porlázadássá fajult. Egy századnegyed óta elnyomatás volt a pór sorsa, és sérelem sérelemre gyült. Igazságot sehol sem talált s törvény számára nem létezett. A mit felkorbácsolt szenvedély, lángra gyujtott boszuvágy, borzadalmas megtorlás utján visszafizethetett: a kegyetlenkedés és kínzás keresett nemeivel vette foganatba. Nem kimélt semmit, nem ismert semmi határt. Mátyás reformjainak megbuktatása rettenetesen boszulta meg magát az irtó háboruban, mely a nemesség ellen kezdetett, s mely a pórok felülkerekedését s azzal az ország alapjainak megváltoztatását tűzte ki czélul.

A lázadásnak Erdély adott vezért a székely születésü Dózsa Györgyben, ki kétségtelenül vitéz katona

és tehetséges demagog volt, s még némely alsóbb foku hadvezéri tulajdonokkal is birt. De leveretése is Erdélyből jött ki, melynek vajdája Zápolya jobbadán erdélyi hadakkal semmisítette meg azt. A mozgalom már átcsapott ez országba is: de nem birt oly veszélyes alakkal, mint a magyarországi s Zápolya biztosan számított akkor, midőn a kutforrás ellen ment, melyből indult ki az és vette táplálékát. A hadműködés vezetését itt Tornay Jánosra bizta, s maga hadait átvitte a Vaskapun.

Mig Tornay készülődött, azalatt az erdélyi keresztetek dultak, raboltak, kizsákmányolták s felégették a valkai, toroczkai várakat, csanádi kastélyt s az uri lakokat, a hol csak szerét tehették. Nehány főur hozzájuk csatlakozott, vezérökké egy barát lett, s most még nagyobb vállalatra is képesnek érezték magokat. Épen azon czéllal, melylyel Dózsa Temesvárt ostromlá, ezek a nyár folytán Kolosvár alá mentek, roppant tömegben táborba szálltak. Felszólíták a várost, hogy bocsássa be a hadat s csatlakozzék velök. A városiaknak erre nem volt semmi kedvök, de minthogy tartottak a megrohanástól, a tanács a keresztetek kapitányát csekély kísérettel bebocsátotta. Ezek azonban felkutatták a nemeseknek e városban elrejtett vagyonát s lefoglalták minden ellenállás nélkül, minthogy a pórnépet itt is sikerült fölkelteni.

Ezalatt — ez már ősz kezdetén volt — az erdélyi hadak azon része, mely nem követte Zápolyát temesvári táborába, a nyugton maradt székelység Barlabási Lenárt vezérlete alatt és a szászság az e perczben földönfutó nemesekkel egyesült s a lázzadóknak kolosvári hada ellen ment. A keresztet had kétségbeesetten védte magát Zápolya megbizottja Tornay János ellen, kivel a Drágfi János és Bánfi János csapatai is egyesültek, de megveretett, s sorsa ez ütközetben eldőlt. A kolosváriak a városban levő kurucz-kapitányt 22 társával, s továbbá magok sorai közül is azokat, kik a kuruczokkal tartottak, kiadták Tornaynak, ki ezeket a többi elfogot-

takkal együtt kivégeztette *). Büntetése a fölkelteknek mindenütt egyforma kegyetlenséggel hajtatott végre, a vezér-barátot Zápolya Kolosvártt süttette meg, s a jobbagyság sorsa mindenütt egyaránt elnyomottá lett szabad költözködésök teljes elvesztése miatt.

Zápolya hatalmának és befolyásának tetőpontján állott. Mig a király a dulások egész folyama alatt egy tétlen néző szerepét játszta, a haza megmentetését egyenesen annak köszönheté, kit a nemzeti párt a maga vezérének tartott. A párhuzam köztök ennek már is nagy népszerűségét emelé, miből a megyék ovatiói épen nem csináltak titkot. Sőt Zápolyának leghatalmasabb ellensége Báthory is lekötelezettjévé lett, s az ezzel kötött barátság a két hatalmas pártnak kiengesztelését valószínűvé tette. Szin volt az egész. Egy politikai ellenség semmit sem bocsát meg oly kevéssé, semmit sem tűr oly nehezen, mint a leköteleztetést, és semmitől sem igyekszik annyira szabadulni, mint a hála kötelékétől, melyet kétszeresen lealazónak tart. De a mennyivel kevesebbé lehetett azt e perczen kimutatni, annyival élesebben tört ki utóbb. A mi most történt, az Zápolyának s a nemzeti pártnak kedvezett. Nyilvánvalóvá lett, hogy a küzdelem az urak reactiója ellen jogosolt, s a forradalom az anarchia megszüntetésére üdvössé válhat. Az ezen év végén tartott országgyűlés végzései, s Verbőczynek törvénynyé lett nevezetes munkája, a Hármaskönyv, befolyt a kisebb nemesség politikai jogkörének szélesítésére.

De Zápolya a középnemesség vezére, a székelyek közt nem volt népszerű ember. Gyanithatólag kiváltságaik egyike másika ellen tört, mikre mindig oly féltékeny volt a nemzet. Nehány évvel a parasztlázadás után fegyvert fogtak ellene, nehányat emberei közül felkon-

*) Nagyajtai Kovács István derék értekezése Akad. Évk. VIII. k. 11. l. s oklevelek 20—23. ll. Taurinus Stauromachiája Engelnél Monumenta 177. s köv. ll. Verancsics munkái II. 10. l.

czoltak, s csakhamar oly erőre kaptak, hogy magának Zápolyának kelle Budáról ellenök menni. Egy véres ütközetben Darócz és Szent-Pál közt leverte őket, s országukat — mint magok hívták földjüket — rabolta, pusztította, a lázadás fejeit pedig kivégeztette. Midőn azonban a mozgalom lassan csendesült volna, még szigorubbá tette a megfélemezés rendszabályait. Lefoglalta a kiválóbb zendülők jószágait s ellenére a székely jognak s fennálló törvényeknek, mely az örökösök megfosztatását nem tűrte — azokat másoknak adományozta *).

Hogy vajdaságában béke és nyugalom uralkodjék, azt a moldvai és oláhországi viszonyok s a törököknek e tartományokra növekedő befolyása is kívánatossá és szükségessé tette. Már nagyon is látható volt, hogy a kapocs, mely e két országot a magyar koronához füzte, naponként lazul. Ulászló 1510-ben parancsot ad a szászoknak, hogy a tatárok ellen adjanak segílyt Moldvának „mint a magyar korona ágának“, 1511-ben pedig, midőn a tatárok Moldvát fenyegették, a határőröket ülteté fel, hogy Zápolya vezérlete alatt siessenek ez ország segítségére „mint a mely nem függ senkitől mástól mint tőle“, melynek folytán 800 erdélyi be is ment. Pedig még ekkor is osztozott a főhübéruraságban Lengyelországgal, néhány évvel utóbb Törökországgal, sőt ez volt a valódi hübérur, s a másik kettő még egy tizedig csak névleges.

Erősebb volt a küzdés Oláhországban a hübérura-

*) Mikor történt e lázadás? nehéz meghatározni, s úgy látszik, többször ismétlődött. Miles Würgengele 11-ik l. Sigler a Bél Adparatusa I. k. Fuchs Chroniconja I. k. 1518-ra, Brutus Históriaja V. könyvében (kiadta Eder Felmerhez 188) 1519-re, a brassai feliratok 1521-re teszik. A jószágelkobzások ezen utolsó évben történtek. A forradalmat Oláh is említi Attilájában II. könyv XVIII. fejezet, de év nélkül. Eder az 1519-ik évet fogadja el, bár a többi adatok mellett is elfogadható okok harczolnak. Az hogy a jószágelkobzás 1521-ben történt, annyit mindenesetre bizonyít, hogy ha 1519-ben tört is ki a mozgalom, a szigoru rendszabályok még 1521-ben is szükségesek voltak.

ság felett. Zápolya épen akkor lett erdélyi vajdává, midőn Wladucet a török oláh hospodárrá tette, s e körülményt ő saját kitüntetésére igen alkalmasnak látta. De az Oláhországba küldött erdélyi hadak megverettek, azonban Wladuce bojárjaival hűséget fogadott Ulászlónak azért, mert őt megerősíté s a közvélemény ez eredményt Zápolyának tulajdonítá, kinek az 1512-iki szörényi beütés már némi katonai tekintélyt is adott.

De Wladuce csakhamar 1512-ben meggyilkoltatott s helyét a törökök Nagullal töltötték be. Ezen ember már adófizetője volt Szelimnek, de a magyar királyt is hűbérurának ismerte el. Utódjává kis koru fiát Theodosiust tűzte ki (1521), midőn pedig néhány bojár ennek megbuktatására serget gyűjtött, Lajos király megbizta Zápolyát, hogy Theodosiusnak segítséget vigyen. Az ellenvajda a törökökhöz fordult s Mohamed bég felhasználta ez alkalmat, Oláhország elfoglalására s a hospodárságot magára ruháztatni kérte. A vad és szenvedélyes Szelim nem késett volna megadni a kívánt czimet, de utódja Szolimán sokkal tisztábban látta a viszonyokat, hogysem uralkodása első évében ily kétes és nagy ingerültséget támasztható lépésre határozta volna magát. Nem adta meg az engedélyt, de Mohammedet sem tiltá le.

E közben Belgrád elesett s a török hóditás uj korszakába lépett. A vártól nem volt messze sem a nádor Báthory, sem a vajda Zápolya, de segílyt egyik sem vitt. Ez már Lippáig ért, midőn a hirre hogy egy török portyázó csapat Erdély széleit pusztítja, egy másik pedig Mohammed bég alatt Oláhországba nyomult, hol a bojárok uj hospodárt választottak, visszafordult. A török pusztítás még 1522 elején is tartott, midőn Lajos febr. 22-éről biztosítá a szászokat, hogy a vajdát segítségökre küldi. Valóban a török csapatok Erdélyből visszavonultak s Zápolya beütött Oláhországba, magával vitte az uj vajdát Radult, ki Mohammed bég elől Erdélybe menekült. Zápolya egy reggeltől estig tartó viadalban leverte Mohammed béget, Radul pedig kivégeztette azon török hi-

vatalnokokat, kiket Mohammed új szándzsákságába beállított. Lajos király tetszését nyilvánítá a vállalat felett, de alig hogy Zápolya hazatért, Mohammed megint elfoglalta Oláhországot s Radul megint Erdélybe menekült, hol Zápolya közbenjárására Alvinczet és Borbereket nyerte, ő pedig Zápolyát egy oláhországi várral (Povayer) ajándékozta meg. Zápolya most 30,000 emberrel nyomult Oláhországba s a bég el is vonult előle. „De hasztalan“ — mondja a Leibitzi krónika. Radul Zápolya visszavonulása után érezve, hogy többé nem fogja magát fenntarthatni, török pártfogás keresése végett Konstantinápolyba utazott — vesztére, mert itt fogságba vetették. Utána egy év alatt két vajda öletett meg s ekkor ő visszanyerte székét. Most már 1524-ben Zápolya mint ellensége nyomult be, s kényszeríté a magyar korona iránt tartozó hűségét elismerni *).

De minő gyakorlati értelme volt ezen hűségi eskünek? Valóban már semmi. Maga Lajos király mondja egy okmányában, hogy „a törökök tartományunkat Havasalföldét már meghódították **)“. Naponként több tért foglaltak ezek, míg nem a mohácsi vésszel a magyar haza ügyeibe döntő befolyást nyertek. Az erdélyi vajdának viszonya a királyhoz s az olygarcha-párthoz e csapást megelőző időkből fontos és sokaknak — bár tulzott — véleménye szerént döntő.

Zápolya előtt, czélzataiban, cselekvéseiben, sokszor és sokfélekép Mátyás király példája lebegett. A két párt, mely a mohácsi vész után két királyválasztási tényben érvényesíté intencióit, nagyon régi keletű volt. Most más volt neve mint ekkor: s az olygarchia és köznemesség pártja aligha egész hiven jellemzi azt. A Hunyadiak előtt az egyik Magyarországnak a cseh király-

*) Engel Nebenländer IV. és V. köteteiben közlött okmányokkal és tárgyra vonatkozó feljegyzésekkel terjedelmesen tárgyalja e dolgokat. V. ö. Pray Epistolae Procerum I. k. 150. l.

**) Eder Felmerhez 187. Ez okmányban a szebenieknek pénzverési jog adatik.

sággal s osztrák herczegségekkel egyesülését tervezte, tehát németnek, — a haza önállóságát kívánta a másik, tehát hazainak mondható. Mátyás király szétrebbenté az elsőt, s embereit megnyerte vagy semmivé tette. Már hinni lehete, hogy nem is létezik. De Mátyás halála után fölelevenedik, szervezi magát s erőre kap. Sőt az udvart is megnyerte. Ez volt az igazi ok, miért nem nyerhette el Zápolya a királyleány kezét.

Ha e párt oly nyilvánságosan nem tör a haza érdekei ellen, ha ildomos és hatalmas emberekhez illőleg nem mellőzi a nemzetet, nem akarja semmivé tenni a közép nemességet, ha csak kevéssé is áldozni kész ropant vagyonából, mely az ország vagyonának legalább felét képviselte, ha pár év alatt nem mutatta volna ki, hogy a haza hatalmát fenntartani képtelen, uralkodni nem tud, s az ország sülyedésében főtényező: bizonynyal a köznemesség nem sorakozik oly heves ellenzékké s nem teszi a küzdelmet oly élethalálharczczá. Így e küzdés sok tekintetben az idők követelése volt. Mátyás intézvényei ellen az olygarchák küzdöttek, kik nehézkedési pontjukat a német udvarnál keresték. Diadaluk visszaesés a nemzet életében, s a beállott sülyedésnek részvétet kelle kelteni a megtámadott, letiprott eszmék iránt. A nemesség pártja kezébe ragadta a reformok zászlóját, maga akarta eszközölni az ország ujjá-teremtését, mégpedig egészen önmagából indulva ki. De épen oly meggondolatlanul rohant elé, mint a másik hátra.

Sok függött a vezértől, ki, mint tudjuk, Zápolya János volt. Salamon Zápolyát ildomos és koczkáztatni nem szerető embernek festi. Az állítás uj, meglepő, s a ki a rákosi gyűlések történetét olvassa, merésznek fogja tartani. Pedig Salamonnak igaza van. E két gyűlésen az ellenzéki működés tetőpontját érte el s diadalra is jutott. Mind az, mi azokon történt, forradalmi szint visel magán. Mindkettő czélzatai szerint átalakítja az ország kormányát, s e felett az első egy főtörvényszéki ítéletet változtat meg, és az Ujlaky-féle jószágokat, melyeket

ez a fiscusnak ítelt, a Zápolyáknak adja, a másik pedig nádort tesz le, s a nádori széket egy középrangu nemesre ruhazza, ki új ember, soraikból nőtte ki magát, s bár az ország legjelesebb szónoka, legnagyobb törvénytudója volt, semmi olyan kelléssel nem bírt, mik Magyarország nádorában mulhatlanul megkivántattak. Ime Zápolya nem azért mozditja el az ország első hivatalnokát, hogy helyét maga foglalja el, neki elég volt, ha lehívebb emberének engedi át a tért, ki eddig legbuzgóbb agitatora volt s ki itt vezetését nem fogja nélkülözhetni. Soha nem történt hasonló eset Árpád birodalmában s következményei előre kiszámíthatatlanok voltak. Zápolya elég ildomos vala a nemességet e ténynyel még jobban lekötelezni s elegendő belátással bírt nem tenni ki személyét annyira, mely könnyen azzal végződhetett volna, hogy pártja előtt ő is lehetetlenné legyen. S hogy helyesen cselekedett, azt a következmény megmutatta.

A forradalom csakhamar más fordulatot vett. A megtörténtek ellen a kalandosok társulata oly reactiót képezett, mely Verböczy letételét s Báthory visszahelyezését keresztülvitte. De Zápolya személyileg pártja előtt semmit sem vesztett, habár ellenségei épen az ő megbuktatását tüzték ki legközelebbi célul. Zápolya ekkor Erdélyben volt, s ez magyarázza meg leginkább a kalandosok könnyü diadalát, kik most már egyenesen azon munkáltak, hogy őt vajdaságából kiforgassák. Előkészület volt erre, hogy török czimborasággal vádolták, — hir, melyet minden képtelensége mellett is ellenségei felkaptak.

Ekkor jött a hir, hogy Szolimán támadni készül. Maga a király ugyan mindenfelé irt segélyért s Moldvába Batthyáni Orbánt küldé — de mind ez keveset használt. Soha kormány hitványságát, tehetetlenségét jobban ki nem mutatta, mint ekkor az újra diadalra jutott párt. Az a kölesönös óvás, melyet a király és rendek tettek, s melylyel a haza bukását előre is egyik a

másikra akarta háritani, mutatta, hogy ezek miatt ugyan elveszhet a haza. Ha még van valahol elem, mely azt megmentheti, az ugyan nincs az ő táborukban, keressék azok közt, kikre törnek. Épen ily nyomoruk voltak intézkedéseik is. Meghívták ugyan Zápolyát a kormánytanácsba, de hogy fővezérré tegyék, az perczre sem jutott eszökbe, sőt egymással ellenkező utasításokkal, rendeletekkel fáraszták. Először Budára hívták, azután parancsolák, törjön Oláhországba s az oláh és moldvai vajdákkal egyesülve támadja meg a szultánt, végre az utolsó perczben a király elindulása után újra Budára rendelék.

És e párt ingadozó bizonytalan rendszabályainak egész ellentétét képezé Zápolya erélye s ügyessége, melylyel Erdély hadi erejét készíté. Mindjárt tavasz kezdetén, midőn még a budai kormánynak sejtelve sem volt a közelgő veszélyről, a vajda már készült. Április elején Enyeden országgyűlést tartott, melyben a nemesek és szászok vettek részt. Ezen egyetemes fölkelést rendeltek el: minden egyházi és világi harczképes ember személyesen jelenjen meg. A világiak közül csak a háztűz védelmére szükségesek maradnak otthon, az egyháziak közül minden két faluban egy pap. A többiek felülni tartoznak mindnyájan. Rögtön gyűlés után e végzések értelmében, ápril 17-éről körlevelet bocsátott szét a vajda, hogy a meghatározandó napon mindenki készen legyen. Azután az enyedi hadügyi szabályzatot az ápril 27-ére hirdetett rákosi gyűlés elébe terjeszté, hol is annak felolvasását (artic. XII) s megerősítését elrendelék. Ez volt az egyetlen kedvezmény, mit Zápolya diadalra jutott ellenségeitől nyert, kik a torzsalkodással még azután sem hagytak fel.

Bármily világosan látta Zápolya e párt czélzatait, melyeket a gyűlésről Erdélybe hozzá menekült Verbőczy, mint annak első áldozata, eléggé híven festhetett, most nem volt ideje részt venni az udvari és kormányzati ármányokban. A szultán elindulása jeladásul szolgált, hogy ő is szervezze sergeit, s e célból mindhárom

nemzettel külön gyűléseket tartatott. A táborozás ideje négy hónapra lőn szabva, ennyi időre tartozott mindenki zsolddal s a szükségesekkel ellátni magát. A levél keltétől számított 10 nap alatt tartozott mindenki Kolosvárt megjelenni*). S így lőn, hogy 40,000 ember s azok közt 5000 szász gyűlt táborába.

E készülődései közt találták Zápolyát a sok egymással ellenkező rendeletek. Az utolsót fogadta meg, elindult, hogy a királyi sereghez csatlakozzék, mert az oláh hospodárral különben sem egyesülhetett volna, ennek fia már kezes levén Szolimán táborában. Nem a vajdán mult, hogy seregeit nem csatolhatta a királyéhoz. Ő intette követei által a királyt, hogy maradjon veszteg Budán s Statileot, Lajos hozzá küldött biztosát is azon utasítással ereszté vissza, hogy legalább várja be seregeit. Nem rajta mult, hogy nem érkeztetett meg a maga idejében, ő eléggé korán elindult s Szegedig érkezett. Sem tanácsát nem fogadták meg, sem őt magát nem várták be, pedig ő volt az egyetlen ember, ki a közelgő veszélylyel szemben higgadt maradt. A vád, hogy a mohácsi vértanuk vére az ő fejére hull, épen oly méltatlan, mint aljas. Három hónappal elébb készül mint a budai kormány s oly erélylyel, mely valóban arányban állott a veszély nagyságával. Az ő tanácsai voltak legjobbak, az ő serge legépebb. Egyetlen adat sincs, mely azt mutatná, hogy pártja buktatóin boszut akar állani, ellenkezőleg mindenben rendelkezésök alá adja magát. A király nevében és parancsával tesz mindent és soha perczig sem gondolt engedetlenségre. Ambitiója kihaltnak látszik a közös veszély irányában, s ellenfeleinek még gyanúra sem ad okot. Ezek dühe is csillapultnak látszik, s Tomory mellé — a vajda és Frangepán megérkeztéig — Zápolya Györgyöt rendelik. Még ekkor sem várták be a vajdát, pedig ez már Szegednél táborozott.

*) Az első rendeletet közölte Seivert, Windisch Magazin IV. 190. l. a másodikat gr. Kemény Jos. Árpádia III. k. 61. l. Ez utóbbi kelt in profesto ad vincula beati Petri Ap.

A magyar sereg Mohácsnál semmivé tétetett páratlan vitézsége daczára. Sok jeles ember ott lelte halálát, sok törpe államférfi megmutatta, hogy legalább küzdeni és meghalni tud. Kétséget sem szenved, hogy a vajda korán értesült a kettős szerencsétlenségtől, mely őt érte, hogy t. i. testvére a mohácsi vértanukkal egy sirban fekszik. Szokott ovatosságát és higgadtságát ekkor sem veszté el. A budaiak várták, hogy fölmentésökre fog sietni — de ő nem hajlandó egy diadalmámos hadat megtámadni, s óvakodott, sergét egy aránytalan ütközet kockájára kitenni. Tudta, hogy mig az ép és együtt áll, Szolimán ellen is tartalék. S e támaszszal, ugy hívé, a haza meg lesz menthető.

XI.

III. Endre halálától Zápolya János királylyá választásáig a vajdai hivatal, vagy méltóság, ha ugy tetszik, mert volóban mindakettő volt, sok változáson ment át, de a korszaknak elején és végén jelentékenységre nézve feltűnően egyenlőnek fogjuk találni. László a két első királytól épen nem függött, s a harmadiknak le kellett hogy verje. Zápolyát is kevésbé korlátolta a budai államtanács s ez kevésbé azelőtt, hogy a vajda királylyá lett, azon törte fejét, hogyan foszthatja meg legkönnyebben hivatalától? Csak a végeczél volt más a két embernél, az első el akart szakadni, vagy legroszabb esetben hűbéres herczegséggé kívánta Erdélyt alakítani, a másiknak véggondolata a magyar királyi trón volt. De mindkét ember a hatalomnak azon teljességét, melyet élvezve, egyforma körülményeknek köszönheté: az anarchiának, mely az ország belsejében dult, s a királyok tehetetlenségének. És mégis minő feltűnő különbség az idők között, mi más színezetű a zavar, mely Ottot és Venczelt megbuktatá s a pártvillongás, mely Zápolya céljainak szolgált? Pedig a dolog László alatt azzal kez-

dődött, mivel Zápolya alatt végződött: az nem akart társat ismerni, ennek nem mertek társat adni*).

László leveretésétől az utolsó anarchiáig nem volt eset, hogy hosszabb ideig csak egy vajda ült volna székeben. Mindenik király egyenlően fontos állomásnak tekintette, megbízható tapasztalt emberekkel töltötte be, de az előzményekből már tanult annyit, hogy kétónél kevesebbre nem bízta. Sőt, ritkán bár, hárommal négygyel is találkoztunk egyszerre s néha a lelépett vajda megtartja mint czimet. Aztán nem is volt halálig tartó hivatal. Gyakran és tervszerűen változtatták. A fölemelés mindig bizalom jele, az elmozdítás soha sem szégyen, talán a zendülő Szentgyörgyiét s társaiét kivéve, kiknek ez volt büntetése. Egy eset van, hogy vajda tizedeken át, fölemeltetésétől királya haláláig, birta székét: Tamás, Robert Károly alatt, de társai ennek is változtak. E kitünő férfiú sok tapintattal tudta királya terveit, intézvényeit létesíteni s azon körülmény, hogy az országot reorganisalni kellett, a viszonyok részletes ismeretét tette kívánatossá, mert a vajdának a szervezet végrehajtásában urával lépést kelle tartani.

Ugy látszik, Zsigmond koráig egyik vajda némi elsőséggel birt társa felett: legalább a szolnoki ispán czimét ez ideig csak egy viselte, melylyel tetemes jövedelem volt összezsacatolva, de Zsigmond már megosztá az ispánság jövedelmét a két vajda közt, mi hatáskörük egyformásítására mutat. A három nemzet uniójának is volt befolyása a vajdai hivatalra. Ennek megtörténte előtt kivételes eset, hogy vajda székely vagy szász ispán legyen, azután lassanként rendszerré válik s végre a vajda már hivatalánál fogva egyszersmind székely

*) Benkő Transilvaniájában és Kósa „De Administratione“ — czimű munkájában a vajdai sorozatban 1518-ból Zápolya társául Ujlaki Lőrinczet említik. Minő alapon? nem tudom. Annyi bizonyos, hogy a tolnai végzéseket 1518-ból mint vajda csak Zápolya írja alá. Ujlaki neve is ott áll — de csak mint herczegé. L. Kovácsics Supplementum II. k. 417. l.

ispán is — szász ispán nem, a nemzet kiváltságos állásánál fogva, de hadászati tekintetben a szászságnak is ő a vezére. Mátyás alatt azonban a vajdák megszűnnek a szolnoki ispán czimét viselni. De ez sem befolyásukból, sem jövedelmökből nem vont le semmit s az 1495-iki állambevételek közt ott találjuk, hogy Drágfy Közép-Szolnokmegyéből erdélyi vajdai fizetésében kap 804 frtot, mi arra mutat, hogy e megye uradalmi neki adóztak. Végre a vajdaság minden törvény nélkül, tényleg, egyedül az események hatalma következtében egy ember kezébe jut, anélkül, hogy ez a későbbi időre nézve is irányadó maradt volna. Báthory Mátyás uralkodása vége felé, másodmagával Gerébbel együtt birja a vajdaságot — de csak kezdetben. Utóbb egyedül marad. Miután elmozdított, utódja Drágfi Losonczival együtt lesz vajdává, de ez utóbbi felmentése után János királyig e hivatalt egy ember viseli.

A vajdai hivatalnak ilyenén átalakulásai mellett is a vajda hatásköre semmit sem változott: ugyanaz maradt, minek az Árpádok uralkodása alatt már láttunk. Még azon meglepő törvénynek is, melylyel az 1502-iki végzések sorában (art. VIII.) találkozunk, hogy vajda csak magyar lehet, nincs ide vonatkozó értelme. Hisz az egész lefolyt fél ezred alatt példa sem volt ellenkezőre s a rendeknek okuk sem volt tartani, hogy az eléfordulhasson. Erdély e törvényben csak azért szerepel, mert végvidéknek tekintették, s e törvény az összes végvidékekre lön alkalmazva. S épen ebben állott az ország élére állított főhivatalnak fontossága s gazdag ellátásának megfejtését is ebben találjuk.

Ha e törvény nem hozatott volna is, sőt ha a kétségnek még némi nyomát hagyná is fenn, világosan mutatják azon pénzügyi számadások, melyek a XV-ik század végéről s a XVI-ik elejéről fennmaradtak. 1486-an kezdve több lön már közzé téve, melyekben az elhelyezés rendje szerint a határőrsegek élén fordul elő, de legvilágosabb maga az 1486-iki, hol egyenesen végvi-

déknek iratik Temesmegyével, Horvátországgal s a bánóságokkal *). A vajda tetemes fizetését s gazdag ellátását is épen e körülmény magyarázza ki, mert minden magyarországi hivatalnok közt ő volt legjobban dotalva. Fizetése a fenn irt egész időszakban 9000 frt készpénz — kapja az erdélyi huszadból és szebeni pénzverdéből — és 3,000 frt értékben só, tehát két annyi mint a nádoré s két ezer frttal több mint a horvát báné. Ezenkívül Szolnok jövedelme, a törvénykezési díjak és mint rendkívüli a székelyek ökörsütéséből 200 db. Végül neki jövedelmeztek bizonyos uradalmak, melyekkel mindig bizonyos várak fenntartási kötelessége járt, de a melyek koronként változtak. Hogy korábban készpénz fizetése mennyi volt? azt semmi, eddigelé nyilvánosságra hozott adat sem illusztrálja, de arányban állott ezzel: az kétségtelen, mert sem kötelességei sem hivatása nem változtak **).

*) L. Kovácsics Supplementum III. k. 310. l. E kötetben még több számadási könyv is látott világot, melyek csak a banderiumok s végvidékek költségeire vonatkoznak. Teljes pénzügyi regestrumot Engel adott a Nebenländer I. k. forrásaiban s egy kiadási könyvet Monumentáiban. Egy kimutatást Pray is tett közzé Epist. Proc. II. 224.

**) L. a fennebbi számadásokat Nebenl. I. 129. Suppl. II. 310. Pray Hist. Regum I. k. bevezetés, CXVII. l. idézett okmány. A pénzügyi kezelés módjáról, a kivetés eszközléséről Erdélyben a tizenhatodik század közepéből maradt fenn egy jelentés, mely azonban a régi kezelést írja le a célból, hogy átalakittassék. De a vajdai uradalmakról s azok jövedelméről ebben sincs szó: úgy hogy az erdélyi várak kezelési s felszerelési ügyeiről alig tudhatni valamit. Ezen várak koronként változtak: a korszak végén Déva és Görgény 27 falujával, maradtak vajdai kézen, melyek 1453. Hunyadi Jánosnak adományoztattak. E várak közül Déva már egy századdal előbb is volt vajdai uradalom, jelesül 1359-ben: midőn kivüle még négy vár, u. m. Csicsó, Bálványos, Léta, Kükküllő tették András vajda uradalmait. L. Cod. D. IX. 3. 131. l. De e négy vár egymásután mind elesik a vajdák kezéről s részben a szomszéd oláh fejedelmek kezébe kerülnek. Mindez arra mutat, hogy a vajdai uradalmakat a király tetszése s a körülmények szerint adományozta. — Az Árpádok korában divatozott fizetés a

De legfontosabb feladata és kötelessége a vajdának a hadügyi volt. Közigazgatási tekintetben a magyar megyéknek s utóbb a székelyeknek élén állott; azon a korszak elején egypárszor ismétlődött kísérlet, hogy a szászokat hatásköre alá vonja, e nemzet szívósságán mindig megbukott, ellenben hadügyi alárendeltségét ez mindig természetesnek találta. Sőt a három nemzet több ízben ismétlődött uniójának egyik legvilágosabb célja a haderőnek közös használata volt. Minthogy az ország nyugalmanak külmegettámadások, belzavarok idején, biztosítása az ő körébe tartozott, ennek összes haderejével is ő rendelkezett.

E haderő, egy Mátyás király korabeli pápai nuntiusnak 1463-iki felszámítása szerint 40,000 ember, s ugyanannyit állít ki a mohácsi vész idején Zápolya. Verancsics valamivel később tizezerrel kevesebbet számít, de ne feledjük, hogy Mátyás erélyes ember volt s Zápolya tudott fegyelmet tartani, a nuntius pedig a tartományt általában népesnek mondja, s ez még a hanyatlás korában is legtöbb ép erővel rendelkezett. A seregszervezet a három nemzet természete szerint háromféle volt. Egész banderiumot csak a vajda, székely ispán, püspök állítottak ki, fél banderiumot a káptalan. Senki sincs a főurak közt, kinek neve a magyarországi banderialis sorozatban, vagy a törvények kivetésében előfordulna — mert ezeknek felültetéséről a vajda gondoskodott. A nemesség katonáskodása a magyarországi szabályzat szerint történt, a mennyiben a tartományi gyűlések ezeket nem változtatták az ország viszonyaihoz. Ezek hadi jelvénye egy sas volt, s sashordozókat az ország előbbkelői közül választottak. Szemlét koronként a vajda tartott, de ez nem volt oly gyakori mint a székelyeknél, hol a lustra vagy seregszemle erős hadi fegyelmet hozott létre, s minthogy éppen azért

tributum vajvodatus e szakaszban nem fordul elő, mi bizonyosága annak, hogy már elévült.

czélszerűnek bizonyult be, Mátyás az országra nagyobb mérvben akarta kiterjeszteni. Kezdetben azonban, hihetőleg hogy ellenszenvet ne keltsen, csak rendkívüli veszély idején mint népfölkelési szabályzatot érvényesíté, s bizonyos hogy utóbb is csak ily esetben használtatott, nem oly rendszeresen, mint a székelyeknél, hol mindenki katona volt. A gyalog és lovas osztályhoz ezek közt egy új, a primori rend járult, s míg azoknak bizonyos száma a következők rendje szerint kelt fel, ezek kisebb nagyobb dandárokat vezettek. Ilyforma kivetés szerint — de megelőző lustra nélkül, s a meny nyiben 1507. divatba jött, saját védelmökre szoritkozott, — mentek a szászok is harciba, még pedig tetemes erővel. A kifejlett községi élet náluk a kivetést könnyüvé tette, mindamelllett divatba vették a vajdák, hogy legelőbb őket szólították hadba*), talán mert ők szerették soraikat zsoldosokkal pótlani, szerették magokat megváltani — egy emberért az utolsó időkben 30 frtot számitottak — s ezt Mátyás annyival inkább megengedte, mert ő állandó serget akart teremteni. E három nemzet mellett az oláhság, nem mint nemzet, hanem mint egyes területeken lakó nagyobb tömeg vett részt a sereg szervezetben. A kik szászok közt laktak, szászokkal, a magyaroknak jobbagyai magyarokkal harcoltak. Külön vannak a kenézek, kik maguk csatlakoztak népeikkel a vajda táborához. Fogaras, Radna, a hunyadi kenézségek tetemes erővel rendelkeztek, kik aztán béke idején sem szívesen tették le fegyvereiket, s rablásaikkal sokszor károkat okoztak. Az ilyen oláh csapatok saját vezéreik alatt még belháborukat is folytattak, összeköttetésben állottak a szomszéd oláh fejedelmekkel, s megszorittatás esetében ezekhez menekültek. Királyi

*) Ulászló rendelete 1508-ból: mandamus ut Saxones nostros non prius ad arma consurgere faciatis, quam ceteri Nobiles sive Siculi ad hujusmodi expeditionem proficiscantur. D. Badae in feria 6. Petri et Pauli App.

vagy vajdai adománynyal kezelt váraik voltak tám-
fészszeik.

Sokkal nagyobb mérvű volt a haderő, midőn az ellenség az ország határain beütött. Ennek elfordítása végett a szászok kötelessége volt kémekeket tartani, de ezek azonkívül is mindenféle összeköttetésben állottak a vajdával, királyi udvarral s rendes tudósításokat küldtek az oláh vajdákról, törökökről. A Mátyás korabeli népfölkelés szabályzatait már ismerjük, de a megrohanás ellen hozott intézkedések korán sem fordíták el a megrohanásokat. Az Árpádfiak alatt a tatárokkal, Zsigmond óta a török portyázókkal csaknem szakadatlanul folytatott küzdelem szükségessé tette, hogy a várak mindig hadi állapotban legyenek. E miatti kiváltságolt helyzete ezeknek rabló-várakat hozott létre — milyen volt Kecskekő. A folytonos kivételes állapotnak kinövése volt ez, mert csak néhány vár állott vajdai s királyi felügyelet alatt s a főurakat sem lehetett gátolni erődök építésében.

Mint hogy a török dúlásoknak leginkább a szászok földje volt kitéve, azonkívül hogy a déli szorosokat őrző Töröcsvár és Verestorony az ő kezökben volt, még városaik is erődökké lettek. Rendes őrségök, ágyúik, bombáik voltak, melyeket külső háborúkra is elküldöttek a királyi sereghez*). De egész szervezetök hadi vala, fővezérök a bíró, s a tanács tagjai hadnagyok. 1491-ben Brassó védelmi szabályokat tesz közzé az esetre, ha a város ostromlatnák. E szabályok gyaníthatólag a többi szász helységeknél is miutául szolgáltak s példás fegyelemről s a városok jó szervezetéről tanuskodnak. Minden polgárnak kötelessége fegyverrel ellátni magát. Minden czéh hittel van kötelezve a város védelmére. Kellő őrsége van a kapuknak s a szöglet-

*) Hunyadiak kora XII. 164. s több helyeken. V. ö. a segesvári 1522-iki városi számadáskönyvvel a szász Archivban új folyam I. 152. l.

tornyoknak egy városi kapitány-tanácsos vagy hadfi vezérlete alatt, s a falak is kellően ellátva őrséggel. Az egész ostrom alatt egyetlen harang szól, s ez is csak az előre meghatározott jeladásokat konghatja. De a falra kitűzött vörös vagy fehér zászlók is támadásról vagy tüzről tesznek tudósítást. A védelem vezetése egészen a bíró terhe. Egy csomó fegyelmi rendszabály a rend fentartását czélozza *).

A mily fontos provinciája volt Magyarországnak Erdély, épen oly nevezetes pénzügyi tekintetekből is. Vagyona főképen só- és ezüstbányáiban állott, de jelentékeny volt aranymosása is, melyek kormánykezelés alatt állottak, de a hiányos kezelés miatt sokféle megcsontításnak voltak kitéve **), míg az aranybányák magánosok birtokában voltak. És mégis, mindamellett hogy mindahárom nemzet s maga az oláhság is csaknem példátlan adómentességet élvezett, a már egyszer felhozott pápai nuntius az ország egy évi jövedelmét százezer aranyra teszi. Midőn aztán Mátyás az adófizetést szabályozta, évi jövedelme kétségtelenül tetemesen fölhágott. Halála után adórendszere eltöröltetvén, Erdély jövedelme is megcsökkent. Lényegében azonban mit tett ez eltörlés? Valójában nem eltörlés volt ez: a név és lényeg változott. Ezután évről évre szednek subsidiumot, t. i. királyi biztosok mennek a tordai gyűlésre, s ott bizonyos segélypénzt kérnek, mely egy jobbagytól 1 frtnál többre nem ment, de a mely igaztalanul vettetett ki, a leghatalmasabbakat nem terhelte, s 24,000 frtnál többre nem hágott. Az 1494/5-iki számadásiköny az Ulászló alatti gyalázatos gazdálkodást feltűnően illusztrálja. Sűrűen nyomott 24 ívet foglal el, s e két évről a legnagyobb csekélységig mindent felölel. Meglepő bizonyosága az olygarchak elaljasodásának,

*) Közölve az okmány Grundverfassung der Sachsen 2-ik kiadás 49. s köv. ll.

***) A kormány csak ezüstbányákat birt, az offenbányait és radnait. Engel Nebenländer II. k. 6. 7. ll.

kik nem csak szívták, de fecsérelték is az ország vérét, a mellett hogy magok minden pereputyaikkal kivonták magokat a terhek alól. A bevételnek két rovata van: taxák és megyék. Erdély mindkettőben szerepel. A taxa 1494-ből 37,155 frt, 1495-ből csak 1000 frt. A megyék az első évben 17,057 $\frac{1}{2}$ frtot fizettek be, hátramaradt jobbadán zászlósoknál 13,917 frt. Az utóbbi évben fizettek 19,615 $\frac{1}{2}$ frtot hátramaradt 10,965 $\frac{1}{2}$ frt. A 37 ezeret meghaladó taxából 15 ezernél több rendesnek nem vehető: ennyi osztható be az alább elősorolandó jövedelmi forrásokba, a felesleg zsarolásra s az 1494-iki országgyűlés megajánlására esik. Így hát Erdély jövedelmét 35, 36 ezer bevett és 12—14 ezer be nem vett frtra tehetjük*). Összevetve Mátyás uralkodásának kezdetével, legalább 60,000 aranyforint hiány mutatkozik — ennyit Ulászló alatt nem adtak a bányák.

Minő adónemek divatoztak hát Erdélyben? Az Árpádok kihalása óta ez is nagy változásokon ment keresztül, gyökeresen átalakult, habár a három uralkodó és negyedik, némi kiváltságokkal még mindig bíró nemzet szerént négyféle volt. Róbert Károly 1324-iki kiváltságolásáig s fiának a nagy királynak 1366-iki engedményéig az erdélyi és magyarországi megyék közt egyforma adózás létezett — ettől fogva az előbbieket az utóbbi helyen szokásos adókat nem fizették. Mátyás megint egyformává tette, halála után a törvényhozás a régi alapot állítá helyre: de csak a törvényhozás, mert a gyakorlati élet másként alakítá. A régi visszaállított adó a nemesek ötvenede — quinquagesima nobilitum — volt, a királyok rendes jövedelme, melyet husvét és pünkösöd közt a nemesek oláhaitól szedtek, kiszolgáltatásokra a király a nemeseket meg-

*) Az 1495-iki taxák közt egyetlen tétel volt erdélyi: Kolosvár 1000 frt. A többi vagy előlegeztetett, vagy hátralékban maradt. Engel Nebenländer I. 18. 19. ll.

kereste*) s a barmok ötvenedéből állott. Kezelését a királyok haszonbérbe adták s 1525-ben 400 frtot jövedelmezett**). Azon adó, melyet az Andreamum rótt a szászokra, megmaradt ugyan s rendesen szent Márton-napi fizetés neve alatt fordul elő, de az összeg változott. Mátyás az egész szászságra 1475-b. tizezer arany frtban veti ki, Ulászló alatt 1494-b. 7650 frt s Lajos korában 1525-b. 6700 frt. A székelyek egyetlen adója az alkalmoszerű ökörsütés. A városok, azok t. i., melyek nem estek az egyesült szász föld kebelében, nagyságukhoz mért taxát fizettek. Törvényen vagy szokáson alapuló direct adót ezeken kívül nem fizetett Erdély s bár ezeknél jóval tetemesebb és terhelőbb volt a subsidium s a taxa extraordinaria, a királyok ezeket rendkívüli idők követelményeinek kívánták tekinteni, s évről évre gondoskodnak megsabásáról. A megyék porták szerint vetik ki; a szászok egy bizonyos összeget, pl. 1494-b. 21 ezer, 1525-b. 16 ezer frtot fogadnak el, de egyszer Lajos alatt Dóczy János főkamaramester megvesztegette az előljárókat s 30 ezer frtot vetett rájuk; a székelyekkel nagyon ritkán s akkor is jelentéktelen összegű segélypénzt fogadtathattak el. Ily esetben Vásárhelyt tarták a gyűlést, hogy ezek követei utasítás hiányával ne menthessék magokat.

Ez egyenes adózás Erdély jövedelemforrásait távolról sem merité ki A nem egyenes adók, huszad, aranymosás, bányák és só jövedelmeit is tetemes összegre lehet tenni, erélyes és rendtartó királyok idejében, mig gyenge uralkodók alatt mindenik hihetetlenül csökkent. A harminczadot Mátyás király megszüntette s más név alatt állítá fel (vectigal coronae), de Erdélyben sem azelőtt sem azután nem divatozott. A szász kereske-

*) „Sed quasi precario concedi Regibus a nobilitate“ mondják Bornemisza és Werner. De az Árpádok alatt valóban a királyoké volt. Lajos átengedé a nemességnek, de annak a kiváltsága igen hamar elenyészett.

*) Pray Epistolae Procerum I. 225. l.

dők bármerre mehettek az országba árúikkal, anélkül hogy abból vámot vagy ennek megfelelő fizetést tartoztak volna adni. Erre vonatkozó kiváltságaik a legrégibb időkből szólnak s azt legszélesb alapon Mátyás erősíté meg *). A külföldről behozott áruk azonban — bárki hozta is be — huszad alá estek. Állandó huszadszedés három helyt volt, Brassóban, Szebenben és Beszterczen, a többi városokban csak vásárok alkalmával szedték a kamara huszadszedői. Rendesen, kivált az utolsó időben, haszonbérbe adtak ki, még pedig mindenik város kivette bérbe saját huszadát, s Brassó Töröcsvárnál, Szeben Verestoronynál huszadoló hivatalt tartott. E két szoros volt a legjártabb közlekedési út, de a verestornyai még 1473-b. is oly keskeny, hogy csak egy terhelt ló mehetett el rajta, mignem Mátyás a százszoknak megengedte hogy saját költségükön szekéruttá igazítsassák, azon kötelezettséggel, hogy mennyiben az ellenséges sergeknek is járhatóbbá lett, vigyázzanak rá. A huszadért a kamara 3—4 ezer aranyat kapott rendes időben, utóbb a háborus idők miatt annyit sem, mennyit a fenntartási költségek igénybe vettek s végre Lajos két florenczi kereskedőnek zálogba vetette **).

Mindazon dolgok közt, mik a kormánynak jövedelmeztek, semmisen volt annyira elhanyagolva, mint az érczbányászat. A rézbányákat mivelésre sem tartották érdemesnek, az ezüstöt mit Radna és Offenbánya adott, olvasztási nehézségek miatt nem az országban verték pénzzé, s az aranybányákat magánosok birták. Mégis ez utóbbi lett volna legjövedelmezőbb, mert a pénzverés a kormány joga volt. Ezért az ércztörést a kormány

*) Mátyás adománylevele Quartalschrift, Hermannstadt 1801. VII. k. 308 l. „quod licet ipsi per . . . Geisam, Andream, Carolum, Ludovicum . . . ab omni solutione tributorum et theloniorum in perpetuum exempti sint et liberati . . .“

**) Szeben 1000, Brassó 2000, Besztercze 200 frtot fizetett rendesen. 1494-b. együttesen 4000 frtot jövedelmezett. Engel. Nebenl. III. 8. l. I. 19. l. Kovácsics Suppl. II. 426. l.

eszközölhette csak, s mindenki tartozott készletét a kormány ércztörő intézetébe vinni. De oda vitte-e mindenki? valóban nem, s hogy nem, annak leginkább maga a kormány volt az oka. A törőintézetnek nem volt székhelye, ott volt ez, hol a kamaraispán lakott, többnyire távol a bányáktól s nem csak a veszélyes utak miatt, hanem hogy a kormánynak adandó részt is megtarthassák, titkos pénzverdét állítottak fel. Hasonló akadályai voltak a nagyon elterjedett s főként oláhok által folytatott aranymosásnak is, kiktől az aranyat legtöbbszörre csempészek vásárolták össze. Utolsó időben egyiket úgy mint a másikat haszonbérbe adták, a pénzverést szebeni polgároknak, kik, valamint a Fuggerék is a sóbányák kibérlésével, jövedelmező üzleteket csináltak.

Ugyanaz a hanyatlás, mely a kamarai pénzügy kezelésében a két utolsó Jagello uralkodását oly szomorú színben tünteti fel, ekkor már Erdély politikai életén is meglátszik. Mióta 1495-ben határozatba ment, hogy az anyaállam országgyűlésein, mint Zsigmond és Mária előtt divatozott, ujjal minden nemes megjelenhet, s nem volt erős kéz, mely ezeket fékezze, zajos és fegyveres népgyűlések jöttek divatba, melyek erős pártküzdésekkel s tömeges törvényalkotással tüntették ki magokat. E divat Erdélybe is elkezdett harapózni, s a három nemzet gyűlése széles magyarázatot adott statutarius jogának és a székelyek gyakori conventiculumokra jöttek össze. De mindez rövid ideig tartott. Zápolya megfékezé a hasonló törekvéseket, fenntartá a régi viszonyt vajdasága és az anyaállam között, mely még mindig elég tág volt s annak eléggé széles alapu jövedelét engedett.

E viszonyt helyes szempontból akkor fogjuk megítélni, ha tekintetbe vesszük, hogy Erdélyt Magyarország végvidéknek tekintette, s mint ilyennek, szüksége volt, véletlen események fölmerülése folytán is, önálló intézkedésekre. Kétség kívül Erdélyt kötelezték a ma-

gyarországi törvények bizonyos fenntartással, sőt az anyaállamnak joga is volt, s több ízben élt is e joggal, javára vagy terhére törvényt hozni. És viszont Erdélynek joga és kötelessége volt saját gyűlésein kihirdetni a magyarországi törvényeket, vagy azokat saját szükségéhez alkalmazni*), ugy azonban, hogy ez esetben is a magyar országgyűlések végzéseibe ne ütközzenek. Az is tagadhatatlan, hogy Erdély részt vett a magyarországi törvényhozásban: jelen volt vajdája, püspöke az országgyűlésen a főpapok és zászlós urak sorában, s elküldötte oda megbizottjait. De minő alakban jelentek meg ez utóbbiak?

Az Árpádházi királyok alatt minden nemesnek joga volt az országgyűlésen megjelenni. Ez az Anjouk alatt is a törvényes gyakorlat. Láttuk, hogy III. Endre korában a magyar országgyűléseken részt vettek az erdélyi nemesek, székelyek, szászok. Nem hiszem, hogy ez egyedül azért történt volna, hogy e királynak a közép osztály volt főtámasza, s föltehetjük, hogy a régi gyakorlatnak is volt része benne, annyival inkább, mert ugyanezen jelenséget látjuk Róbert Károly alatt is. Az 1318-iki rákosi gyűlésre a meghívó levelek beküldettek Erdélybe a király és kalocsai érsek által, hogy a nép és papság

*) Mellőzöm itt, a mit Verbőczy mond P. III. Tit. 2, 3, 4., hol Erdély, Horvátország, Dalmatia s a székelyföld statutarius jogát elismeri. Ezek közönségesen ismert dolgok: de hogy a statutarius jog olyan alapu volt, mint fennebb mondtam, tehát szélesebb, mint a Verbőczy meghatározása, az nem szenved kétséget. Mindaz, mi Erdély koronként hozott statutumaiból vagy épen, vagy töredékesen fennmaradt, megczáfolhatatlanul bizonyítja azt: az 1342-iki épségben fennmaradt szabályzat, mely részben Károly intézkedéseinek kihirdetése, részben azok módosítása, s a Mátyásféle népfölkelési szervezet, mely a magyarországi törvényeknek alakítása. De Erdély koronként is mindig nyeri a kiváltságokat s azoktól csak erővel engedi magát megfosztatni. Ezek is mellőzhetetlenné teszik az önálló intézkedést, s kétségtelen, hogy Erdélyben az új magyarországi törvények, koronként csak annyiban lőnek foganatba véve, mennyiben ennek municipalis törvényeibe nem ütköztek.

számára kihirdettessenek s a meg nem jelenőkre kiátkozás volt szabva*). De az ily alaku népes gyűlések oly ujitásokra, melyeket Róbert a haza emlékére mulhatatlanoknak tartott, nem voltak alkalmasok s a rendeket nagyon ritkán fárasztotta. Ez inkább ildoma volt a reformatornak, s téved, a ki Károlyt ezért absolutisticus hajlamokkal vádolja. Fia alatt az országgyűlések hasonló szervezetűek voltak, de már Mária hitlevelében megyei képviselőkről szól. Midőn Zsigmond alatt az országgyűlések új szervezetet nyertek, úgy látszik, Erdélyre nézve is fordulat állott be.

Daczára hogy a nemesség többizben akarta érvényre hozni a korábbi gyakorlatot s egy párszor — 1458, 1495 — érvényre is emelte, az országgyűléseket tulajdonképen követek alkotják a más két rend mellett. Megyék és városok követei. Ettől fogva azon gyűléseken Erdély is másként szerepel. Nem megyei jelennek meg követeik által, hanem maga az ország küld megbizottakat, mint a meghívó levelek nevezék, oratorokat, teljes megbizással, de oly hivatással, hogy Erdély érdekeit képviseljék. A magyarokról, szászokról biztosan tudjuk, hogy ezeknek egyeteme szólittatott fel követküldésre, a székelyek mellett nagy valószínűség szól**), s mindenik

*) Cod. Dipl. VIII. 2. 164. és 169. ll.

**) Erdély befolyása a magyar országgyűlésekbe befejezett kérdésnek látszik. Eder és Schuller váziasabb tárgyalásain kívül terjedelmesen tárgyalják Kemény Józs. Árpádia III. és Bedeus Erdély alkotmányában. Véleményök oda megy ki: részt vettek a magyarországi törvényhozásban. Ez igaz, de ez a kérdésnek még csak első oldala. Ők a dolgot úgy vették, hogy mint Magyarország pl. akármelyik megyeje teljesen, s a kérdést tovább folytatni azzal, hogy mennyiben vett részt, ezért feleslegesnek tartották. Erdély mint ország vett részt s nem megyei vagy székei voltak képviselve, hanem a három nemzet külön-külön, azonkívül hogy főpapja és zászlócai tagjai voltak azon gyűléseknek. Azon meghívó levelek, melyek a szászokhoz küldettek s melyeket legteljesebben Bedeus 22—24 ll. állított össze, mindenütt a szász egyetemet szólítják fel követküldésre. Az 1505-iki rákosi gyűlés névsorát ismerjük (Kovácsics Suppl. II. 332. s köv. ll.), ezen sorozat-

nemzet — a szászokról és magyarokról biztosan mondhatjuk*) — saját tartományi gyűléseiből küldötte követeit.

Ilyen tartományi gyűléseket mindahárom nemzet szokott tartani, s mindeniken saját vajdája vagy ispánja elnökölt. A székely és szász nemzetek külön állásuknál fogva szélesebb jogkörrel bírtak ezeken, mint a magyar. Koronként láttuk, minő fontos végzéseket hoznak, mint a székelyek fiu-leányítása, az elévülésnek 32 évre szabása, a nemzet kegyelmezési joga. Hasonlag a nevezetes szász jognak sok szála ide megy föl. Mindkettő népgyűlés volt, a székelyeké mind végig, a szászoké II. Ulászló idejéig, midőn választott polgárok ülésévé alakult. A megyék gyűlése inkább csak a magyar törvényhozás tényeit alkalmazta saját süzségleteihez, s kormányzati dolgokban csak sürgetős szükség esetében végezett, hadi intézkedéseket hozott és segélypénzt szavazott meg. Ezen kívül törvénykezési tárgyakkal, peres ügyekkel foglalkozott. E tartományi egyes ülések mellett, a három nemzetnek közös gyűlései az unió ki-

ban nincs egyetlen erdélyi megye is, de igen erdélyi püspök, vajda, zászlós ur, székelyispán. Az 1525-iki tolnai végzések ott, a hol a hatvani gyűlést kihirdetik (Kovácsics Sylloge I, 364), különbséget tesznek a megyei követek és a horvátországi s erdélyi oratorok közt. Hasonlag az 1526-iki meghívó levél is — Windisch Magazin IV. 367. — az erdélyi követeket oratoroknak nevezi. A mit gr. Kemény Arpadia III. 15. l. közöl, ő ellene bizonyít, mert Ártándi biharmegyei nemes volt, ellenben Apafi erdélyi. Az 1463-iki példa — u. o. 13. — nem bizonyít semmit, mert Horvátország is ott van (v. ö. Kemény szavait u. o. 25. l. Horvátország viszonyáról), mert ennek csak elvei kötelezték Erdélyt s ez egészen át is alakítá ama végzéseket.

*) A szászok meghívó levelei mindenütt az egész egyetemet szólítják fel. Midőn 1441-ben I. Ulászló a brassai bírónak s tanácsnak küld, ebben kimondja, hogy az egész vidéket, t. i. Barcaságot illeti az. Marienburg Geogr. I. 159. l. A többi meghívó a a hét széket szólítja fel. A magyarokhoz intézett meghívó levélnek csak töredékét ismerjük. Fölhívja az összes nemességet s birtokosságot „quatenus potiores ex vobis cum plena facultate et mandato“ Budára küldjék. Schuller Umriss I. k. 36. l.

mondása óta fontosabbakká lettek naponként s bár az unió eleinte közös védelemre alakult csak, később a közös nemzeti ügyek elintézését is jogkörébe vonja e gyűlés, s a subsidium megszavazása és a haderő szervezése is jogkörébe tartoznak. A mit az unio kezdeményezett, a nemzetek egyesülése ily módon teljességébe ment.

De csak a három nemzeté: mert a negyedik, a meghódolt oláh, még azon javadalmakból is, melyeket korábban birt, naponként vesztett tért. Mindenek fölött vallásának köszönhetette ezt. Azon térítési kísérletek, melyek a XIV-ik században Europa délkeleti részét nem egyszer lángba borították, Erdélyben is feltűnnek, de mindannyiszor nyom nélkül enyésznek el. Nagy Lajos kísérletei és rendszabályai épen úgy meghiusultak, mint Zsigmond törekvései*). Marchia buzgalma nem kevesebbé idézte elő az 1437-iki pórlázadást, mint Róbert Károly szabad költözködést gátló kiváltsága. De ettől fogva a térítés is háttérbe szorul, s pár tized mulva kárpótlásul a politikai hanyatlásért rendezettebb egyházi élet nyomaival találkozunk. Az egész időszakon át a szakadárok egyházi feje a konstantinápolyi pátriarcha volt: de a távolság miatt e függés alighanem csak névleges. A popák valójában a szomszéd Oláhországokkal voltak összeköttetésben, melyeknek püspökei Erdélyt is czimeik közé vették, s magok e popák is többnyire onnan jöttek át. A vidékeken, hol tömörebben lakott az oláhság, kalugyeriák (kolostorok) emelkednek, melyek főpapokat bocsátnak ki magokból s már Ulászló egyik okmányában erdélyi oláh érsekről tesz említést**).

Ily módon nem csudálhatni, ha a hitélet nem virá-

*) Mindkettőről l. Zsigmond 1428-iki okmányát Batthyani Leg. Ecl. III. 406. l.

***) Jo. Ant. Maginus Patavinus Geographiaja Padua 1597. 160 l. ki adatait egy Paduában tanuló erdélyitől Hortyliustól vette. Hintz Geschichte des Bisthums der gr. n. unirten Glaubensgenossen 10. és 68. ll.

gozhatott az oláh nép közt, s a vallást sok esetben babona pótolta. Ragaszkodása vallásához a fanatizmus színét viseli magán s mindig összefüggött politikai okokkal. Ez aztán igen sokszor tényleges erőszakoskodásokra ragadja, s a magyar és szász vidékeknek kártételeikkel pusztításaikkal valódi ostarai voltak. De a hitélet a többi nemzeteknél sem volt háborgatásoktól ment. A fehérvári püspök a korszak kezdetén az alóla kivett szászokkal küzd, utóbb a világi hatóságokkal harczol biráskodási jogköre felett s akárhány kegylevelet eszközöl is ki magának, a vajdák mindig találnak ürügyet annak megsértésére. Mindamellett a püspökség vagyona és tekintélye növekszik. A püspökök gondot fordítanak Fehérvár emelésére, gondoskodnak a város népesítéséről, a templom bevégzéséről, diszitéséről, megnyerik, hogy a földesúri kilenczedet ők is szedhesék*). A törököktől elvett zsákmány több esetben kegyes czélokra fordittatik. Szigoru egyházfegyelmi rendszabályokat eszközölnék ki, melyek egyuttal az alsóbb rangu papság fegyelmetlenségének s törvényellenes életmódjának bizonyosságai.

Épen így volt a szászoknál is. A tized szedése által gazdaggá lett papság visszaélései még élesebb megrovást találtak a népnél, mely kereskedése által jólétre emelkedett s számos népiskoláiból legalább elemi ismereteket meritett. A szebeni prépostság megszüntetése erkölesi okokból történt s valami ilyesmi folyt be a kerzci apátság hanyatlására is. Itt e viszony visszásságát maga a papság is érezte s valahányszor nagyobb egyházreformálási hajlam mutatkozott, itt mindig talált viszhangra. A baseli eseményeket szász pap tolmácsolja a népnek s ottani levelek és iratok elterjedést találnak. Ez magában elegendő volt a hangulatot feszültté tenni, de ezuttal elenyészett maradandóbb nyom nélkül. A szász nemzetnek egyházi tekintetben is kiváltságolt állása

*) Cod. Dipl. X. 1. 529. l.

volt, melyet épen oly féltékenyen őrzött mint politikai jogait. S midőn Bakács a milkovi püspökséget magának követelte s ezzel a szászok egyházi önállóságát fenyegette, oly roppant ingerültséget támasztott, hogy e perczen már hajlandóvá tette a megtámadottakat elszakadni Rómától.

Néhány hóval utóbb, hogy Luther megkezdte kemény harcát, a pápa egy milkovi püspök kinevezése által hajlandó volt a vitás ügyet befejezni, de nem az esztergomi érsekség, mely mindig keresett alkalmat a szász diocesis ügyeibe befolyjni, s a gazdag tizedjövedelmet, ha lehet, kezéhez keríteni. E viszály, mely kiindulási pontul szolgált, az események fejleménye alatt csakhamar háttérbe szorult. Épen mint a baseli iratokat, a wittembergi könyveket is szász kereskedők hozták be, melyeket már 1520-ban a szászok mindenfelé tetszéssel olvasák. Ennek hatása nem sokára nyilvánvalóvá lön: Szebenben a polgárok több esetben megtagadták a tizedet papjaiktól s az engedelmességet az esztergomi érsektől és ennek vicarius, a szebeni dekántól, ki annak nevében az egyházi törvénykezést kezelte. A dékán Kálmán Mátyás, ki, mint egy krónikairó mondja, „már látta az ígért földjét, mint Mózes az új vallásnak“ nem lépett fel ellene, de halála után, utódja az érsek elé vitte az ügyet s ez 1522-ben a királytól parancsot eszközölt ki, melylyel a kellő engedelmességre intetnek*). Ezalatt már két szebeni plébános is meglett nyerve az új tudománynak s az Brassóban és más szász helyeken is terjedni kezdett. A két plébános az érseki szék elé idéztetett 1523-ban, s midőn a szászok ispánja Pemflinger számukra a királytól némi haladékot eszközölt, szökés által menekültek a törvényszék elől, mely vádlójuk volt s bírójok is leendett.

Ezalatt a lutheránusok ellen Magyarországon ha-

*) Az okmány kelte Budae sabbatho proximo ante Dominicam cantate. Közölte Haner Hist. Eccl. 164. l.

tározott lépés történt. Az 1523-iki országgyűlés fej- és jószágvesztésre ítélte őket. A király Szebenbe s a többi szász helyekre parancs után parancsot küldött, melyekkel eltiltá az új hitet s az eretnek-könyvek megégetését elrendelé. Nem használt semmit. Gúnyiratok, gúnyversek készültek, s naponként adta elő magát valami botrány. Végre még szigorubb érseki rendeletek érkeztek s a papság igyekezett is azokat végrehajtani. Felkutaták s nyilvánosan bitó alatt égették meg az eretnek-könyveket (1524). Épen oly kevés eredménye volt, mint az 1525-iki hires törvénynek, mely elrendelé a lutheranusok megégetését. A szászok grófja Pemflinger elvette a szigoru rendszabályok élet s Hecht János tanácsos evangéliumi iskolát állított fel saját házában. De midőn Pemflinger 1526-ban az országgyűlésre utazott, a káptalan összeszedte minden panaszait s Szalkai érsek elé terjeszté. Az üldözések már ekkor Magyarországon is megkezdődtek, s a vértanuk máglyái már ekkor itt fellobogtak. Lajos a politikai okokból támadt szigort Erdélyben is alkalmazni akará s Pemflingerre alig egy hónappal lalála előtt hivatal- és vagyonvesztés terhe alatt rá parancsolt, hogy az eretnekeket felkutassa és büntesse. Mire e parancs a gróf kezéhez jött, a mohácsi vész már elévültté tette.

Ime Erdélynek ez egész korszak alatt zaklatott volt vallásos és politikai élete. Két országos és egy sereg apró forradalmat élt át, szomszédai ritkán hagyák pihenni, s belső ellenségei még többet háborgatták. Vallásos élete szakadozott, az egyházi fők versengése meg nem szünő. Azt hinné az ember, hogy fejlődésére időt sem nyer s a primitiv állapotokból kibontakozni módja sincs. Valóban nem ugy van. Mind e baj apróbb küzdelmek lánczolata volt, nagyobb csapásokat állott ki a megelőző korszakban, s nagyobbak vártak rá a következőkben. Az ilyen kisebb szerencsétlenségeket könnyen kiheverte, s egyik sem volt képes a megkezdődött fejlődést csak rövid időre is megszakasztani. A

mindenfelé emelkedő kastélyok, udvarházak, templomok a nemesség vagyonossága nélkül nem jöttek volna létre, s a székelyek patriarchalis alkotmányukkal erős és elégtelt közép-osztályt képeztek.

De egyik nemzetnél sem volt a jólét és gazdagság oly nagy, mint a szászoknál, kiknek sem katonakötelezettségi, sem adózási terhe nem volt megbirhatatlan. Némely okmányoknak ellenkezőt bizonyító szavai csak pillanatnyi sükségre mutatnak. Róbert Károly 1322-ben a szászok adózási terheit ingenter molestas-oknak nevezi. De ne feledjük mennyi küzdelme volt a szászoknak László vajda miatt ez évig. Mátyás 1469-ben a hétszéknek szegénységeért adaja egy harmadát elengedi. Ez nem sokkal volt egy nagy forradalom után s oly háboru küszöbén, melyben Mátyás főként az ő erejökre számított. S midőn néhány szászföldi oláh falu a XIV. század végén, az ötvenedszedő előtt jelenti magát, hogy hajlandó a census helyett az ötvenedet fizetni, ez azért történt, mert az oláhok vagyonával nem állott arányban a census, mely egy iparos és kereskedő népre volt számítva*), azt pedig, hogy a quinquagesima oláh, a census szász adó, ürügyül igen is használhatták.

E nép jólétét és gazdagságát iparának s kereskedésének köszönheté, mely a magyar királyok pártfogása alatt valóban bámulatos fejlődést vett. Magának e népnek belső intézvényei is előmozdították azokat. Nem voltak nemeseik, habár voltak földjeiket nemesi joggal bíró előkelők, nem voltak — a hétszék ispánján kívül — kinevezett hivatalnokaik, habár több helységben egy-egy hatalmas comes hivatalát örökülővé tudta tenni s gerébséget — grófság — állított fel, a választás pedig sok időn át a nép kezében nyugodott, habár a hivatalt viselő családok a hivatalokat családjaikban állandósítani tudták. De még az ilyen aristocratia is

*) Cod. Dipl. VIII. 2. 328. — a szász Archiv I. 81. — Schuller Umriss II. k. 85.

össze volt forrva a néppel, melynél természetesen legnagyobb tekintély a vagyon volt. S nem természetes-e, hogy e nép vagyonosodásában a magyar király saját hatalma növekedését látta s azt kiválóan pártolta is?

Műipar és kereskedés egymást emelték e népnél s czéhrendszerrel állottak kapcsolatban. Ennek már régi időkben nyomai vannak, Nagy Lajos 1376-ban az iparosok óhajtására és érdekében a hétszék által e czéhrendszert megvizsgáltatta s egészen átalakíttatta, mely szabályzat befolyt a czéhek emelésére. S valóban mesteremberek és gyárosok oly nagy számmal vannak, hogy egész helységek belőlök telnek ki. Emelésökre nagy befolyása volt Szeben és Brassó azon kiváltságának, hogy a keleti kereskedőknek majd minden nyers anyaggal — viasz, selyem, gyapott, bőrök, — e városokban néhány napig meg kellett állani, hogy első vásárlóik a szász gyárosok lehessenek. De ily módon még nem nyertek elegendő nyers anyagot. Velenczébe, Jádrába, Prágába és Bécsbe magok utaznak áruikkal s kereskedésre és cserére jogot nyernek. Ha Budán átutaznak, nem tartoznak lerakodni, s a vámszedők el vannak tiltva a birodalomban mindenfelé, hogy a törvényes vámnál többet vehessenek, s akár szekeren — ajanthas szekér, ludas szekér, mondja az okmány, melyek közül az első kicsiny, az utóbbi nagy volt — akár hajón mentek, fizetések szabályozva voltak. S hogy a vámszedők boszantásainak ne legyenek kitéve, a vámhivataloknál a kalmár tartozott áruját bevallani. Ha a vámszedő erre meg akarta az árukat kutatni, letett egy arany markát, s ha nem talált eltitkolt árut, a marka a kereskedőé lett, de ha eltitkolt árunak jött nyomába, ezt lefoglalta. Ellenben ők a magok iparát és kereskedését igyekeztek mennél inkább egyedáruvá tenni, s e célból (1378) engedélyt eszközöltek, hogy a kassai (s általán idegen) kereskedők csak bizonyos városokban s a székelyek közt kereskedhetnek vásár idején, a többi szász és bányahelyeken

soha, továbbá (1382) hogy az idegenek csak nagyban árulhatnak; sőt a házalás is nagy megszorítás alá esik.

Fontos és nagy jelentőségű volt a szászokra nézve a két Oláhországgal való kereskedés. A magyar koronának e hűbérországa felett az örökös, helyesebben azok szemmel tartása, sokkép a vajda kötelessége volt. A gyakori érintkezés Erdélylyel gyakori közlekedést idézett elő, és nem csak szabad legeltetést tudtak magoknak biztosítani*), hanem kereskedelmi kedvezményeket is. Ugyanis nyers anyagaiért, fogyasztásaiért is nem volt közömbös a szászok előtt, hogy ott mennél inkább versenytárs nélkül álljanak. Valamint a behozataloknál módot találtak, hogy ők legyenek az első vásárlók, ugy a kivitelnél is egyedáruskodásukat fenntartani igyekeztek. S a magyar királyok és oláh vajdák egykép oszták nekik a kiváltságokat. Ennyiféle kedvezés következtében már a XIV-ik században jelentékeny kereskedésük volt, s egyaránt látogatták Smyrnát. Konstantinápolyt, Egyiptomot, Danzigot és magának az északi Hanzának nevezetes pontjait.

E kereskedés fontossága és terjedelme nem szűnt a következő században sem. Jótékony befolyással volt 1404-ben a királyi vámok eltörlése és a harminczadok felállítására, mit 1413-ban a szászok vámmentességének ismételt kimondása követett. S valóban idők és körülményekhez képest mindig új kiváltságokat nyernek s saját hasznukat mindig új és új megszorításokkal mozditják elő. Ily módon oly vagyonhoz jutnak, hogy néha, saját bevallásuk szerint, 3 vagy 4 ezer frt áru s még ennél is nagyobb értékű árukat vittek magokkal. Az új felfedezéseket mindig hasznosítani tudják s az ipar semmi ágát sem hanyagolják el, melyből nyereséget reméltek. Így alig lőn a lőpor alkalmazásba véve, siettek lőpor és puskagyarakat felállítani. Fegyverkészítésük s rézmunkáik már azelőtt híresek voltak.

*) Nemzeti Társalkodó 1832. II. 396. közlött oklevél ily nemű szerződést tartalmaz.

S nem volt e korszakban magyar király, kit e téren egy vagy más tekintetben pártfogóik közé ne számítanának. Nagy előnyük volt e részben, hogy csaknem versenytárs nélkül állottak a többi nemzetek közt, kiknél a műiparnak s kereskedésnek kevés nyomaival találkozunk. Székely-Vásárhely és Hunyad kiváltságai saját gyártmányaikra a XV-ik századba tartoznak s a nemeseknek II. Ulászló ad engedélyt, hogy saját eladó áruikkal kereskedhetnek, anélkül hogy azoktól tartoznának valamit fizetni.

XII.

Az irodalom és művelődés fejlődése nem tartott lépést az ipar és kereskedelem emelkedésével. Sőt a mi volt, az elszórt és hézagos adatokból, azt is csak hiányosan állithatjuk össze. Egyes össze nem függő nyomok, elvéve irásba téve, s véletlenség által megmentve. Mert mind az, mi Erdélyben akár a politikai akár a művelődési téren történt, végzetszerűleg feledékenységre volt kárhozthatva. Mint Magyarországnak provinciája, nem volt a történetírók figyelmének tárgya, kik különben is kiválólag a hadi tettek leírását tekintették történelemnek. Sem viszonyait a magyar koronához, sem beléletét nem tartották kutatásra érdemesnek. Intézményeinek különféleségét, küzdelmeinek erős rohamait, fejlődésének, alakulásának stadiumait nem is sejtetnénk, ha az okmányok nem bizonyítanak. A kortársak látták, de jelentékenység nélküli dolognak vélték, hogy ez országnak missiója van a határszélen, melynek teljesítése annyival nehezebb, mennél vadabb barbarismusnak feltartóztatásában állott délen és nyugoton. Tanui voltak, mekkora megkülönböztetéssel bántak vele királyai, mennyi gondossággal ápolák jólétét, emelék virágzását, s kétségtelenül ennek okát is ismerték, de az utókorra nézve nem tarták emlékezetesnek. Kik könyveket irtak Magyarország dolgairól, vagy

semmit, vagy röviden, vagy ignorantiával beszélnek Erdélyről.

E rengeteg sötétségben csak okmányok és egyes nyomok nyujtanak némi világot. De mind ez bizonyít és biztos alapot szolgáltat, s mi már tudunk annyit, hogy politikai történetének fontossága figyelmet érdemlő, mivelődése nem állott az anyaállamé mögött, kereskedelme vetekedett ezével s irodalmi élettel is birt, mely az anyaállaméval párhuzamosan fejlődött. Szobrászati s festészeti munkákra a magyar királyok gyakran használtak kolosvári művészeket. Márton és György a váradi műveket öntötték s Miklós a festők atyja is idevaló. Irodalmi tekintetben is biztosan elmondhatjuk, hogy azon általános igazságok, miket Magyarországra nézve kitünő nyomozónk Toldy érvényre emelt, Erdélyre nézve is állanak. Sőt kimutathatjuk, hogy a hazai nyelv irodalmi tekintetben itt is birt annyi érvénnyel, mint ott. Hogy a magyar husziták Biblia-fordítását ezek ismerék, alig szenved kétséget. A magyar nyelv nagy kárára a Demeter püspök alatt divatozott magyar Agenda elveszett ugyan s hogy a hegedősök énekei Erdélyben is divatban voltak, azt Liszti följegyzéséből tudjuk*), de nem eléggé világosan szólnak ezek? A fenmaradt latin emlékek pedig előhaladt tudományosságról tesznek bizonyosságot.

Erdélyi Boetius nevű domonkos-rendűnek jelentékeny philosophiai munkái maradtak fen. Mélyelmű philosoph, theolog és sokoldalú tudós volt, kit szerzetének évkönyvei méltó tisztelettel említnek s ki, mint Aristoteles magyarázója, Toldyt azon véleményre bírta, hogy a közép időben felsőbb iskoláink philosophiája

*) Kovácsics *Scriptores minores* I. 337. 1. A kenyérmezei ütközetről írja Liszti, hogy ezt másként s igazabban éneklik az erdélyi hegedősök, mint azt közönségesen előadják. E szerint Kinisi és Báthori közt versengés volt, Kinisi sokáig és bántalmazólag nézte, anélkül hogy a csatában részt vett volna, hogyan veretik Báthori a harcban.

alatt egyenesen Aristoteles fejtegetése értendő. Egy munkájában a világ örökkévalóságát már nem annyira hittani mint böleselkedő szempontból vitatja. De bizonynyal ő nem volt egyetlen, ki erdélyi kolostorokban philosophiával foglalkozott.

Ugyanezen korból, melyben ez erdélyi philosoph élt — Nagy Lajos fényes korából, a történeti téren is maradt fen egy nevezetes erdélyi író munkája: János kükküllei esperes műve, mely Thuróczy krónikájának harmadik részében mint önálló van beillesztve. Tárgyalja Nagy Lajos életét koronázásától haláláig. Thuróczy nehol egyhangu, de sok helyt elevenebb, sőt olykor dagályos és czifra előadásától krónikásunk egyszerű irálya nagyon eltér. Amaz gazdag a hasonlatokban, ez kedélyes naivsággal sorolja elő az eseményeket, s nem szavakkal hanem a tények felsorolásával akar hatni, s ha nem is művészi, de forrási becses bir.

Zsigmond korából másnemű irodalmi nyomok maradtak fen. Aurifaber Mihály kis-csüri plebános misekönyvet szerkesztett a Theodoriké nyomán a szebeni káptalan hasznára. Egy török fogságból 22 év mulva kiszabadult szászsebesi tanuló — különben névtelen — leirta a törökök szokásait, erkölseit igazságát s tárgyalja közbeszurva fogsága történetét is. Egy parisi gyűjteményben 1511-ben jelent meg először s utóbb németre fordítva Luther adta ki. Adatai annyival becsesebbek, mert a török uralmat, mondhatni, még alakulásában mutatja be. Tudjuk, hogy Zsigmond korában Magyarországon két egyetem virágzott, a pécsi és budai. Az erdélyi tudományosságnak emelésére kétségtelen hatása volt ezeknek, s az ismeretek a várak bástyái közé is találtak utat, s annyival inkább a városokba. Ezeknek belkormányzata német volt ugyan, de külérintkezéseiknél a latint alkalmazták s ez időből a szász nemzet egyetemes czéhrendszere latin nyelven kelt*), de már egy szá-

*) Windisch Magazin II. k. 281. kivonatilag közölte Seivert.

zaddal utóbb Szebenben német jogkönyvet s czéhrend-szabályokat találunk.

Ez Mátyás alatt volt, ki alatt mint egy csaknem egykoru mondja „magok a muzsák is Magyarországra költöztek*.)“ A királyi udvar gyűlhelye volt a tudósoknak, kik itt Olaszország példájára tudományos egyletet alapítottak. Az ezzel egykoru erdélyi valószínűen szász egylet nem ennek, hanem a Bécsben székelő dunainak volt fiókja. De ezeknek nem annyira a tudományok terjesztése, mint lakmározás volt a célja, s e miatt nevéknél fontosabb nyomot nem hagytak magok után. Nevezetes korából, hogy a magyar nyelv egyházi téren is tett foglалásokot, hihetőleg a magyar bibliafordítások hatása alatt. A királynál egy erdélyi követség sürgette, hogy a szentségeket többé ne diák hanem magyar nyelven szolgáltatassák ki. A király pártolta ez óhajtást, s Geréb László erdélyi püspök meghagyta káptalanjának, hogy az Agendát magyarra fordíttassa egy- vagy két megbizottja által.

Mátyás nagyságának fénye a következő szláv dynastia szomoru idejét is megvilágítá. A hanyatlás e korában nem szállt egészen alá a tudományosság. Bécsben s másutt is számtalan magyar és erdélyi hallgatta az egyetemi előadásokat**). Külföldön több erdélyi nyomdász emléke maradt fen***). Íróról is többről van tudomásunk, kik a tudományok különböző ágait miveltek ugyan, de nagy részök mégis latin versirással foglalkozott. Róma irodalmát nem ismereteik gazdagítására s műformája elsajátítására, hanem a külforma utánzására használták. Horatius szellemdus dalai, Virgil emelkedett epopoeája, versbe szedett krónikák vagy

*) Paulus Cratensis Janus Pannonius 1512-iki kiadásában.

***) Kurz Nachlesejében I. k. 37. l. közli ez időből a magyar-tanulók procuratorainak neveit. Számos erdélyi fi van köztök.

***) Tudom. Gyűjtemény 1817. I. f. 78. Toldy Irodalom-Történet II. 32. többeket felsorol.

szellemtelen alkalmi versek előképeivé lett. Mindegy. Így is hatottak.

Ez írók sorát Csoda Miklós (de Mirabilibus, mint maga nevezi magát) híres hittudor és hitnyomozó 1493-b. „az igaz boldogságról s elrendeltetésről“ irt munkájával, a költőket pedig Stieröxel (Taurinus) nyitják meg. Ez utóbbi gyulafehérvári kanonok korában írta Stavromachiaját, egy öt énekre osztott hőskölteményt (megj. Bécs 1519), melyben a Dózsa zendülését írja le. Mind, azon mythologiai háttér mellett is, mely e hősköltemény purpureus pannusát képezi, nem egyéb az versbe szedett krónikánál, egyes emelkedettebb helyekkel, hol a csatákat vagy parasztok dúlásait festi, egyes nem érdektelen episodokkal, de minden compositio nélkül, úgy hogy benne bizonyynyal többet fog találni a történetíró, mint a műbíró. Egy másik munkája a Daciában talált kövekről értekezik. Stieröxel kortársa Székely Ferencz kolosmonostori apát hozzá egy exastichont irt, de mely korántsem tette oly hiressé, mint megöletése tulajdon cseléde által épen azon éjjel, midőn Erdélyt elárulandó, szökni akart*). A pórlázadás szerzőjének egy másik kortársa és barátja ünnepeltebb nevet hagyott hátra. Ez Wolfhard Adorján bécsi tanár s a római classicusok magyarozója. Kinyomatta Horatiust s résztvett Janus Pannoniusnak 1512-iki kiadásában. Irt latin alkalmi és nem alkalmi verseket, elegiákat. Szintén, mint e két tudós, Bécsben élt társuk s barátjuk Kopenitz Márton is, tanár s több izben egyetemi dékán. Előbb disznódi pap s végre bécsi polgármester volt. Egyetlen munkája maradt fén, naplója, mely tárgyánál fogva nevezetes történeti fontossággal bír, minthogy az Eitzingerféle zendülést tárgyalja, melyben Kopenitznek is jelentékeny része volt, s mely I. Maximilian császár halálát fel akarta használni az örökös államok kormányzási formájának megdöntésére. A Bécsben székelő kormány helyett

*) Miles Siebenbürgens Würgengel 53. l.

az austriaiak egy mást választottak s az egész rendszert alkotmányossá akarták tenni. A régi kormány menekült, s midőn Ferdinand Bécsujhelybe érkezett, az új kormány igazságot követelt. A régi kormány vádolt, az új védte magát négy gyűlésen át. Végre a főherczeg kimondta az ítéletet: a nép kegyelmet nyer, 12 ellenzéki tag halállal lakol. Az ítélet kimondása után Ferdinánd még trónján maradt, várva hogy az elitéltek kegyelmet kérjenek. Egyikök sem szólott fel. A kivégzettek közt volt Kopenitz ellenzéki polgármester is (1522).

A Jagellok udvarában is találkozunk erdélyi tudósokkal, jelesül a két Pival. Közülök Istvánról alig tudunk többet, mint hogy koszorus költő s a sodalitas septemcastrensis tagja volt. De a másik Pivo Jakab méltán emlittetik kora szebb tehetségei sorában. Született Medgyesen, s úgy látszik, korán tekintélyes névvel bírt, mert II. Julius pápa idejében, mint pápai követ több időt töltött Romában, honnan a lengyel udvarba küldetett, Zsigmondot és Ulászlót a törökök ellen hadviselésre bírni, de sem ez utjának, sem egy másiknak melyet X. Leo rendeletéből hasonlóan ez országokban végzett, nem lett semmi sikere. Azonban maradt fen más eredménye. Az 1514-iki lengyel-moszkva hadjáratot leírta. Megnyervén a Jagellok kegyét, Lajos király nevelésével megbízott. Pivo szellemes s mélyelméjű barátja Erasmus ezt egy Thurzó püspöknek írt levelében nagy szerencsének nyilvánítja Lajosra nézve, annál is inkább, hogy király s barátja magasztalásában nem fukarkodik a szavakkal, kit aztán növeltje is fontos államügyek elintézésével tisztel meg. Pivo halálát a király szerencsétlen vége s jószágai elpuszttatása sietteté. Munkái levelek és költemények. Azokban sok a szellem. Ezek leginkább epigrammok. Egy gyűjteményke az egyetemi könyvtárban őriztetik (kiadta Seivert Nachrichtenjeiben), egy más Bécsben 1554-b. látott világot. Kedélyesség, ép humor és szellem kedves olvasmánynyá tesz azokat.

E korból egy messze kibujdosott szász tudósnak nevével is találkozunk. Erdélyi Maximilian (Transilvanus) Spanyolországba ment s ott nősült, s V. Károlynak titoknokává lett. Leírta a kastiliaiaknak a moluki szigetekre tett utát, mely munka a fölfedezőkéi közt látott világot. Egykorúak költeményeiről is emlékeznek.

Ennyi az, mit irodalmi nyomokul ez időkből felmutathatunk. Alig találunk tudóst, ki a hazában ben működne. S ki kimegy, még az is le akarja rázni az ottani barbár nyelveket: „et tironem poëtam ab Ardelionum vipereis lingvis tuae auctoritatis patrocínio defensato.“ S vajon oly keményen üldözték volna az erdélyi viperyelvek a tudományyal foglalkozót? Alig hiszem. Hisz a reformatio oly humanisticus míveltséget talált az országban, hogy irodalma annak bejöttével együtt kezdődött. Bizonynyal ez másként lehetlen lett volna, ha csak föld nem lett volna arra már elkészítve.

FÜGGELÉK.

Capitulum Ecclesiae Transsilvanae omnibus Christi fidelibus tam praesentibus, quam futuris praesens scriptum inspecturis, Salutem in omnium Salvatore. Ad universorum notitiam harum serie volumus pervenire, quod dum his superioribus diebus proximis in Dominica puta qua inclytae virginis Catharinae annum celebratur festum, Nuncio Magnifico Regiae Majestatis Joanne de Labathlan Themesiensi, et Sicularum Comite, inde et super variis pluribusque et magnae importantiae rebus et negotiis paulo ante superveniente, credentiali duntaxat facultate suffultus, quorum occasione et praetextu propter rerum ipsarum seu legationum sed et nuncii praefati Majestatis Regiae celeriore, prout res ipsae et legationes ac Magnificentia ipsius Nuncii expetebant, expeditionem egregia, spectabilique, nec non strenua, et agili, atque circumspectissima Universitate tota Nobilium ac Procerum, Sicularum quoque omnium generum, nec non Saxonum, Sedium singularum septem, totius partis hujus seu Regni Transilvaniensis, in seu ad oppidum Megyes in unum pariter conveniente, et generalem faciente congregationem, Reverendo etiam in Christo Patre et Domino Mathaeo Episcopo Transilvano, Domino et praelato nostro dignissimo personaliter ibidem existente ac statutis, fassionibus, et dispositionibus, ut infra, nominibus et in personis totius Universitatis Nobilium, Sicularum, et Saxonum totius partis Transsilvanae, factis, quoad omnes earundem sensus, clausulas et articulos consensum et assensum sponte et libere praebente, praesentibus etiam ibidem venerabilibus Dominis Gotthardo praeposito nostro nec non Nicolao de Kikelew et Dominico de Doboka Archidiaconis, fratribus concanonicis nostris, nostra Capitulari auctoritate per nos pleno cum mandato illac deputa-

tis et transmissis, Egregii, Spectabiles ac Strenui et agiles, nec non circumspectissimi viri, Johannes filius Dionisii de Illye, Ladislaus de Folth item Martinus de Nagylak, et Andreas Chyko de Weresmort, nec non Jacobus Magister Civium et Johannes Heiold et alter Joannes Bogathy Jurati Cives civitatis Cibiniensis pro se in personis propriis, ac Universitate totius Cummunitatis singulorum Nobilium, pro totaque Cummunitate omnium trium generum singularum sedium Siculorum, nec non Saxonum omnium regalium in et sub septem ac duabus sedibus Saxonicalibus, nihilominus quam civitatibus Brassoviensi et Colosvar, earundemque contractis, Districtibus, et pertinentiis ubilicet constitutorum et comorantium nominibus, et in personis, cum literis procuratoriis dictorum Nobilium, sigillo Vice Vayvodarum praecedentium sigillatis in Nostram personaliter venientibus praesentiam, et eisdem coram Nobis comparentibus, fassum extitit per eosdem conormiter et relatam in primo articulo in hunc modum: Quod ipsa tota, ac universalis communitas Nobilium, Siculorum, ac Saxonum omnium suas subinsertas ordinationes, dispositiones, et statuta, quae communi firma perpetuitate, fixaque stabilitate aevi plene irrevocabiliter perdurarent, ea omnia, et singula, quae ipsa universitas tota deliberatione matura in praenotata congregatione seu conventionione generali sub firma sincerae fidelitatis Coronae sacrae Regni Hungariae semper observandae confidentia ordinassent, statuissent, egissent, et decrevissent et ut infra fixo, proposito et perseveranti animo conclusissent, secundum suas modificationes, et distinctiones infrascriptas fide ipsorum christiana Deo et dictae Coronae sacrae debita mediante tenerent, observarent, et inviolabiliter prosequerentur, et constanter persisterent in eisdem. Secundus Articulus fassionis per eosdem factae is est: quod ipsi omnes, et singuli Nobiles, Siculi, et Saxones tota quoque eorum universitas, et communitas adunata volenti animo, et intendente, prout et velle decet, eorum ac prolium et posteritatum suarum tranquilliori statu et commodo uberiori, paceque prosperiori et nihilominus rerum et bonorum suo-

rum praeservatione pacifica, omni qua possunt efficatia perspiciatius providere in aevum ob hoc omnibus et singulis praerogativis, libertatibus et privilegiis antiquis, olim per eorum praedecessores non sine laboriosissimis servitiis acquisitis, ac obtentis, quoad omnes ipsarum libertatum et privilegiorum suorum articulos, clausulas et modificationes voto parili, ac voluntate unanimi, libere persistere perseverareque et permanere promisissent, atque assumpsissent, imo assumpserunt et polliciti sunt coram nobis fide eorum, ut supra Deo debita mediante. Hoc tertio articulo notanter adjecto, quod siqui, vel quis ex ipsis, et alius quispiam accolarum, incolarumque, sive forensium, contra hoc foedus unionis pari voto consensuque et assensu unanimi fidei pacto, ut praefertur, firmatae infringere et se insidiosae, ac alias quocumque exquisito colore opponere et haec Nostra superius inferiusque tacta niteretur, et attemptarent, in toto vel in parte, ex tunc praenominatae Nobilium, Siculorum, et Saxonum universitates se coadunantes simul et semel, nullo discrepante, contra talem contrariam, seu Unionis, concordiaeque, et Dispositionis hujusmodi confoederatae pactum rumpere, et infringere praesumentem, seu praesumentes consurgere ejusque versutias brachio forti conterrere, ac deinde in defensionem et sublevamen oppressis, seu oppressorum intendere teneantur, et accellerare. Quartus istae fassionis est articulus: quod cum Regnum hoc totum Transsilvaniense nedum partialiter, sed et universaliter importunitatibus nocivisque vexationibus agitur, variisque rebus adversis, inopinatisque vastationum impetitionibus undique conquassatur, et casibus atteritur imprae-termisse asperrimis, statuissent porro ac deposuissent pari et unanimi singulorum voto, quod si adversa aliqua oppressionesve, aut nociva impedimenta, quaevis praedistinctis partibus, Nobilibus scilicet aut Siculis, vel Saxonibus, seorsim seu particulariter sive communiter emergi contingant, et evenire in posterum per quoscumque, ex tunc partes ipsae inalterutrum, puta Nobiles Siculis, et Siculi Saxonibus, nec non Vayvodis ipsorum, ac Comitibus Siculorum, ac eorum vices gerenti, item Capitaneis per universitates praefatas ad

hoc constitutis et deputatis, suas quasvis impetitiones, injurias, adversiones, ac quorumcunque nocumentorum tunc ingruentium casus innotescere, significare, intimare, et notificare teneantur, et debeant, quibus sua serie sic, ut praefertur, se intimatis, et significatis, statim die octava notificationis hujusmodi, mora protelationeque, ac dissimulatione et occasione omni posttergata, in oppressi seu oppressorum, qui tunc forent, adjutorium et succursum, secundum rei exigentiam potenti virtute venire praeproperent, ac adesse debeant celeriter, et teneantur. *Fassio quinta Articulata* haec est: Quod dum et quando seu quotiescunque lapsu temporum Regalis excellentissima Serenitas Nuncios seu legatos suos, prout supra, opportunitate quavis ingruente, ex suis Baronibus, sive Magnatibus, partes ad istas, seu Regnum hoc Transsilvaniense transmitteret, et extiterit transmissura, tunc huic tali Nuncio Regio potenti, et ejus coetui nullus omnino ex Nobilibus, sed neque ex Siculis at Saxonibus totius partis seu Regni hujus, cujuscunque conditionis et status sit, sed adjungere debeat, seu quavis ratione aut invento colore inhaerere eidem, et dolose admiscere, ipsum quoque Nuncium Regium, seu Baronem inconsuetos, sive victualia inusitata, neve alias inusitatas quascunque inconsuetas exactiones novitate quavis inducta faciendi, petendi et extorquendi inducere, informare ac svasum reddere, seu securum facere praesumat et attemptet. *Articulus is Sextus* subsequenter insertus est: quod quia demeritis, ut verisimile est, eorum exigentibus jam jam inpraetermisse immanium Turcarum crebrentibus insidiis, spoliis, praedisque, ac vastitationibus variis, et aliis pervastationibus undique exitialibus etiam per abductiones crebras parentum, liberorum, conjugum, fratrum, proximorumque eorum in captivitatem perpetuam, et execrabilem pro dolor servitutem, nihilominus quam rerum omnium, et bonorum ipsorum depraedationes innumeras ad ultimum usque et numero et domesticis bonis essent et forent admodum imminuti, praeterea nempe quo deterius afflictiusque sufferentur et paterentur, internis etiam guerrarum bellis, dissensionibusque et acerrimis simultatibus, nec non inimicitiiis inte-

stinis praecedentera trititi saepe numero extitissent, et affligerentur in praesentiarum, horum equidem omnium consideratione perspicua, volentes per omnia, et accuratius intendentes, prout et velle congruit, eorum reipublicae et communi utilitati opportune efficacius providere, et viam tanti mali inopinati forti vallatione praeccludere, universali decreto stauissent, imo statuerunt, et disposerunt irrefragabiliter pro semper observandum, quod Nobiles et Siculi tam eorum propriis in personis, quam cum conthoralibus, prolibus, orphanis, et viduis, rebusque cunctis ipsorum et bonis ad Civitates Saxonicales, ac alias quascunque mallent munitiones, patulum semper obtineant ingressum, accedendique, intrandi, confugiendi, et ingrediendi tutelae et defensionis causa securam semper absolutamque et pacificam facultatem habeant, et auctoritatem libertatis, tali pacto et conditione expressius subinsertis, quod Nobiles ipsi, atque Siculi universi, unacum Saxonibus civitatensibus, sed et comprovincialibus singulis omnium adversitatum, guerrarum, et inimicorum quorumcunque insultantium temporibus, secundum quod res ipsa exigit, belligerantium more armis resistentiae praecincti, simul et pariter campum egredientes, rabidis ipsorum inimicorum insultibus obviare atque resistere, seque eisdem strenue opponere debeant, et obligarentur, mutisque auxiliis sese protegere sint constanter adstricti. Tali adjecto in hoc Ultimo Articulo poena: quod si quis seu quipiam partibus ex ipsis scilicet Nobilibus, Siculis et Saxonibus, status, dignitatis, conditionis privilegii, et praeeminentiae cujuscunque sit, his praemissis omnibus superius articulatis, aut singulis praemissorum, in toto vel in aliqua ipsarum parte, exquisito quovis colore, aut fictis adinventionibus, praesumptioneque, seu dolo, sive temeritate quibusvis motus, vel moti contravenire attemptarent praescripta modo quo supra articulatim connotata aut praeconnotatorum alterum in sui parte tota vel singulari infringere moliretur, tunc talis, seu tales refregatores, ruptores contravenientes, atque defacto contrariantes summa Capitali, rerumque omnium, ac bonorum suorum et possessionum amissione eo facto sint plectendi, ipsorumque talium

haeredes et posteritates exhaeredati perpetuo habeantur, et exilio relegati, praeterea quoque homagium talis seu talium refregatorum, et insultantium trium tantum modo denariorum simplicium valore exsolvatur.

Quibus quidem fassionibus, articulis, et suis modificatis ut supra clausulis, per praenominatos Nobiles, Siculos, et Saxones in eorum ac totius Universitatis Nobilium, Siculorum et Saxonum hujus regni personis, et nominibus, ut praefertur factis, iidem literas nostras privilegiales sigillo nostro communitas, sibi ipsis summe necessarias per nos dari instantissime postularunt. Quas nos eisdem juxta eorum petitiones rationi consonas Sigilli nostri pendentis et authentici munimine vallatas dandas duximus, et concedendas in fidem, et testimonium praemissorum. Datum feria secunda proximo ante festum beatae Barbarae virginis, Anno Domini 1459. Venerabilibus Honorabilibusque, et Discretis viris Gotthardo Praeposito nostro praenominato, Antonio Decretorum Doctore Cantore, Matheo similiter Decretorum Doctore Custode, Emerico Archidiacono de Thorda Decano, caeterisque Canonicis dictae Ecclesiae nostrae salubriter existentibus, et devote.

Gróf Kemény Józsefnek saját kezével irt másolatáról az **Erd. Muzeumban** (*Jos. Com. Kemény Diplomatarium Transl. Supplement. IV. 55—63. l.*)